วิเคราะห์เปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก
กับพุทธปรัชญาเถรวาท

COMPARATIVE ANALYSIS ÑĀṆA BETWEEN SIX SCHOOLS INDIAN PHILOSOPHY AND THERAVĀDA BUDDHIST PHILOSOPHY

นางสาวอำภาวรรณ ตันสุวรรณโสภณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

วิเคราะห์เปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก
กับพุทธปรัชญาเถรวาท

นางสาวอำภาวรรณ ตันสุวรรณโสภณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

Comparative Analysis Ñāṇa between Six Schools Indian Philosophy and Theravāda Buddhist Philosophy

MISS AMPAWAN TANSUWANSOPON

A Thesis submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

....

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ .... ประธานกรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.)

.... กรรมการ

(พระราชสิทธิมุนี, วิ.)

.... กรรมการ

(พระมหาสุริโย อุตฺตมเมธี, ดร.)

.... กรรมการ

(พระมหาสมพงษ์ คุณากโร)

.... กรรมการ

(ผศ. ดร. ชาญณรงค์ บุญหนุน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระราชสิทธิมุนี, วิ.	ประธานกรรมการ
	พระมหาสุริโย อุตฺตมเมธี, ดร.	กรรมการ
	พระมหาสมพงษ์ คุณากโร	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : วิเคราะห์เปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก กับพุทธปรัชญาเถรวาท

ผู้วิจัย : นางสาวอำภาวรรณ ตันสุวรรณโสภณ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชสิทธิมุนี วิ., ป.ธ.๙, พธ.บ., M.A.

: พระมหาสุริโย อุตฺตมเมธี ดร., ป.ธ.๙, พธ.บ., M.A., Ph.D.

: พระมหาสมพงษ์ คุณากโร, ป.ธ.๙, พธ.บ., M.A.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก (๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท (๓) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก กับพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาพบว่าญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก อันได้แก่ สำนักนยายะ ไวเศษิกะ สางขยะ โยคะ มีมางสา และเวทานตะ การเข้าถึงญาณคือการเข้าใจถึงอัตตาหรือชีวาตมันหรือปุรุษะ และสิ่งสูงสุดอันได้แก่ ปรมาตมัน หรือพรหมัน รู้การทำชีวาตมัน หรือปุรุษะ ให้บริสุทธิ์ เป็นอิสระ เพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก ให้ความสำคัญกับพระเวทว่าเป็นคัมภีร์สูงสุด การศึกษาพระเวทเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความรู้และเป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดญาณ ซึ่งทั้ง ๖ สำนักยังเชื่อว่าการปฏิบัติตามอัษฎางโยคะ หรือหลักแห่งโยคะ ๘ ประการ จะทำให้เข้าถึงสมาธิภาวนา อันเป็นส่วนสำคัญของการเกิดปัญญาญาณ อันจะทำให้ชีวาตมัน หรืออัตตา หรือปุรุษะ เป็นอิสระ บริสุทธิ์ สู่ภาวะแห่งโมกษะ แดนแห่งความสุขอันนิรันดร์

สำหรับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท ญาณ คือ การรู้แจ้งในความจริงของชีวิตที่เรียกว่าอริยสัจมี ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อันนำไปสู่ญาณ ๓ ได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ การรู้แจ้งญาณทั้ง ๓ ในอริยสัจ ๔ เกิดเป็น ๑๒ ญาณทัสสนะ อันได้แก่ รอบที่ ๑ ทุกขสัจจญาณ สมุทัยสัจจญาณ นิโรธสัจจญาณ มรรคสัจจญาณ รอบที่ ๒ กิจจญาณในทุกข์ กิจจญาณในสมุทัย กิจจญาณในนิโรธ กิจจญาณในมรรค และรอบที่ ๓ กตญาณในทุกข์ กตญาณ

ในสมุทัย กตญาณในนิโรธ กตญาณในมรรค การรู้แจ้งในญาณทั้ง ๓ นำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์ คือ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งมีลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป และการทำญาณให้เกิดขึ้นก็ด้วยการดำเนินตามมรรคมีองค์ ๘ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เจริญสติปัฏฐาน ๔ มี กาย เวทนา จิต และธรรม

จากการเปรียบเทียบมีทั้งความเหมือนและความต่าง ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท มีความคล้ายกันในเรื่อง การทำลายอวิชชา เพื่อให้พ้นจากทุกข์ หยุดการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อบรรลุโมกษะหรือนิพพาน แต่มีความแตกต่างเรื่องความเข้าใจในตัวตน ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก เข้าใจว่า อัตตา หรือชีวาตมัน หรือปุรุษะ เป็นอัตตาอันอมตะต้องการทำให้บริสุทธิ์ เป็นอิสระ ส่วนญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นการรู้แจ้งของตัวตนที่เป็นอนัตตา และด้านการทำญาณให้เกิดขึ้นนั้นมีส่วนคล้ายกันในเรื่องของศีลและสมาธิ แต่พุทธปรัชญาเถรวาทยังให้ความสำคัญกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วย ซึ่งว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม

Thesis Title : Comparative Analysis Ñāṇa between Six Schools Indian Philosophy and Theravāda Buddhist Philosophy

Researcher : Miss Ampawan Tansuwansopon

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phraraj Sitthimunee, Vi., Pāli ix, B.A., M.A.

: Phramaha Suriyo Uttamamethee, Pāli ix, B.A., M.A., Ph.D.

: Phramaha Sompong Kunagaro, Pāli ix, B.A., M.A.

Date of Graduation : 23 March 2011

ABSTRACT

This thesis has the objective: (1) to learn about the concepts of ñāṇa by the six schools of Indian philosophy; (2) to learn about the concept of ñāṇa by Theravāda Buddhist philosophy; and (3) to analytically compare the concepts of ñāṇa in the six schools of Indian Philosophy and the concept in Theravāda Buddhist philosophy.

The findings from the study reveal that the concepts of ñāṇa by the six schools of Indian philosophy, namely, Nhayaya, Waisesika, Savakaya, Yoga, Mimangsa and Vedanta, indicate that to attain a ñāṇa is to understand about the Attā or Shivataman or Purusa (life), and the ultimate thing or Poramattaman or Brahman (the greatest life). In other words, one should know how to purify one's shivataman or purusa so as to free one's self from all the agony and from the circle of life-death and reincarnation. The six schools of Indian philosophy put the emphasis on Veda which is the ultimate scripture. To study Veda allows people to attain knowledge which is an element of ñāṇa. These six schools of Indian philosophy believe that to practise the Atsadang Yoga or the 8 Principles of Yoga will enable the practitioners to do meditation which is the main factor that causes Panyañāṇa (wisdom). This will purify Moksa – the land of eternal peace.

As for the Theravāda Buddhist philosophy, this school of philosophy believes that ñāṇa is the knowledge in the truth of life, which consists of 4 respects,

namely, thukkha (the problem), smuhathai (the cause of the problem), niroth (the understanding in the cause of the problem) and muk (the solution to the problem. These four respects of the truth of life will lead to the three types of ñāṇa, namely, sajjañāṇa, kijjañāṇa and katañāṇa. the knowledge in the three types of ñāṇa will then lead to 12 ñāṇatassana (perspectives), namely, round 1: thukkhasajjañāṇa, smuhathaisajjañāṇa, nirothsajjañāṇa and mukksajjañāṇa; round 2: kijjañāṇa in thukka, kijjañāṇa in smuhathai, kijjañāṇa in niroth and kijjañāṇa in muk; and round 3: katañāṇa in thukka, katañāṇa in smuhathai, katañāṇa in niroth and katañāṇa in muk. The real knowledge in all the three ñāṇa leads to the understanding of the Trilaksana Principle which suggests that all the things in this world are anijjang (impermanent) thukkhang (subject to suffering) and anattā (non-self). In other words, everything happens, remains and perishes. This ñāṇa can be obtained when people follow the 'The Noble Eightfold Paths' principle and practise vipassana so as to consider the four respects such as kaya, vethana, jittā and dhamma.

Compared with each other to see the similarity and difference, the six Indian schools philosophy and Theravāda Buddhist philosophy are similar to each other because they teach people to attain knowledge so as to understand life and stop the life cycle so as to attain Moksa or Nirvana. However, the six Indian schools and Theravāda Buddhist are different from each other in terms of the knowledge in self-identity of an individual. The six Indian schools define ñāṇa as an Attā or Shivataman or Purusa which is immortal and needs purification. At the mean time, Theravāda Buddhist defines ñāṇa as the knowledge of one's self which is non-self. Both schools of philosophies suggest that ñāṇa can be obtained just when a person avoids bad things (believes in Silas) and regularly does meditation. However, Theravāda Buddhist emphasizes on vipassana by considering the four aspects such as kaya, vethana, jittā and dhamma.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาของ พระราชสิทธิมุนี ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์, พระมหาสมพงษ์ คุณากโร และ พระมหาสุริโย อุตฺตมเมธี ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์, อาจารย์รังษี สุทนต์, พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี, รศ.พื้น ดอกบัว, รศ.ชูศักดิ์ ทิพยเกษร ท่านเหล่านี้ได้ให้คำปรึกษา ข้อชี้แนะ และความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัย จนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ จึงกราบขอบพระคุณอย่างสูง ด้วยความเคารพ

ขอบพระคุณพระมหาดนัยพัชร์ คมฺภีรปญฺโญ ผู้ให้คำแนะนำเบื้องต้น และเป็นผู้ซึ่งจุดประกายหัวข้อให้ผู้วิจัย ขอบพระคุณพระราชสิทธิมุนี และ พระมหากฤษณะ ตรุโณ ผู้คอยกระตุ้นเตือนและให้กำลังใจ

กราบขอบพระคุณอย่างสูงแด่คุณพ่อบุญจันทร์ และ คุณแม่วรรณา โดยเฉพาะคุณแม่วรรณาผู้ซึ่งคอยดูแลชีวิต และให้กำลังใจผู้วิจัยตลอดมาตั้งแต่เล็กจนเติบใหญ่

หากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะพึงมีคุณประโยชน์อย่างใด ผู้วิจัยขอมอบคุณความดีนี้แด่บุพการีผู้ให้กำเนิด และครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ส่วนความบกพร่องผู้วิจัยขอน้อมรับแต่เพียงผู้เดียว

อำภาวรรณ ตันสุวรรณโสภณ

๑๖ มีนาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

สารบัญตาราง และสารบัญแผนภูมิ

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

สัญลักษณ์และคำย่อที่ใช้อ้างอิง จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเรียงตามลำดับดังนี้ เล่มที่ ข้อที่ และ หน้า ของคัมภีร์ เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑ นั้น หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๗๓ หน้าที่ ๓๐๑ เป็นต้น โดยมีคัมภีร์ที่ใช้อ้างอิง ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

ที.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)

ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)

สํ.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)

สํ.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)

สํ.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)

สํ.สฬ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค(ภาษาไทย)

องฺ.ติกฺ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.จตุกฺก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.ปญฺจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.นวก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.สตฺตก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)

องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)

ขุ.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส (ภาษาไทย)

ขุ.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามัคค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อปรารภการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติธรรมจำนวนมากย่อมปรารถนาที่จะได้ญาณกัน เนื่องจากการปฏิบัติธรรมตามแนวทางของพระพุทธศาสนาก็เพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสตัณหา และเมื่อจิตบริสุทธิ์แล้ว ญาณก็จะเกิดขึ้นตามมา เป็นความหยั่งรู้พิเศษ ซึ่งญาณนั้นมีหลายระดับ และมีความแตกต่างกันตามขั้นแห่งความบริสุทธิ์ของจิต

ญาณเป็นความรู้แจ้ง รู้ยิ่ง ความรู้ที่ปรากฏชัด ความรู้ที่เข้าถึงความจริง เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล โดยอาศัยการพัฒนาฝึกฝนอบรมให้เกิดขึ้น ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์ ญาณไม่ว่าจะเป็นโลกิยะญาณ หรือโลกุตระญาณเป็นส่วนผลักดันสำคัญให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในอารยธรรมของมนุษย์ ญาณที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เรียกชื่อเฉพาะว่า โพธิญาณ คือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งทำให้เกิดพระพุทธศาสนา

ปัญหามากมายของมนุษย์ในโลก ไม่ว่า ปัญหาเรื่องสุขภาพ ปัญหาการครองชีพ ปัญหาสังคม ปัญหาการเมือง ปัญหาจากภัยธรรมชาติ ซึ่งนับวันจะเลวร้ายยิ่งขึ้น และยังมีปัญหาที่มาจากภายในตัวมนุษย์เอง อันได้แก่ ความอยากได้ ความปรารถนา ความต้องการที่ไม่มีขีดจำกัดของมนุษย์แต่ละคน ปัญหาเหล่านี้ยังรอความรู้พิเศษที่เรียกว่า ญาณ มาเยียวยาแก้ไขปัญหาให้เบาบางลง

ในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก อันได้แก่ นยายะ ไวเศษิกะ สางขยะ โยคะ มีมางสา และเวทานตะ ได้มีการศึกษาเรื่องญาณและการเกิดขึ้นของญาณบ้างพอสมควร ทั้งมีรายละเอียดที่น่าสนใจ สมควรแก่การศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงคิดว่าน่านำมาศึกษาเปรียบเทียบกับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

การศึกษาให้เข้าใจให้ถ่องแท้ในเรื่องญาณ และการเกิดขึ้นของญาณในแง่มุมต่าง ๆ จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อตัวผู้วิจัย และสังคมมนุษย์โลกเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะจะทำให้เห็นความ

แตกต่างในแง่มุมมองเรื่องญาณตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก ได้พอสมควร

๑.๒ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก กับพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร และกำหนดขอบเขตในการวิจัยออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวกับญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก

๑.๓.๒ ขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวกับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ ญาณ หมายถึง ความรู้ ความหยั่งรู้ เป็นไวพจน์คำหนึ่งของปัญญา แต่มักใช้ในความหมายที่จำเพาะกว่า คือปัญญาที่ทำงานออกผลมาเป็นเรื่อง ๆ ญาณ คือ ความรู้บริสุทธิ์ที่ผุดโพลงสว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ หรือเรื่องนั้น ๆ แม้ว่าญาณจะมีหลายระดับ บางทีเป็นความรู้ผิด บางทีเป็นความรู้บางส่วนไม่สมบูรณ์ แต่ก็เรียกได้ว่าเป็นความรู้บริสุทธิ์ หรือความรู้ล้วน ๆ เพราะยังไม่มีความรู้สึกของตัวตน หรือความยึดถือของตนเข้าไปจับ[๑]

๑.๔.๒ ปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก ได้แก่ นยายะ ไวเศษิกะ สางขยะ โยคะ มีมางสา และเวทานตะ

๑.๔.๓ พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง กระบวนทัศน์ของคำสอนตามแนวเหตุผลของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

---

[๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙-๕๐.

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระประชิต ธมฺมวโร (ผาตากแดด) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง มโนทัศน์เรื่องญาณในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท :การศึกษาเชิงวิเคราะห์ งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องญาณในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยผู้วิเคราะห์ได้รวบรวมข้อมูลจากคำสอนในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะปฏิสัมภิทามรรค วิทยานิพนธ์นี้มีบทที่สำคัญ ได้แก่ ความหมาย และประเภทธรรมที่ทำให้เกิดญาณ ความสำคัญของญาณและปัญญาในคำสอนพระพุทธศาสนา การวิเคราะห์ญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท จากการศึกษาวิจัยพบว่า มโนทัศน์เรื่องญาณนี้เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่สามารถทำให้มนุษย์ผู้ประพฤติปฏิบัติตามอย่างจริงจัง ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์นี้เป็นหลักของความจริงตามธรรมชาติ ทำให้มนุษย์ได้สัมผัสและพิสูจน์ได้ ถ้าบุคคลใดได้ประพฤติปฏิบัติด้วยความมีศรัทธา มีศีลบริสุทธิ์ มีวิริยะอุตสาหะอย่างแรงกล้าแล้วจะทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์สูงสุดและประสบผลสำเร็จทุกประการ ญาณในคำสอนพุทธศาสนานี้พระพุทธองค์ได้วางหลักการและแนวทางขั้นตอนในการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน ทำให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติตามง่ายขึ้น และเป็นการช่วยเหลือให้มนุษย์ในสังคมโลกพร้อมทั้งสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหลุดพ้นจากความทุกข์และจะทำให้ประสบกับความสุขได้อย่างแท้จริง ญาณสามารถนำมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายให้หลุดพ้นจากวัฏฏะสงสารเข้าสู่จุดมุ่งหมายปลายทางอันสูงสุดคือพระนิพพานอันเป็นบั้นปลายแห่งชีวิตของมนุษย์ทั้งโลก[๒]

พระมหาระวี ติกฺขปัญโญ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์” ได้อธิบายทฤษฎีความรู้ไว้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวถึงความรู้ ๒ ประการ คือ ความรู้ระดับสามัญ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยประสาทสัมผัสทั่วไป เป็นความรู้ที่มนุษย์ใช้เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และความรู้ระดับสูง เป็นความรู้ที่พ้นประสาทสัมผัสทั่วไป เป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกจิตให้เป็นสมาธิจนเกิดปัญญาญาณ

---

[๒] พระประชิต ธมฺมวโร, “มโนทัศน์เรื่องญาณในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า (ก).

การรู้แจ้งโดยตรง เป็นความรู้ที่สามารถใช้ดับความทุกข์ได้ เป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท[๓]

พระมหาวิรัตน์ อภิธมฺโม ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์พรมแดนความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทและเดวิด ฮิวม์ ได้อธิบายไว้ว่า "ความรู้ระดับญาณนี้เป็นความรู้ระดับที่เป็นปัญญาขั้นโลกุตตระ เป็นการหยั่งรู้ความจริงของสิ่งต่าง ๆ โดยตรง" ความรู้ระดับญาณนี้เองจัดว่าเป็นยอดของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท[๔]

พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค งานวิจัยนี้ได้ศึกษาเกี่ยวกับ ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท อันเป็นระบบความคิดที่มุ่งทำลายความไม่รู้ (อวิชชา) ซึ่งถือว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเวียนว่าย ตาย เกิด และทำความรู้ (วิชชา) ให้เกิดขึ้น โดยเปลี่ยนแปลงความเห็น (ทิฏฐิ) และพัฒนาจนเกิดความรู้ที่ถูกต้อง กล่าวคือธรรมชาติความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทมุ่งมองทุกอย่างตามเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์จนเข้าใจว่าทุกอย่างเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ใช่เกิดขึ้นเอง เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ รวมทั้งเข้าใจสมมติบัญญัติซึ่งอธิบายถึงความจริงในแง่ต่าง ๆ เพื่อไม่ให้ยึดติดกับหลักการ จนกลายเป็นความงมงาย แต่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม และได้ศึกษาญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ซึ่งแบ่งความรู้เป็น ๒ ระดับ คือ ความรู้ทางโลก (โลกิยะ) และความรู้เหนือโลก (โลกุตตระ) กล่าวคือ ความรู้ระดับโลกิยะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาความรู้ โดยเริ่มตั้งแต่การรับรู้ การจำได้ การรู้แจ้ง จนเกิดความเข้าใจ ส่วนความรู้ระดับโลกุตตระเป็นวิธีการขจัดความไม่รู้ (อวิชชา) ที่เป็นพื้นฐานของความไม่เข้าใจทุกอย่างตามจริง แต่ความรู้ทั้ง ๒ ระดับ ล้วนต้องอาศัยกันและกัน กล่าวคือ ความรู้ระดับโลกิยะมีอยู่ก็เพื่ออธิบายความรู้ในระดับโลกุตตระ ส่วนความรู้ระดับโลกุตตระจะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยความเข้าใจความรู้ระดับโลกิยะเพื่อแยกแยะว่าสิ่งใดเป็นความจริงโดย

---

[๓] พระมหาระวี ติกฺขปญฺโญ, "การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า (ก).

[๔] พระมหาวิรัตน์ อภิธมฺโม, "การศึกษาวิเคราะห์พรมแดนความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทและเดวิด ฮิวม์", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๒๑.

สมมติ และสิ่งใดเป็นความจริงสูงสุด ซึ่งความรู้ทั้ง ๒ เกิดจากการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา[๕]

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๖.๑ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาข้อมูลจากเอกสารขั้นปฐมภูมิ โดยวิธีเก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐

๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลขั้นทุติยภูมิจาก อรรถกถา ฎีกา หนังสือทางพระพุทธศาสนาและเอกสารที่เป็นภาษาอังกฤษ

๑.๖.๓ นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์วิจารณ์พร้อมทั้งเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องญาณประกอบกับทัศนะของผู้วิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้เข้าใจความหมายของญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักได้ชัดเจน

๑.๗.๒ ทำให้เข้าใจความหมายของญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท และนำไปพัฒนาให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงอยู่ของชีวิต และนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ต่อไป

๑.๗.๓ เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักและญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๗.๔ ทำให้ได้ประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าในเรื่องญาณต่อไป

---

[๕] พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี, “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า (๑) - (๒).

บทที่ ๒

ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก

๒.๑ ประวัติ ความหมาย และลักษณะของญาณ

๒.๑.๑ ญาณในปรัชญานยายะ

ปรัชญานยายะ เป็นปรัชญาที่เน้นหนักทางตรรกศาสตร์และญาณวิทยา ผู้ก่อตั้งปรัชญาระบบนี้คือ ท่านฤาษีโคตมะ เกิดก่อนพุทธกาล แต่หลักคำสอนสำคัญได้รวบรวมขึ้นก่อนคริสต์ศตวรรษที่สาม (ประมาณ พ.ศ. ๒๐๐) ฤาษีท่านนี้ในที่บางแห่งเรียกเคาตมะ หรือ โคตมะ หรือ อักษปาทะ[๑] ส่วนผู้ที่ทำให้นยายะทันสมัยหรือรู้กันว่า นวยนยายะ ก็คือ คังเคศะ (ค.ศ. ๑๒๐๐) ผู้แต่งตัตวะจินดามณี

คำว่า นยายะ เป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งมีรากศัพท์ตรงกับภาษาบาลีว่า นี ธาตุ แปลว่า นำ คือนำไปสู่ความจริงแท้ หรือเราจะรู้ความจริงแท้ได้อย่างไร จึงเกิดวิธีการคิดหาเหตุผล เพื่อค้นหาความจริงแท้ขึ้นมา แต่จุดหมายสูงสุดของนยายะมิได้อยู่ที่ทฤษฎีความรู้ แต่อยู่ที่โมกษะ ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ส่วนทฤษฎีแห่งความรู้เป็นเพียงทางนำไปสู่โมกษะเท่านั้น[๒]

ในปรัชญานยายะ ความรู้หรือญาณมีสภาวะกลาง ๆ ไม่จริงและไม่เท็จโดยตัวเอง จำต้องอาศัยประสาทสัมผัส และอารมณ์ หรือสิ่งที่ถูกรู้เข้าประกอบด้วยจึงจะชัดเจน ความรู้มี ๒ ชนิด คือ รู้ถูก กับ รู้ผิด กล่าวคือ ความรู้ตรงกับความเป็นจริงที่มีอยู่จริง ความรู้นั้นก็จัดว่าเป็นความรู้ถูกต้อง เช่น เห็นเชือกเป็นเชือก เห็นงูเป็นงู เป็นต้น แต่ถ้ารู้ไม่ตรงกับความเป็นจริง เช่น เห็นเชือกเป็นงู เห็นงูเป็นเชือก อย่างนี้เป็นต้น เป็นความรู้ผิด รวมทั้งความจำ ความสงสัย ความสำคัญผิด และการหาเหตุผลที่ตั้งอยู่บนสมมุติฐาน ก็จัดเป็นความรู้ผิด กล่าวคือ ความจำไม่ได้เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทันใด แต่สืบทอดมาอีกต่อหนึ่ง จึงเป็นความรู้โดยอ้อม ไม่ใช่

---

[๑] ประยงค์ แสนบุราณ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๒.

[๒] ฟื้น ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๑–๑๓๒.

ความรู้ตรง ส่วนความสงสัยก็เป็นความรู้ที่ไม่แน่นอน สำหรับความเห็นผิดก็เป็นความเข้าใจผิด เพราะไม่ตรงกับความจริง และการหาเหตุผลที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานก็ไม่ใช่ความรู้จริง เพราะเป็นเพียงการตั้งสมมุติฐานคาดคะเนเท่านั้น จะถูกหรือไม่ก็ยังไม่แน่ ก็ความรู้มีหน้าที่เปิดเผยให้เห็นปรากฏ ๓ อย่างพร้อมกัน คือ ๑. เปิดเผยตัวผู้รู้ ๒. เปิดเผยสิ่งที่รู้ ๓. เปิดเผยตัวความรู้[๓]

ปรัชญานยายะ กล่าวบ่อเกิดความรู้ที่ถูกต้องไว้ ๔ ประการ คือ

๑) **ปรัตยักษา** ความรู้เกิดจากประสบการณ์

๒) **อนุมาน** ความรู้เกิดจากการหาเหตุผล

๓) **อุปมาน** ความรู้เกิดจากการเทียบเคียง

๔) **ศัพทะ** ความรู้เกิดจากพยานหรือหลักฐาน

ความรู้จากประสบการณ์โดยที่ความรู้เกิดขึ้นโดยที่สิ่งนั้นไม่ได้ปรากฏเฉพาะหน้า แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง

(๑) **สามัญลักษณะ** ความรู้ในส่วนกลุ่มหรือส่วนรวม หมายถึง รู้คุณสมบัติหรือลักษณะที่ส่วนย่อยมีอยู่เหมือน ๆ กัน เช่น ลักษณะความเป็นคนที่ทุกคนมีอยู่เหมือนกัน ลักษณะความเป็นสัตว์ ลักษณะความเป็นปุถุชนที่ทุกคนมีอยู่เหมือน ๆ กัน

(๒) **ชญาณลักษณะ** ความรู้ที่เกิดจากรู้ลักษณะสัมพันธ์ที่สองอย่างส่องถึงกัน เมื่อรู้อย่าง ย่อมส่องให้รู้อีกอย่างหนึ่งด้วย เพราะทั้งสองสิ่งมีความสัมพันธ์กัน ความรู้ประเภทนี้ต้องอาศัยประสบการณ์ ถ้าขาดความรู้จักสิ่งนั้นมาก่อน ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เช่น บางคนเห็นดอกกุหลาบแต่ไกล แล้วพูดว่า เป็นกุหลาบกลิ่นหอม เห็นมะขามบนต้นก็รู้สึกเปรี้ยว เป็นต้น

(๓) **โยคชะ** ความรู้เกิดจากโยคะ หมายถึงความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติสมาธิ พลังความรู้เกิดพลังของสมาธิ ความรู้ประเภทนี้สามารถหยั่งรู้อดีต อนาคตได้ไกล มีหูทิพย์ ตาทิพย์ เป็นต้น

ญาณในปรัชญานยายะ คือ รู้ความจริงว่าชีวาตมันของตน เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ มีความสำคัญเหนือสิ่งใด ๆ ส่วนการที่ชีวาตมันต้องมามีทุกข์ก็เพราะมาพัวพันกับร่างกาย มีร่างกายเป็นที่กักขัง ทำให้เข้าใจผิดคิดว่าร่างกายเป็นตัวตนจริง ๆ หรือเห็นร่างกายกับชีวาตมันเป็นอย่างเดียวกัน จึงเกิดอุปาทานอันเป็นที่มาแห่งกิเลสทั้งปวง ความรู้ดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้โดยอาศัยศึกษาคัมภีร์ การทำสมาธิ การปฏิบัติโยคะ ๘ ประการ และการทำบุญบาปให้หมดไปด้วย

---

[๓] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๓๓–๑๓๔.

๒.๑.๒ ญาณในปรัชญาไวเศษิกะ

ไวเศษิกะ ศัพท์นี้มาจาก คำว่า วิเศษะ ซึ่งแปลว่า ความแตกต่างหรือ คุณลักษณะเฉพาะ ดังนั้น ไวเศษิกะ จึงแปลว่า ปรัชญาที่เน้นถึงความแตกต่างอันเกิดจากคุณลักษณะเฉพาะของสิ่งนั้น ๆ นั่นเอง

ผู้สถาปนาลัทธิไวเศษิกะ ก็คือ ฤๅษีกณาทะ หรือ อุลกะ เกิดราว ๓๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช โดยฤๅษีกณาทะได้เขียนไวเศษิกะสูตรขึ้นมา อันเป็นที่มาของลัทธิไวเศษิกะ[๔]

ในปรัชญาไวเศษิกะ มีทัศนะเรื่องญาณ เช่นเดียวกับนยายะทุกประการ ยกเว้นเรื่องแหล่งเกิดความรู้ ไวเศษิกะ ยอมรับเพียงแหล่งเกิดความรู้จาก ประจักษ์ และ อนุมาน เท่านั้น

ไวเศษิกะมุ่งพัฒนาไปทางอภิปรัชญาและภววิทยาเป็นส่วนใหญ่ โดยศึกษาความจริงของสิ่งต่าง ๆ โดยแยกประเภทของสิ่งที่มีอยู่จริงทั้งหลาย และ เรื่องโลก ไว้โดยพิสดาร มีการแบ่งเป็น ปทารถะ ๗ ชนิด ซึ่ง ปทารถะ นี้คือ สิ่งทั้งหมดที่เป็นอารมณ์ของความรู้ ปทารถะทั้ง ๗ ได้แก่ ทรัพย์ คุณะ กรรม สามานยะ วิเศษะ สมวายะ อภาวะ

ทรัพย์ คือ เนื้อสาร เป็นพื้นฐานของการเคลื่อนไหวและคุณสมบัติทั้งปวง แบ่งออกเป็น ๙ อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ กาละ เทศะ มนัส และอาตมัน

คุณะ คือ คุณสมบัติ ต่างจากเนื้อสาร ไม่อาจมีอยู่อย่างอิสระแก่ตัวเอง แต่มีอยู่ในเนื้อสาร มีทั้งหมด ๒๔ อย่าง เช่น สี กลิ่น รส สัมผัส เสียง ความสุข ความทุกข์ บุญ บาป เป็นต้น

กรรม คือ การเคลื่อนไหว

สามานยะ หรือ ภาวะสากล คือ ลักษณะ มีความเป็นหนึ่งอยู่ในสิ่งทั้งหลาย เช่น ภาวะเป็นคนเหมือนกันที่มีอยู่ในคนทั้งหลาย

วิเศษะ หรือ ภาวะ เฉพาะ หรือลักษณะเฉพาะเป็นเหตุให้สิ่งหนึ่งต่างจากอีกสิ่งหนึ่ง เป็นเหตุให้กำหนดได้ว่าอะไรเป็นอะไร เพราะปรัชญาระบบนี้เน้นถึงข้อนี้มาก จึงเรียกว่า “ไวเศษิก”

สมวายะ คือ การมีอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์อันถาวรที่แยกจากกันไม่ได้ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล

อภาวะ คือ ความไม่มี เป็นปทารภะที่เกิดขึ้นภายหลัง

ญาณในปรัชญาไวเศษิกะ ยึดถือหลัก ๒ ประการ คือ

---

[๔] ฟื้น ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๑๕๓.

๑) เชื่อคัมภีร์พระเวท การทำตามคัมภีร์พระเวทถือว่าเป็นบุญกุศล เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์ทั้งมวล ในทางตรงกันข้ามการปฏิเสธพระเวทคือบาปและอกุศล ใครปฏิเสธพระเวทเขาย่อมตกนรกและการปฏิเสธพระเวทมีค่าเท่ากับปฏิเสธสวรรค์

๒) รู้การทำลายอวิทยา อวิทยาเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์และเป็นสาเหตุให้ชีวาตมันทำกรรม เมื่อชีวาตมันทำกรรมที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม เพราะความไม่รู้ (อวิทยา) ชีวาตมันนั้น ๆ จะเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น การทำลายอวิทยาได้ก็จะเข้าสู่การหลุดพ้น

ชีวาตมันจะหลุดพ้นได้ ชีวาตมันจะต้องหยุดทำกรรม เมื่อหยุดทำกรรม ผลของกรรมใหม่ก็จะไม่มี ผลของกรรมเก่าก็จะค่อย ๆ หมดไป ชีวาตมันก็จะสลัดตนเองออกจากบ่วงแห่งร่างกายและจิต ความรู้แจ้งในธรรมชาติของตนเองว่าเป็นสิ่งบริสุทธิ์เที่ยงแท้นิรันดร์ก็จะเกิดขึ้น เมื่อความรู้แจ้งเกิดขึ้น ชีวาตมันก็จะเข้าถึงโมกษะอันเป็นความหลุดพ้นจากทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิดตลอดไป

๒.๑.๓ ญาณในปรัชญาสางขยะ

สางขยะเป็นลัทธิที่เชื่อกันว่ามีมานานแล้วก่อนพุทธกาล เป็นลัทธิปรัชญาที่มีอายุเก่าแก่กว่าสำนักปรัชญาฮินดูทั้งหลาย เชื่อกันว่า พระฤๅษี ชื่อ กปิล เป็นผู้ก่อตั้ง เพราะท่านเป็นผู้รจนาหนังสือชื่อสางขยะประวจนสูตร

คำว่า สางขยะ ท่านว่า มาจากคำว่า สังขยา ซึ่งหมายถึง ความรู้อันถูกต้อง และ อาจหมายถึง จำนวน ก็ได้ ฉะนั้น ปรัชญาสางขยะ ก็คือ ปรัชญาแห่งความรู้อันถูกต้องนั่นเอง คำว่าความรู้อันถูกต้อง หรือเรียกตามศัพท์สันสกฤตว่า สมฺยคฺ ขฺยาติ นั้น หมายถึง ความรู้หรือญาณที่สามารถจะแยกปุรุษะ (จิต) ออกจาก ประกฤติ (รูป) ได้นั่นเอง และเชื่อกันว่าเมื่อใดปุรุษะแยกตัวออกจากประกฤติได้ เมื่อนั้นปุรุษะจะพ้นจากพันธนา (bondage) แห่งการเวียนว่ายตายเกิด ปุรุษะจะกลับเข้าสู่สภาพเดิมซึ่งเป็นจุดหมายของชีวิต[๕]

สางขยะเป็นปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับสัจภาพโดยการจำแนกวัตถุแห่งการรับรู้ออกเป็นจำนวนต่าง ๆ มากมายถึง ๒๕ ชนิด คือ ปุรุษะ ประกฤติ มหัต หรือ พุทธิ อหังการ มนัสหรือใจ อวัยวะเพื่อการรับรู้ (ญาเณนทรีย์) ๕ อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น และ กาย อวัยวะเพื่อการกระทำ (กรรมเมนทรีย์) ๕ อย่าง คือ ปาก มือ เท้า ทวาร และ อวัยวะสืบพันธุ์

---

[๕] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๒๒๑.

ตันมาตระ ๕ คือ สี เสียง กลิ่น รส และ ผัสสะ มหาภูติ ๕ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอนูอากาศ ซึ่งเมื่อย่อแล้ว ก็มี ๒ อย่างเท่านั้น คือ ปุรุษะ และ ประกฤติ[๖]

ปุรุษะเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ ปุรุษะเทียบได้กับชีวาตมันของปรัชญาระบบอื่น ๆ ของอินเดีย ปุรุษะเป็นผู้รู้และเป็นพื้นฐานแห่งความรู้ทั้งปวง ปุรุษะมีอยู่เป็นจำนวนมากนับประมาณมิได้

ประกฤติเป็นมูลฐานแห่งสรรพสิ่งในโลก ประกฤติเองแม้ตัวมันจะเป็นต้นเหตุให้เกิดสิ่งอื่น ๆ ทุกอย่าง แต่มันก็ไม่ได้เกิดมาจากอะไร เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองและมีอยู่เอง[๗]

ประกฤติ ประกอบด้วย ไตรคุณ คือ สัตวะ รชัส และตมัส คุณะทั้ง ๓ มีลักษณะละเอียดประณีตมาก จนไม่สามารถจะรับรู้ได้โดยประสาทสัมผัส แต่สามารถรับรู้ได้ด้วยการอนุมานผลิตผลของมันเท่านั้น ลักษณะของคุณะทั้ง ๓ คือ

๑. สัตวะ แปลว่า ความมีอยู่ ได้แก่ ความดี ความสุข แสงสว่าง แทนด้วยสีขาว
๒. รชัส แปลว่า ความเศร้าหมอง ได้แก่ ความผิดพลาด ความทุกข์ แทนด้วยสีแดง
๓. ตมัส แปลว่า ความมืด ได้แก่ ความโง่เขลา ความเชื่องซึม แทนด้วยสีดำ

สัตวะ รชัส ตมัส เมื่อรวมกันก็ทำให้เกิดวิวัฒนาการของประกฤติ กลายเป็นโลกและทุกสิ่ง

ปรัชญาสางขยะสรุปกล่าวไว้ว่า ความทุกข์ใหญ่ของมนุษย์ คือ ทุกข์อันเกิดจากการเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ท่านกล่าวว่าสาเหตุของมหันต์ทุกข์นี้คือ อวิทยา (ignorance) นั่นเอง ที่นี้ คำว่า อวิทยานี้ สางขยะ หมายถึง ความไม่รู้แจ้ง หรือ ไม่มี วิเวกญาณ (discrimination) ที่สามารถแยกได้ว่า ส่วนไหนของตัวเราเป็นเพียงประกฤติ ส่วนไหนเป็นปุรุษะ การที่คนเราไม่สามารถแยกประกฤติออกจากปุรุษะได้อย่างเด็ดขาดนั้น ทำให้ตัวเราหลงผิด คิดว่าตัวเองเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ แล้วยึดถือเอาผิด ๆ การยึดถือผิด ๆ นี้เองเป็นสาเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏจักรเรื่อยไป แต่เมื่อใดถ้ามีวิเวกญาณเกิดขึ้น ญาณนี้จะทำลายชาติภพได้อย่างเด็ดขาด[๘]

ญาณสูงสุดของปรัชญาสางขยะก็คือ การรู้การแยกปุรุษะออกจากประกฤติได้อย่างเด็ดขาด ทำให้ปุรุษะมีความบริสุทธิ์เหมือนดั้งเดิม เมื่อนั้นก็จะเข้าถึงความหลุดพ้นหรือโมกษะ

[๖] ฟื้น ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๑๗๔.

[๗] สุนทร ณ รังษี, **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**, หน้า ๒๑๙, ๒๑๕

[๘] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๒๕๐

๒.๑.๔ ญาณในปรัชญาโยคะ

ผู้ให้กำเนิดลัทธิโยคะ ได้แก่ ท่านฤาษีปตัญชลี ท่านได้รจนา โยคสูตร ซึ่งเป็นที่มาของปรัชญาโยคะ

คำว่า โยคะ แปลว่า การประกอบหรือการรวมหรือความเพียรพยายาม กล่าวคือ ปรัชญาโยคะมีจุดมุ่งหมายที่จะประกอบหรือรวมชีวะเข้ากับปุรุษะ หรือ ชีวาตมันกับปรมาตมันเข้าด้วยกัน ส่วนที่แปลว่าความเพียรพยายาม ก็ดังที่ฤาษีปตัญชลีได้ให้ความหมายไว้ คือ ความเพียรพยายามเพื่อบรรลุความสมบูรณ์โดยการควบคุมกายประสาทสัมผัสและใจ โดยอาศัยวิเวกญาณ (discrimination) ที่ถูกต้อง แยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างปุรุษะและประกฤติ สรุปแล้วโยคะก็คือ ความรู้และหลักปฏิบัติเพื่อนำไปสู่โมกษะ หรือที่โยคะเรียกว่า ไกวัลยะ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไปนั่นเอง[๙]

ในลัทธิโยคะ เพื่อที่จะบรรลุถึงวิเวกญาณ อันเป็นญาณที่จะทำลายกิเลสให้สิ้นซากแล้ว ปุรุษะก็รู้แจ้งตัวเองว่าเป็นภาวะบริสุทธิ์ต่างหากออกไปจากประกฤติ อันเป็นจุดประสงค์สูงสุดของปรัชญานี้ ก็ด้วยการปฏิบัติตามโยคะสมาธิ หรือที่เรียกว่า อัษฎางโยคะ อันได้แก่

๑. **ยมะ** แปลว่า ข้องดเว้น มี ๕ ข้อ คือ
   (๑) การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (อหิงสา)
   (๒) งดเว้นจากการพูดเท็จ (สัตยะ)
   (๓) งดเว้นจากการลักทรัพย์ (อัสเตยะ)
   (๔) งดเว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ (พรหมจรยะ)
   (๕) ไม่ถือเอาของเขาเป็นของตน (อปริคครหะ)
   ข้องดเว้นเหล่านี้ ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ไม่มีข้อแม้ใด ๆ ทั้งสิ้น

๒. **นิยมะ** แปลว่า ข้อปฏิบัติ มี ๕ ข้อ คือ
   (๑) เสาจะ การทำใจให้สะอาด บริสุทธิ์
   (๒) สันโตษะ ความพอใจในความมีความเป็นของตน
   (๓) ตบะ การบำเพ็ญตบะ เช่น การทำทุกรกิริยาแบบต่าง ๆ เพื่อเผากิเลสให้เร่าร้อน
   (๔) สวาธยายะ การศึกษาเล่าเรียนและสาธยายมนต์ที่เรียนแล้ว
   (๕) อิศวรประณิธานะ การอุทิศตนต่อพระผู้เป็นเจ้า

---

[๙] ฟื้น ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๕.

ข้องดเว้น ๕ และข้อปฏิบัติ ๕ อย่างนี้แหละ พวกโยคะถือว่าเป็นกฎเบื้องต้น ที่ผู้ปฏิบัติทุกคนต้องทำให้ได้ก่อน จากนี้จึงจะปฏิบัติองค์มรรคข้อต่อไป

๓. **อาสนะ** แปลว่า ท่าของร่างกาย เช่น ท่านั่ง ท่ายืน ท่านอน นักเขียนโยคะสมัยต่อมาได้ระบุชื่ออาสนะไว้มากมาย และได้อธิบายสรรพคุณของท่านั้น ๆ ไว้ด้วย แต่ผู้เขียนโยคสูตรได้ให้บทนิยามไว้ว่า อาสนะได้แก่วิธีปฏิบัติให้เกิดความสุขทางร่างกาย แน่ละ เมื่อร่างกายมีความสุข ท่านว่า การจะฝึกจิตให้เกิดความสงบเป็นสมาธิ ก็ย่อมง่ายขึ้น

๔. **ปราณายามะ** แปลว่าการกำหนดลมหายใจ การหายใจเข้า-ออก ของคนธรรมดาสามัญ ที่ไม่ได้ฝึกจิต มักจะยาวสั้น ไม่แน่นอน ไม่ค่อยสม่ำเสมอ เร็วบ้าง ช้าบ้าง ไม่ปรกติ ส่วนผู้ที่ฝึกทางจิตแล้ว การหายใจจะเป็นปรกติ สม่ำเสมอและไม่เร็ว เมื่อการหายใจเข้า-ออกสม่ำเสมอหายใจช้า ๆ เป็นปรกติแล้ว ก็เป็นการง่ายที่จะควบคุมจิต และทำจิตให้เป็นสมาธิ

วิธีฝึก คือนั่งขัดสมาธิ ตั้งตัวให้ตรง มือทั้ง ๒ วางลงบนเข่าทั้ง ๒ หงายฝ่ามือขึ้น เอานิ้วชี้แตะหัวแม่มือ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออกที่ปลายจมูก ขณะนั้นต้องหายใจช้า ๆ คือหายใจเข้าให้ลึกช้า ๆ หยุดให้นานพอสมควร แล้วหายใจออกช้า ๆ และยาวเท่ากับจังหวะเข้าและหยุด โดยวิธีนี้จิตจะยึดอารมณ์เดียว คือ ลมหายใจเข้า-ออก เมื่อมีอารมณ์เดียวนาน จิตจะสงบ เมื่อจิตสงบปัญญาก็จะเกิดขึ้น ปัญญาชนิดรู้แจ้งเห็นจริงเรื่องประกฤติและปุรุษะ และสามารถแยกได้ เรียกว่า วิเวกญาณ

๕. **ปรัตยาหาระ** คือการดึงอายตนะหรืออินทรีย์ต่าง ๆ มาจากอารมณ์ของมัน เช่น ดึงตามาจากรูป (หรือสี) ดึงหูมาจากเสียง ดึงจมูกมาจากกลิ่น เป็นต้น แต่การจะทำให้อายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ออกจากอารมณ์ของมันอย่างเด็ดขาดได้นั้น ทำได้ยากมาก นอกจากสามารถควบคุมจิตได้อย่างเด็ดขาดด้วย การทำปรัตยาหาระนี้ก็เพื่อจิตเชื่อง

๖. **ธารณะ** คือการผูกจิตให้ติดกับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ตามปรกติจิตของเรา มักจะกวัดแกว่งรับอารมณ์หลายอย่าง เป็นจิตที่ซัดส่ายไปมา ฉะนั้น ถ้าจะให้จิตอยู่นิ่ง ไม่ซัดส่ายไปมา ก็ต้องผูกให้ติดกับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว

๗. **ธยานะ** คือการเพ่งอารมณ์ที่กำหนดให้ และรักษาไว้มิให้อารมณ์อื่น ๆ มารบกวนแม้แต่ชั่วขณะจิตเดียว

๘. **สมาธิ** คือ การที่จิตรวมตัวอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดได้นาน ๆ

สมาธิต่างกับธยานะอย่างไร โยคะตอบว่า ธยานะเป็นเพียงอาการที่จิตเพ่งอารมณ์อย่างหนึ่ง และมิให้อารมณ์อื่น ๆ มารบกวน แต่จิตก็ยังเป็นจิตอยู่ มิได้รวมตัวเข้ากับอารมณ์นั้น ส่วนสมาธิเป็นการรวมของจิตกับอารมณ์ที่กำหนดให้อย่างแน่นสนิทเป็นอันเดียวกัน สมาธิจึงเป็นขั้นสุดท้ายของการฝึกจิต จิตในขณะนี้มีอาการสงบ และรู้แจ้งชัดถึงลักษณะประกฤติและปุรุษะ ฉะนั้น เมื่อจิตเข้าถึงขั้นสมาธิแล้ว พฤติต่าง ๆ ของจิตจะดับไปทันที และนั่นแหละคือผลสุดท้ายที่ปรัชญาโยคะหวัง[๑๐]

ในปรัชญาโยคะ แบ่งสมาธิออกเป็น ๒ ชนิด

๑. สัมปรัชญาตสมาธิ สมาธิขั้นนี้มีความรู้สึกในวัตถุ ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ และขั้นนี้ยังแบ่งเป็น ๔ ชนิด ตามอารมณ์ที่จิตจับอยู่

๒. อสัมปรัชญาตสมาธิ ขั้นนี้จิตจะไม่มีความรู้สึกแตกต่างระหว่างจิตกับสิ่งที่เป็นอารมณ์ของจิต ทั้งสองจะมีความรู้สึกกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สมาธิขั้นนี้ถือว่าเป็นขั้นสูงสุดไม่สามารถบรรยายภาวะของผู้เข้าถึงได้ ทันทีที่เข้าถึงร่างกายจะแตกทำลายและผู้นั้นก็จะบรรลุโมกษะ

ญาณในปรัชญาโยคะก็เช่นเดียวกับญาณในปรัชญาสางขยะ คือ รู้แจ้งปุรุษะ สามารถแยกปุรุษะออกจาประกฤติ ทำให้ปุรุษะกลับมาเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ดังเดิม

๒.๑.๕ ญาณในปรัชญามีมางสา

คำว่า มีมางสา หรือ มีมามสา แปลตามพยัญชนะว่า ความคิดที่น่าเคารพ หรือหมายถึง การสอบสวน การพิจารณาไตร่ตรองอย่างถ่องแท้ ซึ่งก็ตรงกับภาษาบาลีว่า วิมังสา นั่นเอง ที่ว่ามีมางสาแปลว่าสอบสวน ก็คือ สอบสวนพระเวท กล่าวคือ คัมภีร์พระเวทแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ มันตระ พราหมณะ อารัณยกะ และ อุปนิษัท มีมางสาในความหมายดั้งเดิมก็หมายถึงการสอบสวนมันตระกับพราหมณะ อันเป็นส่วนที่พวกพราหมณ์ถือว่าสำคัญที่สุด โดยเฉพาะก็พราหมณะที่ถือกันว่าสำคัญกว่าส่วนอื่น ทั้งนี้ก็เพราะ ว่าด้วยพิธีกรรมบูชายัญและการเซ่นสรวงบูชา อันจะเป็นเหตุให้ได้ไปเกิดในสวรรค์เมื่อตายไปแล้ว ก็เมื่อมีมางสาได้พยายามแสดงเหตุผลต่าง ๆ มาสนับสนุน เพื่อยกย่องคัมภีร์พระเวท มีมางสาจึงเป็นรากฐานสำคัญของคัมภีร์พระเวท แต่ต่อมาคนมีความเห็นว่า สวรรค์ยังต่ำกว่าโมกษะ ภูมิที่สิ้นไปแห่งความทุกข์ทั้งปวงชั่วนิรันดร

---

[๑๐] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๒๖๓-๒๖๖

นักปราชญ์ในลัทธิมีมางสาจึงหันมาสอบสวนสนใจต่ออารัณยกะ และอุปนิษัท อันเป็นส่วนปัญญา โดยเห็นว่าปัญญาหรือความรู้เท่านั้น ที่จะนำไปสู่โมกษะได้[๑๑]

ปรัชญามีมางสา มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ปูรวมีมางสา คือ มีมางสาก่อน คู่กับ อุตรมีมางสา หรือ ชฺญาณมีมางสา หรือ พรหมมีมางสา

เชื่อกันว่าผู้ก่อตั้งปรัชญาปูรวมีมางสา ชื่อ ไชมินิ ซึ่งถือกันว่าเป็นนักปราชญ์ที่มีชื่อผู้หนึ่งของอินเดีย ท่านไชมินิเป็นสานุศิษย์ของ ท่านวยาส เกิดเมื่อประมาณพุทธศักราช ๑๐๐ กล่าวกันว่าท่านได้รับคัมภีร์สามเวทจากครูของท่าน และได้เป็นผู้ประกาศเผยแพร่ หรือเป็นผู้สอนคัมภีร์นั้นด้วย ท่านไชมินิยังได้รจนาคัมภีร์ทางปรัชญาคัมภีร์หนึ่ง ชื่อ มีมางสาสูตร เป็นคัมภีร์ขยายความในกรรมกัณฑ์ของพระเวท ถือกันว่าเป็นคัมภีร์ทางปรัชญาที่ใหญ่ที่สุด คือ มีหัวข้อเรื่องถึง ๑,๐๐๐ หัวข้อ เริ่มด้วยการนิยามคำว่า ธรรม เช่น กล่าวว่า ธรรม คือ คำสั่งหรือข้อบังคับให้คนทำงาน อันได้แก่หน้าที่สำคัญของมนุษย์ ทั้งที่ควรทำและจำต้องทำ

ท่านไชมินิ เชื่อถือความศักดิ์สิทธิ์ ความถูกต้องของพระเวท จึงยกย่องพระเวทไว้ทุก ๆ ตอน ในหัวข้อนี้ท่านกล่าวไว้ว่า “อรรถ (ทรัพย์) และ กามะ (ความสุขอันเกิดจากกามคุณ ๕) ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมธรรมดา บุคคลจะรู้ได้ด้วยการศึกษาทางโลก ๆ ก็พอ แต่ธรรมและโมกษะ (การพ้นทุกข์) ซึ่งเป็นเรื่องทางศาสนานั้นจะรู้ได้ก็โดยการศึกษาจากคัมภีร์พระเวทเท่านั้น”

คัมภีร์มีมางสาสูตรนี้ถือว่าเป็นบ่อเกิดของปรัชญามีมางสา (ปูรวมีมางสา) ฉะนั้น จึงยกย่องกันว่าท่านไชมินิ เป็นผู้ให้กำเนิดปรัชญาสำนักนี้[๑๒]

นักปราชญ์ในลัทธิมีมางสายุคหลังมีจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต คือ โมกษะ อันเป็นภูมิที่พ้นจากอำนาจกิเลสทั้งปวง ตัดวงจรสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิด ไม่ต้องมาเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ให้เป็นทุกข์อีกต่อไป ส่วนวิธีปฏิบัติเพื่อไปสู่โมกษะ ก็โดยทางความรู้ คือรู้ธรรมชาติของชีวาตมัน และธรรมชาติของโมกษะ ตลอดทั้งรู้วิธีปฏิบัติเพื่อไปสู่โมกษะ นั่นก็คือ รู้วิธีที่จะไม่ประกอบกรรมที่เป็นเหตุให้ติดอยู่ในบุญและบาป และการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ โดยการควบคุมจิตใจไม่ให้ยินดียินร้ายต่ออารมณ์ที่มากระทบอายตนะภายใน หรือประสาทสัมผัส และ กำจัดกิเลสให้หมดไป ก็จะบรรลุถึงโมกษะ พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง เมื่อไม่มีความทุกข์ ความสุขก็ตามมาเอง ดุจซักเสื้อผ้าให้ความสกปรกออกไป ความสะอาดก็จะบังเกิดขึ้นมาเองฉันนั้น[๑๓]

---

[๑๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๕๙-๖๐

[๑๒] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๒๗๔-๒๗๕.

[๑๓] ฟื้น ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๖๓-๖๔.

มีมางสาถือว่าความรู้มี ๒ ชนิด คือ ความรู้โดยอ้อม หรือ ความรู้ไม่แท้ (Mediat Knowledge) กับความรู้โดยตรงหรือความรู้แท้ (Immediate Knowledge) ก็ความรู้โดยตรงหรือความรู้แท้มี ๒ ขั้น คือ

๑. **นิรวิกัลปกะ ปรัตยักษะ** หรือ **อาโลจนชฺญาณ** คือ ความรู้ที่ยังไม่ชัดไม่แน่นอน เป็นความรู้ขั้นแรก เป็นเพียงรู้อารมณ์ที่เกิดจากการกระทบระหว่างอายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง กับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ยังไม่เข้าใจว่าเป็นอะไร อย่างเช่น เมื่อรูปมากระทบตา ก็รู้ว่าได้เห็นรูป แต่จะเป็นรูปอะไรยังไม่ทราบ หรือเมื่อหูได้ยินเสียง ก็รู้แต่เพียงว่าเป็นเสียง แต่ยังไม่รู้ว่าเป็นเสียงอะไร เหล่านี้เป็นต้น

๒. **สวิกัลปกะ ปรัตยักษะ** คือ ความรู้ที่ชัดเจนแน่นอน เป็นความรู้ขั้นที่ ๒ ถัดจากขั้นแรก เป็นความรู้ที่เกิดจากความเข้าใจ หรือรู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างเช่นเมื่อเห็นรูป ก็รู้ว่าเป็นรูปอะไร ถ้าเป็นรูปคนก็รู้ว่า คนนั้นคือใคร รู้จักกันหรือไม่เหล่านี้เป็นต้นการรับรู้ทางอายตนะหรือทางประสาทสัมผัสอื่น ๆ ก็ทำนองเดี่ยวกัน[๑๔]

ความรู้แท้จะต้องประกอบไปด้วย ๒ ขั้นตอนดังกล่าว ไม่อาจขาดขั้นใดได้เพราะถ้าขาดขั้นใดขั้นหนึ่ง ก็ไม่สมบูรณ์ไม่เป็นความรู้แท้ กล่าวคือ ถ้ามีเฉพาะขั้นแรกก็ยังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ในทำนองเดียวกัน ความรู้ขั้นที่ ๒ ก็ไม่อาจเกิดขึ้น หากไม่มีความรู้ขั้นแรก เพราะไม่มีอารมณ์ให้ใจคิดให้ตัดสินใจว่าอะไรเป็นอะไร อย่างเมื่อไม่เห็นคน เราก็รู้ไม่ได้ว่าเขาเป็นใคร มีมางสาได้กล่าวถึงประมาณหรือบ่อเกิดของความรู้ไว้ ๖ อย่าง คือ ๑. ปรัตยักษประมาณ (perception) ๒. อนุมานประมาณ (inference) ๓. ศัพทประมาณ (testimony) ๔. อุปมานประมาณ (comparison) ๕. อรรถาปัตติประมาณ (postulation) ๖. อนุปลัพธิประมาณ (non-apprehension) ก็ในบรรดาบ่อเกิดแห่งความรู้ทั้ง ๖ นี้ ข้อ ๑-๓ เป็นของไชมินิ ส่วนข้อ ๔-๕ เป็นของประภากระและข้อ ๖ เป็นของกุมาริละเพิ่มเข้ามา ดังจะได้แสดงบ่อเกิดของความรู้แต่ละอย่างต่อไป[๑๕]

ปรัตยักษประมาณ (Perception)

ปรัตยักษประมาณ หรือประจักษ์ประมาณ ได้แก่ ความรู้โดยตรงที่เกิดจากประสาทสัมผัส หรืออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ในขั้นแรกทันทีที่มีการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ก็ยังไม่ทันรู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไรรู้แต่เพียงว่าเป็นสิ่งหนึ่งเท่านั้น

---

[๑๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๕-๖๖.

[๑๕] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๖.

ความรู้ขั้นนี้เรียกว่า นิรวิกัลปกประจักษ์ (ประจักษ์ที่ยังไม่มีความคิดนึกและความจำผสมอยู่ด้วย) ขั้นต่อมาเป็นขั้นที่คิดนึกและจำได้ว่า สิ่งนั้นคืออะไร ความรู้ขั้นนี้เรียกว่า สวิกัลปกปรจักษ์ (ประจักษ์ที่มีความคิดและความจำผสมอยู่ด้วย) ต่อมาท่านวิศวนาถ เห็นว่าบทนิยามข้างต้นยังไม่ครอบคลุมถึงประจักษ์พิเศษของพวกเทพเจ้าและผู้มีตาทิพย์ หูทิพย์ ที่รู้ได้โดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใดใดท่านนิยามใหม่ว่า ความรู้ขั้นประจักษ์ได้แก่ ความรู้โดยตรงตลอดทั้งความรู้ที่เกิดขึ้นทันทีทันใดโดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใดใด โดยนัยนี้ความรู้ประจักษ์จึงมี ๒ ชนิดคือ

๑. **โลกิกประจักษ์** ชนิดที่อาศัยประสาทสัมผัสดังกล่าวข้างต้น

๒. **อโลกิกประจักษ์** ชนิดที่ไม่อาศัยประสาทสัมผัส ซึ่งก็มี ๓ ประเภทคือ

๒.๑. **สามานยลักษณประจักษ์ประมาณ** ความรู้ลักษณะสากลหรือทั่วไปของสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในประเภทเดียวกัน เช่น ความเป็นม้า ย่อมมีอยู่ในม้าทุกตัว ความเป็นนกย่อมมีอยู่ในนกทุกตัวเหล่านี้เป็นต้น

๒.๒. **ญาณลักษณประจักษ์ประมาณ** ความรู้ที่เกิดจากความจำหรือประสบการณ์ เช่น เห็นไฟก็รู้ว่าร้อน เห็นน้ำแข็งก็รู้ว่าเย็น เหล่านี้เป็นต้น

๒.๓. **โยคชาประจักษ์ประมาณ** ความรู้ที่เกิดจากญาณ การตรัสรู้ มีหูทิพย์ ตาทิพย์ และการระลึกชาติได้ เป็นต้น[๑๖]

อนุมานประมาณ (Inference)

อนุมานแยกศัพท์ได้ อนุ+มาน อนุ เป็นอุปสรรค แปลว่า ภายหลังหรือตามมา ส่วน มาน แปลว่า ความรู้ เมื่อรวมกันอนุมานก็แปลว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นภายหลังความรู้ที่รู้อยู่แล้ว หรือความรู้ที่เกิดขึ้นตามมาจากความรู้ที่มีอยู่แล้ว กล่าวคือ มนุษย์เมื่อรู้อะไรแล้ว ก็จะอาศัยความรู้นั้นเป็นฐาน เพื่อสืบสวนหาความรู้ใหม่ต่อไปโดยใช้ความจำและความเข้าใจเป็นตัวเชื่อม ระหว่างความรู้เก่ากับความรู้ใหม่หรืออาศัยความรู้เก่าซึ่งมีอยู่แล้ว คืบคลานสืบสานไปหาความรู้ใหม่ เพราะฉะนั้นอนุมานประมาณก็คือ ตรรกวิทยานั่นเอง อย่างเช่นเราเห็นควันที่ไหนเราก็รู้ว่ามีไฟที่นั่น โดยไม่จำเป็นต้องเดินไปดูจนถึงที่มีควันทั้งนี้ก็เพราะเรารู้อยู่แล้วว่า ควันกับไฟเป็นของคู่กัน แยกจากกันไม่ออก หรือเห็นคนที่ยิ้มแย้มอารมณ์ดี ก็รู้ว่าเขามีความสุขโดยไม่จำต้องไปถามเขาว่ามีความสุขหรือ ทั้งนี้ก็เพราะเรารู้ว่าการยิ้มแย้มเป็นของคู่กับความสุขดังนี้เป็นต้น ก็สิ่งที่คู่กันเสมอไปอย่างควันกับไฟและการยิ้มกับความสุข เรียกกันในทางตรรกวิทยาตะวันตก หรือตรรกวิทยาแบบอาริสโตเติลว่า

---

[๑๖] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๗.

ความสัมพันธ์สากลหรือความเกี่ยวเนื่องที่แยกกันไม่ออก ซึ่งตรงกับตรรกวิทยาอินเดียว่า วยาปติ ส่วนหลักเกณฑ์ในการเขียนตรรกวิทยาตะวันตกมีดังนี้ ในความคิดหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วยตรรกบท หรือช่วงความคิด (syllogism) ซึ่งมี ๓ ประพจน์ หรือประโยคตรรก (proposition) คือ ๑. ประพจน์อ้างใหญ่หรือประพจน์อ้างทั่วไป (major premise) ๒. ประพจน์อ้างเล็ก (minor premise) ๓. ประพจน์สรุป (conclusion) ก็แต่ละประพจน์ดังกล่าวจะประกอบไปด้วยเทอม หรือศัพท์ ๒ เทอม คือ ประพจน์อ้างใหญ่ จะประกอบด้วยเทอมใหญ่ (major term) หรือตรรกวิทยาอินเดียเรียกว่า สาธยะ และเทอมกลาง (middle term) หรือตรรกวิทยาอินเดียเรียกว่า เหตุ ส่วนประพจน์อ้างเล็ก ประกอบด้วยเทอมกลางและเทอมเล็ก (minor term) หรือ ตรรกวิทยาอินเดียเรียกว่า ปักษะ สำหรับประพจน์สรุป จะประกอบไปด้วยเทอมเล็กและเทอมใหญ่ ก็เทอมกลางมีความสำคัญมาก เพราะเป็นตัวเชื่อมเทอมเล็กและเทอมใหญ่ให้มาเกี่ยวพันกัน ทำให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้นมา ดังตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้น หากจะนำมาเขียนตามแบบตรรกวิทยาตะวันตกก็ได้ดังนี้[๑๗]

ที่ใดมีควัน (เทอมกลาง) ที่นั่นมีไฟ (เทอมใหญ่)	(major premise)
ที่ภูเขา (เทอมเล็ก) มีควัน (เทอมกลาง)	(minor premise)
เพราะฉะนั้นที่ภูเขา (เทอมเล็ก) มีไฟ (เทอมใหญ่)	(conclusion)
อีกตัวอย่างหนึ่ง	
คนที่ยิ้มแย้ม (เทอมกลาง) ยิ้มมีความสุข (เทอมใหญ่)	(major premise)
นายแดง (เทอมเล็ก) ยิ้มแย้ม (เทอมกลาง)	(minor premise)
เพราะฉะนั้นนายแดง (เทอมเล็ก) มีความสุข (เทอมใหญ่)	(conclusion)

จากตัวอย่างดังแสดงมาจะเห็นได้ว่า ช่วงความคิดหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วยเทอมที่แตกต่างกันเพียง ๓ เทอมเท่านั้น คือ เทอมใหญ่ เทอมกลาง และเทอมเล็ก

สรุปแล้วอนุมานประมาณหรือตรรกวิทยาก็คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการหาเหตุผล โดยใช้ความรู้ประจักษ์หรือความรู้ที่มีอยู่แล้ว สืบสาวเข้าไปหาสิ่งที่ไม่ประจักษ์หรือยังไม่รู้ จนรู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร กลายเป็นความรู้ใหม่ขึ้นมา ก็มนุษย์รู้ดีว่า ประสาทสัมผัสของตนแม้จะวิเศษเพียงไร แต่ก็มีสมรรถนะในขอบเขตจำกัดสู้สัตว์ทั่วไปไม่ได้ แต่มนุษย์ก็ได้อาศัยความรู้แบบอนุมานประมาณนี่แหละเป็นเหตุสำคัญ ช่วยผลักดันให้มนุษย์มีความรู้มากขึ้นทุกทีจนเฉลียวฉลาดเหนือกว่าสัตว์ทั้งหลาย โดยมนุษย์จะใช้การหาความรู้แบบอนุมานประมาณไปในทางวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และปรัชญาเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือจะใช้ตรรกวิทยาแบบอุปนัย (Induction) ไปในทางวิทยาศาสตร์

---

[๑๗] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๗-๖๘.

เพื่อหาหลักใหญ่ไว้เป็นแม่บทสำหรับยึดเหนี่ยวหาความรู้ใหม่ต่อไป และจะใช้ตรรกวิทยาแบบนิรนัย (deduction) ในทางคณิตศาสตร์และปรัชญา ซึ่งเป็นนามธรรม เพื่อเป็นฐานความมั่นใจในการหาความรู้หาทางนามธรรมต่อไป[๑๘]

ศัพทประมาณ (Testimony)

ศัพทประมาณ คือความรู้ที่เกิดจากการบอกกล่าวของบุคคลและตำราที่น่าเชื่อถือ กุมาริละ ภัฏฏะ ได้แบ่งแหล่งที่น่าเชื่อถือออกไป ๒ อย่าง คือ

๑. **เปารุเษยะ** (personal testimony) ความรู้ที่ได้จากบุคคลที่น่าเชื่อถือ เช่น พวกฤาษีชีไพร เป็นต้น แต่ความรู้ที่ได้จากบุคคลที่น่าเชื่อถือ ก็ยังเชื่อถือไม่ได้เต็มที่ อาจมีผิดพลาดได้ อาจขัดแย้งกันได้ ตามภูมิธรรม และภูมิปัญญาของผู้ที่น่าเชื่อถือนั้น ๆ

๒. **อเปารุเษยะ** (impersonal testimony) ความรู้ที่ได้จากตำราที่น่าเชื่อถือลัทธิมีมางสาถือว่า คัมภีร์พระเวท เป็นคัมภีร์ที่สมบูรณ์ที่สุด ไม่มีผิดพลาด เป็นคัมภีร์ที่บังเกิดขึ้นเองไม่ใช่พระเจ้าประทานมา จึงผิดกับลัทธิปรัชญาฮินดูอื่น ๆ ที่เชื่อว่าคัมภีร์พระเวทเป็นถ้อยคำของพระเจ้าที่ประทานให้มนุษย์โดยผ่านทางพวกฤาษี แต่ลัทธิมีมางสาถือว่า พวกฤาษีหรือพวกสิทธา เป็นเพียงผู้เข้าถึงความรู้เกี่ยวกับพระเวทเท่านั้นหาได้เรียนมาจากพระเจ้าไม่ ส่วนประภากระ นักปราชญ์คนสำคัญอีกคนหนึ่งของลัทธิมีมางสา มีความเห็นว่า ความรู้ที่ได้รับจากการบอกเล่าที่ถูกต้องอย่างแท้จริง มาจากแหล่งเดียว คือจากคัมภีร์พระเวทเท่านั้น ส่วนความรู้ที่ได้จากการบอกกล่าวของบุคคลที่น่าเชื่อถือ ไม่จัดเป็นศัพทประมาณ แต่เป็นอุนมานประมาณ เพราะเราจะต้องอนุมานจากความน่าเชื่อถือของผู้บอกกล่าวนั้นอีกต่อหนึ่ง

ก็ลัทธิมีมางสาถือว่า ในบรรดาบ่อเกิดความรู้ทั้งหลายนั้น ศัพทประมาณเป็นบ่อเกิดความรู้ที่สำคัญที่สุด เพราะพระเวทเป็นแหล่งความรู้ที่สมบูรณ์ที่สุด การที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะลัทธิมีมางสา เกิดขึ้นมาก็เพื่อยกย่องเชิดชูคัมภีร์พระเวทนั่นเอง[๑๙]

ศัพทประมาณเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญที่สุดอีกแหล่งหนึ่งของมนุษย์ เพราะการหาความรู้ถ้ามัวแต่ต้องพิสูจน์ด้วยตัวเอง เห็นด้วยตัวเองเท่านั้นยังไม่เพียงพอ ทั้งช่วงอายุของคนก็ไม่ยืนยาวนัก อีกทั้งสมรรถนะของตา หู จมูก ลิ้น กาย ตลอดทั้ง สติปัญญา ก็มีขอบเขตจำกัด ไม่สามารถรู้ทุกสิ่งทุกอย่างได้ มนุษย์จึงใช้ศัพทประมาณเพื่อหาความรู้จากคนอื่นหรือตำรับตำรา

---

[๑๘] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๙.

[๑๙] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๙-๗๐.

ตลอดทั้งเครื่องมือต่าง ๆ มาช่วยเหลือ อย่างเช่นเราเชื่อตามนักวิทยาศาสตร์ว่า น้ำเป็นธาตุผสมประกอบขึ้นด้วยไฮโดรเจน ๒ ส่วน และออกซิเจน ๑ ส่วน หรือโลกมีสัณฐานกลมลอยอยู่ในอากาศหมุนคว้างอยู่ตลอดเวลา เราได้ศึกษาเล่าเรียนจากครูบาอาจารย์ เราอ่านหนังสือหาความรู้ต่าง ๆ เราได้ความรู้จากการฟังวิทยุ ดูทีวี เหล่านี้เป็นต้น จนทำให้คนในปัจจุบันฉลาดมากขึ้นทุกที ทั้งนี้ก็เป็นผลิตผลมาจากศัพทประมาณนั่งเอง[๒๐]

อุปมานประมาณ (Comparison)

อุปมานประมาณ ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการเทียบเคียงระหว่าง ๒ สิ่งที่คล้ายกัน กล่าวคือเมื่อมีความรู้สิ่งหนึ่งอยู่แล้ว ต่อมาพบกับอีกสิ่งหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายกับสิ่งที่เคยรู้แล้ว ก็จะเกิดการคิดเปรียบเทียบระหว่าง ๒ สิ่งขึ้นมาว่าเหมือนกันหรือ แตกต่างกันอย่างไร กลายเป็นความรู้ใหม่ขึ้นมา อย่างเช่น พวกเราคุ้นเคยกับไก่บ้านดี เพราะเห็นอยู่บ่อย ๆ และก็มีไม่น้อยที่เคยเลี้ยงไก่แต่พวกเราน้อยคนนักที่เคยเห็นไก่ป่า เพราะถูกทำลายล้างแทบสูญพันธุ์ อีกทั้งป่าใหญ่ที่ไก่พออาศัยหลบซ่อนอยู่ได้ก็ไม่มี แต่ก็ได้รับคำบอกเล่าว่าไก่ป่าก็เหมือนกับไก่บ้านนี่แหละ เพียงแต่อยู่ในป่าไม่มีใครเลี้ยง ทั้งปราดเปรียวมาก แม้จะไล่จับลูกเจี๊ยบหรือลูกไก่เล็ก ๆ ก็ยังจับไม่ได้เลย อยู่ต่อมาสมมุติว่าวันหนึ่ง เรามีโอกาสเข้าไปในป่าใหญ่และก็โชคดีเราได้พบไก่ฝูงหนึ่ง ตัวผู้ก็ขันเจื้อยแจ้วอย่างไก่ทั่วไป ตอนแรกเราอาจคิดว่าใครหนอมาเลี้ยงไก่แถวนี้ ไก่ฝูงนี้เป็นไก่ของใครจึงเดินหาบ้านคน แต่จะเดินหาอย่างไรไกลเท่าไหนก็ไม่มีบ้านคนเลย จึงนึกเอะใจขึ้นมาว่าไก่ฝูงนี้คงจะเป็นไก่ป่ากะมังและยิ่งลองกวดจับไก่ แม้ลูกเจี๊ยบก็จับไม่ได้ ปราดเปรียว และซ่อนตัวเก่งมาก ก็ทำให้มั่นใจว่านี่แหละคือไก่ป่า จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่า เรานำเรื่องไก่บ้านซึ่งเรารู้จักดีแล้ว แต่ขณะนั้นเราอยู่ในป่าไม่ได้เห็นไก่บ้าน ไปเปรียบเทียบกับไก่ที่เรากำลังเห็นอยู่ แต่ยังไม่รู้จัก ก็ทำให้เกิดความรู้ใหม่ว่า ไก่ฝูงนั้นคือไก่ป่า นี่แหละอุปมานประมาณในลัทธิมีมางสา สรุปแล้วอุปมานประมาณในลัทธิมีมางสาก็คือ ความรู้ที่เกิดจากความคล้ายกันระหว่างสิ่งที่ไม่เห็นในขณะนั้นแต่จำได้ (ไก่บ้าน) ว่าเหมือนกับสิ่งที่กำลังเห็นอยู่แต่ไม่รู้จัก (ไก่ป่า) หรืออุปมานประมาณก็คือ ความคล้ายคลึงกันของสิ่งที่จำได้กับสิ่งที่กำลังเห็นอยู่ ก็อุปมานประมาณในลัทธิมางสา มีความคล้ายกันกับในนยายะจะต่างกันก็ตรงจุดที่ว่าอุปมานประมาณในลัทธิมีมางสา เป็นความรู้ที่เกิดจากการเปรียบเทียบความคล้ายกันระหว่าง ๒ สิ่ง โดยนำสิ่งที่จำได้มาเปรียบเทียบกับสิ่งที่กำลังเห็นอยู่ แต่ในลัทธินยายะจะเป็นว่านำสิ่งที่ไม่รู้จัก (ไก่ป่า) ไปเปรียบเทียบกับสิ่งที่รู้จักแล้วหรือจำได้ (ไก่บ้าน) ต่อมาศพรสวามี อาจารย์มีมางสาอีกท่านหนึ่ง ได้ให้ความหมายของอุปมานประมาณต่างออกไป

---

[๒๐] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๐.

อีกนัยว่า เป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ไม่มีประจักษ์ แต่ก็รู้ได้ทำนองเดียวกันสิ่งที่ประจักษ์ เช่น เรามีความรู้สึกว่ามีอาตมัน เพราะเรามีการเห็น ได้กลิ่น รู้รส รู้ผัสสะ เราทำ เราพูด เราคิด เราทำกรรม และเราเสวยผลกรรมข้อนี้ฉันใด แม่ผู้อื่นสัตว์อื่นก็มีอาตมันอย่างเราฉันนั้น หรือเรารักสุข เกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นก็ฉันนั้นก็อุปมานประมาณอย่างนี้ก็ทำนอง Analogical argument ของปรัชญาตะวันตกนั่นเอง[๒๑]

อรรถาปัตติประมาณ (Postulation)

อรรถาปัตติประมาณ คือความรู้ที่เกิดจากการมั่นใจในการอธิบายปรากฏการณ์ที่ขัดแย้งกัน เช่นเห็นคนหนึ่งไม่รับประทานอาหารอะไรเลยในเวลากลางวันทุกวันแต่ทว่าเขาคนนั้นกลับอ้วนขึ้น นี่เรากำลังพบกับความขัดแย้งกันระหว่างความอ้วนและการอดอาหาร กล่าวคือการอดอาหารแล้วอ้วนเป็นการขัดแย้งกันอย่างไม่มีทางประนีประนอมกันได้ แต่เราก็มั่นใจได้ว่าเขาต้องรับประทานอาหารในเวลากลางคืนอย่างแน่นอน ทั้ง ๆ ที่เราและคนอื่นก็ไม่เคยเห็นเขารับประทานอาหารในเวลาค่ำคืน ความรู้ที่ได้มาอย่างนี้เรียกว่า อรรถาปัตติประมาณ ก็ความรู้อย่างนี้ไม่ใช่ประจักษ์ประมาณเพราะเราไม่เคยเห็นเขารับประทานอาหารไม่ว่าทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่ใช่อนุมานประมาณ เพราะไม่เป็นเหตุการณ์ที่จำต้องมีอยู่คู่กันตลอดไปอย่างควันกับไฟ เราไม่อาจกล่าวได้ว่า เมื่อใดมีความอ้วน เมื่อนั้นจะต้องมีการรับประทานอาหารในเวลากลางคืนและไม่ใช่อุปมานประมาณ เพราะไม่มีตัวอย่างให้เปรียบเทียบ และก็ไม่ใช่ศัพทประมาณเพราะไม่ได้รับบอกจากใครว่า คนนั้นรับประทานอาหารในเวลากลางคืน หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง เราไปเยี่ยมเพื่อนซึ่งยังมีชีวิตอยู่ที่บ้านของเขา แต่เขาไม่อยู่เราก็มั่นใจว่า เขาต้องอยู่นอกบ้านอย่างแน่นอน ส่วนเขาจะไปไหนอยู่ที่ไหน นั่นเป็นอีกประเด็นหนึ่ง ก็ในชีวิตประจำวัน คนเราก็ใช้ความรู้ประเภทนี้ไม่น้อยเหมือนกัน อย่างอ่านหนังสือหรือฟังข่าวหรือสนทนา ที่มีตกข้อความ ก็พอเดากันได้ว่าตกข้อความอะไร ตรงไหนอย่างไร โดยอาศัยข้อความใกล้เคียงกันมาช่วยเหลือในการตัดสินใจ [๒๒]

อนุปลัพธิประมาณ (Non-apprehension)

อนุปลัพธิประมาณ คือ ความรู้ที่เกิดจากความไม่ประจักษ์ เช่น เข้าไปในห้องไม่เห็นพัดลมก็รู้ว่าไม่มีพัดลม ไม่เห็นปากกาอยู่บนโต๊ะ ก็รู้ว่าไม่มีปากกาอยู่บนโต๊ะดังนี้เป็นต้น ความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างนี้ กุมาริละ ภัฏฏะ เรียกว่า อนุปลัพธิ เพราะไม่สามารถรู้ได้ทางประสาทสัมผัส ก็อนุปลัพธิ

---

[๒๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๒.

[๒๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๒.

จะต้องเป็นความรู้ของความไม่มี หรือความไม่ปรากฏของสิ่งที่รู้ได้ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น ไม่ได้หมายไกลไปถึงความไม่มีรูปร่างของนามธรรม เช่น ความดี ความชั่ว บุญ-บาป ตลอดทั้งสิ่งที่มีอยู่เหนือประสาทสัมผัส เช่น ปรมาณู อากาศ และความดึงดูดของโลก เป็นต้น เพราะภาวะดังกล่าวจะปฏิเสธเป็นทางให้เกิดความรู้อย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่นยายะเห็นแตกต่างจากกุมารลิละ ภัฏฏะ คือไม่ถือว่าการไม่มีการรับรู้เป็นวิธีให้เกิดความรู้เกี่ยวกับการปฏิเสธ แต่เห็นว่าการปฏิเสธนั้นสามารถรู้ได้โดยการประจักษ์หรือการอนุมาน เพราะอนุมานถึงการไม่มีอยู่ของสิ่งนั้นได้ด้วย ดังนั้นตามทรรศนะของพวกนยายะ การปฏิเสธแม้จะเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งต่างหาก แต่การไม่มีการรับรู้หรือการไม่ประจักษ์ ก็ไม่ได้เป็นวิธีการให้เกิดความรู้เกี่ยวกับการปฏิเสธ ส่วนประภากระก็ไม่เห็นด้วยกับกุมารริละ ภัฏฏะ ที่ถือว่าการไม่มีการรับรู้เป็นทางให้เกิดความรู้อีกแหล่งหนึ่ง และก็ไม่เห็นด้วยกับพวกนยายะที่ถือว่าการปฏิเสธเป็นกระบวนการได้มาซึ่งความรู้อีกอย่างหนึ่ง ประภากระมีความเห็นว่า ไม่มีอภาวะอยู่เหนือภาวะ มันเป็นความเข้าใจผิดที่เมื่อรู้เกี่ยวกับภาวะแล้วเปลี่ยนไปเห็นว่าอภาวะหรืออนันถิภาวะ อย่างเช่นการที่เรามองไม่เห็นพัดลมตั้งอยู่บนพื้น ก็คือการมองเห็นพื้นว่างเปล่านั่นเอง แต่กุมาริละ ภัฏฏะ ไม่เห็นด้วยกับทรรศนะของประภากระ เขาถือว่าการเห็นพื้นอันว่างเปล่า กับการมองไม่เห็นพัดลมตั้งอยู่บนพื้นนั้นไม่เหมือนกัน[๒๓]

ความถูกต้องของความรู้

ความรู้จะถูกต้องหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ของประมาณหรือแหล่งความรู้นั้น กล่าวคือถ้าประมาณถูกต้องครบถ้วน ความรู้ก็ถูกต้อง อย่างเช่น ประจักษ์ประมาณจะถูกต้องหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับประสาทสัมผัสแต่ละอย่างสมบูรณ์ไม่บกพร่องอย่างสายตาดี และมีรูปมากระทบตา รูปนั้นไม่อยู่ห่างจากสายตานัก มีแสงสว่างพอควรหากเป็นอย่างนี้ความรู้ประจักษ์ทางตาก็เป็นอันถูกต้อง ความรู้ประจักษ์ทางประสาทสัมผัสอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน ลัทธิปรัชญามีมางสาถือว่าความถูกต้องของความรู้เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง (Self-evident) โดยไม่ต้องอาศัยความจริงอื่นมาพิสูจน์ แต่ความเท็จหรือความผิดพลาดของความรู้จำต้องมีการพิสูจน์ด้วยวิธีการอนุมานประมาณเพื่อถกเถียงกันจนหายความสงสัย จึงจะกลายเป็นความรู้ที่ถูกต้องได้[๒๔]

[๒๓] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๓.

[๒๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๔.

ธรรมชาติของความรู้

ทฤษฎีแห่งความรู้ของประภากระเรียกว่า ตรีปุตีปรัตยักษวาทะ เพราะมีความเห็นว่าในการรับรู้แต่ละครั้งนั้นจะมี ๓ อย่างคือ ผู้รู้ (ชญาตา) สิ่งที่ถูกรู้ (ชเญยะ) และความรู้ (ชฺญาณะ) จะปรากฏขึ้นพร้อมกัน กล่าวคือ การปรากฏตัวของอาตมันในฐานะผู้รู้ การปรากฏตัวของวัตถุภายนอกในฐานะสิ่งที่ถูกรู้ และการปรากฏตัวของความรู้เอง อย่าเช่นพูดว่า ข้าพเจ้าเห็นดอกกุหลาบ ก็จะประกอบไปด้วย ๑. ข้าพเจ้าหมายถึงผู้เห็น ๒. ดอกกุหลาบหมายถึงสิ่งที่ถูกเห็น ๓. ตัวความรู้ที่บอกว่าเราเห็นดอกกุหลาบคือตัวเปิดเผยดอกกุหลาบให้เราเห็น ทั้ง ๓ ส่วนนี้เกิดขึ้นในขณะเดี่ยวกันทุกครั้งที่เกิดการเห็น ส่วนการได้ยินได้กลิ่นได้รสได้สัมผัส ก็มีนัยทำนองเดียวกัน ดังนั้นเราจึงรู้ความรู้ได้ในขณะที่มันเปิดเผยอารมณ์นั่นเอง แต่ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้จะต้องอาศัยตัวความรู้จึงจะปรากฏ ดังนั้นในขณะที่นอนหลับ อาตมันหรือผู้รู้จึงไม่ปรากฏตัว เพราะไม่มีตัวความรู้มาทำให้อาตมันปรากฏตัว แต่ทฤษฎีความรู้ของกุมาริละ ภัฏฏะ เป็นแบบชญาตตาวาทะคือกลับมีความเห็นว่า ความรู้นั้นไม่ได้เปิดเผยตัวเอง เราไม่สามารถรับความรู้ได้โดยตรงและทันทีทันใด แต่จะรู้ได้ก็โดยการอนุมานเท่านั้น และเราจะอนุมานถึงความมีอยู่ของความรู้ ก็มาจากสิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง ความรู้เป็นกิริยาหรือกระบวนการที่เกิดขึ้นที่อาตมันหรือความรู้เกิดขึ้นในตัวผู้รู้ แต่ผลของความรู้ปรากฏอยู่ในสิ่งที่ถูกรู้ อย่างการหุงข้างแม่ครัวเป็นตัวผู้กระทำหรือผู้หุง ข้าวเป็นสิ่งที่ถูกหุง ไฟเป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการหุง ความสุกของข้าวเป็นผลที่เกิดจากการหุง จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่ากิริยาแห่งการหุงข้าว ปรากฏอยู่ที่แม่ครัว แต่ผลของการกระทำนั้น ปรากฏอยู่ที่ข้าวซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกหุงในทำนองเดียวกัน การรู้เป็นกิริยาที่ปรากฏอยู่ในตัวผู้รู้ แต่ผลของการกระทำนั้นไปปรากฏอยู่ในสิ่งที่ถูกรู้ ดังนั้นความรู้จะมีอยู่โดยตัวเองโดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ถูกรู้ย่อมเป็นไปไม่ได้ ผิดกับประภากระที่ถือว่า ความรู้นั้นเป็นสิ่งที่เปิดเผยตัวเอง กล่าวคือมันปรากฏตัวของมันเองได้ โดยไม่จำต้องอาศัยสิ่งใดมาช่วยให้มันปรากฏตัว อีกทั้งในขณะที่ความรู้เปิดเผยตัวเองนั้น มันยังสามารถเปิดเผยผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้อีกด้วย[๒๕]

ญาณ หรือ ชฺญาณ ในปรัชญามีมางสา ก็คือ รู้แจ้งในชีวาตมัน หรือ บาลี เรียกว่า อัตตา รู้ว่าชีวาตมันเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เป็นอมตะ แตกต่างจากร่างกาย แต่ที่ชีวาตมันมีทุกข์ เพราะไปรวมอยู่กับร่างกาย จึงเกิดกิเลสซึ่งทำให้เป็นทุกข์ ญาณก็คือความรู้ที่จะแยกชีวาตมันออกมา เมื่อชีวาตมันบริสุทธิ์ดังเดิมก็จะบรรลุถึงโมกษะ

---

[๒๕] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๔-๗๕.

๒.๑.๖ ญาณในปรัชญาเวทานตะ

คำว่า **เวทานตะ** แยกศัพท์เป็น **เวท** + **อันตะ** แปลว่า ที่สุดแห่งพระเวท ซึ่งพระเวท ทั้ง ๓ คือ ฤคเวท สามเวท และ ยชุรเวท แต่ละพระเวทจะประกอบได้ด้วย ๔ ส่วน ตามการเกิดก่อนหลัง ดังนี้ ๑. มันตระ ๒. พราหมณะ ๓. อารัณยกะ ๔. อุปนิษัท อุปนิษัท เป็นส่วนปลาย หรือสุดท้ายแห่งพระเวท เวทานตะก็คืออุปนิษัทนั่นเอง และมีชื่ออีกอย่างว่า อุตตระมีมางสา ซึ่งแปลว่า การสอบสวนในเบื้องปลาย คือสอบสวนพระเวทส่วนข้างปลายก็ได้แก่อุปนิษัท ซึ่งเป็นเรื่องของปัญญา เนื้อหาของเวทานตะก็ได้แก่ เรื่องพรหมัน อาตมัน มายาหรืออวิทยา โลก และโมกษะ ซึ่งเป็นปัญหาปรัชญาในอุปนิษัทนั่นเอง

นักปรัชญาที่มีชื่อในปรัชญาเวทานตะ ได้แก่ ท่านศังกราจารย์ ผู้ก่อตั้งลัทธิอไทวตะเวทานตะ (The monism) และ ท่านรามานุชะ ผู้ก่อตั้งลัทธิวิศิษฏาไทวตะเวทานตะ (The qualified monism) นักปรัชญาทั้ง ๒ เชื่อในเรื่องพรหมันเหมือนกัน แต่ให้คำอธิบายแตกต่างกัน และตีความปลีกย่อยของอุปนิษัท เช่น อาตมัน โมกษะ มายา ไม่เหมือนกัน

ปรัชญาอไทวตะเวทานตะ ของท่านศังกราจารย์ อาจย่อลงได้ ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑. สิ่งที่แท้จริงมีเพียงอย่างเดียว นั่นก็คือ พรหมัน

๒. ในแง่ปารมารถิกะ หรือ ความจริงสูงสุด โลกและสรรพสิ่งไม่ใช่สิ่งที่แท้จริง เป็นเพียงปรากฏการณ์ของพรหมัน ด้วยอำนาจมายา ซึ่งเป็นอำนาจแฝงอยู่ในพรหมัน

๓. ชีวาตมัน ยึดความหลงผิดด้วยอำนาจอวิชชา ว่าตัวเองแตกต่างจากพรหมัน และเข้าใจผิดคิดว่า พรหมันเป็นโลกแห่งปรากฏการณ์ที่หลากหลาย

๔. อวิทยา หรืออวิชชาจะหายไป เมื่อวิทยาหรือวิชชาบังเกิดขึ้น ทำให้บุคคลนั้นบรรลุถึงโมกษะ[๒๖]

แนวปรัชญาวิศิษฏาไทวตะเวทานตะ

ปรัชญาของท่านรามานุชะ คือ วิศิษฏาไทวตะเวทานตะ ซึ่งแปลว่า เวทานตะที่ไม่เป็นสองแบบพิเศษ คือมีหนึ่งแบบมีเงื่อนไข หรือมีหนึ่งแบบขยายหรือมีองค์ประกอบ (The qualified monism) คือความจริงแท้มีหนึ่งได้แก่ พระเจ้าหรือพระนารายณ์ แต่พระองค์ก็ประกอบด้วยชีวาตมันและสสารรวมกันเป็นร่างกายของพระองค์ คือ พระองค์ไม่อาจดำรงอยู่ได้ตามลำพังโดยไม่อาศัยชีวาตมันและสสาร ดังนั้นเอกภาพจึงมีอยู่ในพหุภาพ หรือส่วนรวม (The whole) ประกอบด้วย

---

[๒๖] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๘๔-๘๕.

ส่วนย่อย หรือ รามานุชะ เชื่อว่า ความจริงแท้ หรืออันติมสัจจะมี ๓ อย่าง คือ พระเจ้า ชีวาตมัน และสสาร เพียงแต่ชีวาตมันและสสารจะต้องขึ้นอยู่กับพระเจ้าเท่านั้น[๒๗]

ในปรัชญาเวทานตะ ทั้ง ๒ ได้พูดถึงเรื่องญาณทัสสนะไว้บ้าง ซึ่งก็หมายถึงการรู้แจ้งในพรหมัน เข้าใจพรหมัน หรือการเข้าถึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระเจ้า พรหมันเป็นสิ่งสัมบูรณ์ ไม่มีอรรถใดอธิบายได้ ผู้ได้ญาณทัสสนะ เท่านั้นที่จะเข้าใจและรู้แจ้งพรหมัน และเมื่อรู้แจ้งในพรหมันแล้ว ก็จะบรรลุถึงโมกษะ ซึ่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะ ท่านศังกราจารย์มีความเห็นว่า ปัญญาเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะเป็นทางตรงที่นำไปสู่โมกษะ ส่วนพิธีกรรมและการปฏิบัติอย่างอื่น เป็นเพียงส่วนประกอบที่มีส่วนช่วยโดยทางอ้อมเท่านั้น แต่ปัญญาจะเจริญงอกงามได้ก็ด้วยการปฏิบัติธรรม ศังกราจารย์ได้นำวิธีฝึกจิตให้เป็นสมาธิของลัทธิโยคะมาใช้ เช่นถือว่า ยมะ และนิยมะ เป็นต้น ว่าเป็นวิธีฝึกอบรมภายนอก ส่วนธารณะและธยานะ เป็นวิธีฝึกอบรมภายในกล่าวคือ

ยมะ การงดเว้นจากบาป คือ ๑. อหิงสา การงดเว้นจากการเบียดเบียนสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ทั้งทางกาย วาจา และใจ ๒. อัสเตยะ งดเว้นจากการลักขโมย ๓. พรหมจริยะ การประพฤติพรหมจรรย์ ๔. สัตยะ การงดเว้นจากการพูดเท็จ ๕. อปริครหะ การงดเว้นจากความโลภมาก

นิยมะ การฝึกฝนตนเอง การทำความสะอาดร่างกาย การรักษาสันโดษ การบำเพ็ญตบะ การศึกษาหาความรู้ และการภักดีต่อพระเจ้า

ธารณะ การทำจิตให้จดจ่ออยู่กับอารมณ์ของสมาธิ เช่นที่ปลายจมูก หรือระหว่างคิ้ว หรือที่หัวใจ หรือที่เทวรูป เป็นต้น จิตจะต้องจับนิ่งอยู่กับอารมณ์ของสมาธิดังกล่าว เหมือนเปลวไฟที่ไม่ถูกลมนิ่งอยู่ฉันนั้น

ธยานะ จิตเป็นสมาธิแน่วแน่ไม่ขาดตอน ดำรงอยู่ในสมาธิตลอดเวลา

ก็สมาธิเป็นอุปกรณ์สำคัญที่สุดของปัญญา เป็นพลังขับดันปัญญาให้มีกำลังมาก ดุจน้ำมันเป็นพลังขับดันให้รถยนต์วิ่งได้เร็วฉันนั้น เมื่อปัญญาซึ่งมีสมาธิอบรมแล้วก็ย่อมสามารถเห็นชัดความจริงของสิ่งต่าง ๆ ปัญญาแบบนี้นี่แหละที่จะทำให้เห็นพรหมันว่าเป็นความจริงแท้เพียงอย่างเดียว ส่วนเรื่องอื่น ๆ เป็นเพียงมายาไม่จริงแท้ แต่เพราะอำนาจกิเลสมีอวิชชาปิดบัง จึงทำให้ไม่เห็นความจริงแต่เห็นเป็นอย่างอื่น ดุจเห็นเชือกเป็นงูแทนที่จะเห็นเชือกเป็นเชือก หรือปุถุชนมองโลกผ่านอวิชชา ดุจการมองสิ่งต่าง ๆ ผ่านแว่นตาสี ก็ย่อมเห็นสิ่งต่าง ๆ ไม่ตรงกับความเป็นจริง แต่เมื่อใดกำจัดอวิชชาเสียได้ เพราะวิชชาบังเกิดขึ้น ก็จะเห็นโลกและสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ก็จะรู้ว่าสิ่งที่แท้จริงมีอย่างเดียวคือพรหมัน มีแต่พรหมันเท่านั้น นอกจาพรหมันแล้วไม่มี

---

[๒๗] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๔.

อะไร แม้แต่ตัวเราเองก็เป็นพรหม (อหํ พรหมสฺมิ) คนอื่นเป็นพรหม (ตตฺตวํ อสิ) และทุกสิ่งทุกอย่างก็เป็นพรหม (สรวํ ขลุ อิทํ พรหม) ดังนั้นจึงไม่มีอะไรที่ไม่ใช่พรหมัน (เนห นานาสฺติ กิญจน) ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีอะไรแตกต่างจากพรหมันเลย เมื่อใครเห็นอย่างนี้แล้วก็เลิกคิดปรุงแต่งหยุดคิดการแบ่งแยกว่าเรา ว่าเขา จึงไม่เกิดอหังการ มมังการอันเป็นที่มาของอุปาทานและรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายอีกต่อไป[๒๘]

สำหรับท่านรามานุชะ อาตมันจะพ้นพันธนาการคือบรรลุโมกษะได้ มีวิธีปฏิบัติ ๒ แบบ คือ กรรมโยคะ และ ญาณโยคะ เพราะโยคะ ๒ แบบนี้ จะนำไปสู่ภักติโยคะ ซึ่งเป็นมรรคาที่จะให้บรรลุถึงโมกษะโดยตรง กรรมโยคะได้แก่การบำเพ็ญตบะบูชายัญโดยเคร่งครัด และไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ แม้แต่สวรรค์ก็ไม่ต้องการ มุ่งจิตถึงพระพรหมผู้เป็นเจ้าอย่างเดียว และต้องทำติดต่อกันไปสม่ำเสมอ ส่วนญาณโยคะนั้นท่านหมายถึงการศึกษาเวทานตะ เพราะการศึกษาเวทานตะจะทำให้ผู้ศึกษารู้ซึ้งถึงลักษณะของจักรวาลได้ เขาจึงรู้ว่าพรหมันเป็นผู้สร้าง ผู้รักษา และควบคุมสัตว์โลกทั้งผอง และจะรู้ว่าอาตมันของเราไม่ใช่ร่างกาย แต่เป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน แล้วในที่สุด เขาก็จะรู้ว่าการบรรลุถึงการพ้นทุกข์นั้น ไม่ใช่บรรลุได้โดยการศึกษาและใช้วิชาตรรกะ แต่จะบรรลุได้โดยพระกรุณาโปรดของพระพรหมผู้เป็นเจ้าเท่านั้น ต่อจากนั้นเขาจึงจะภักดีอย่างถวายหัวต่อพระพรหม จนบรรลุได้ในที่สุด ท่านรามานุชะกล่าวว่าสภาพของอาตมันที่เข้าถึงโมกษะแล้วมีสภาพเหมือนพรหมัน แต่ไม่ใช่เป็นอันเดียวกับพรหมัน คือมีความบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินใด ๆ และจะไม่กลับไปเข้าสู่ร่างใด ๆ อีก[๒๙]

ญาณในปรัชญาเวทานตะ คือ รู้ และเข้าใจในพระเวท ซึ่งสูงสุดก็คือพรหมัน และสามารถทำให้ชีวาตมันเป็นอิสระ จะโดยไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน หรือมีสภาพเหมือนพรหมัน ซึ่งก็คือการบรรลุโมกษะ

๒.๒ การทำญาณให้เกิดขึ้น

ในปรัชญาอินเดีย การทำญาณให้เกิดขึ้น นอกจากศึกษาพระเวท และการภักดีต่อพระเจ้าแล้ว เกือบทุกสำนักให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตาม โยคะ ๘ ประการ คือ อัษฎางโยคะ อันเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตของชาวฮินดูโดยทั่วไปด้วย และการปฏิบัติตามโยคะ ๘ ประการโดยเคร่งครัด ก็จะทำให้เกิด ชฺญาณโยคะ อันเป็นญาณทัสนะ ที่ทำให้บรรลุไกรวัลย หรือ โมกษะ ในที่สุด

---

[๒๘] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๐-๑๐๒.

[๒๙] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๓๖๖-๓๖๗.

วิถีทางแห่งอัษฎางโยคะ หรือ โยคะ ๘ ประการ มีดังต่อไปนี้

๑. **ยมะ** ได้แก่ การสำรวม ระวัง กาย วาจา และใจ อย่างเคร่งครัด จะละเมิดหรือย่อหย่อนในการปฏิบัติทางทวารใดทวารหนึ่งมิได้ เพราะถ้าย่อหย่อนทางทวารใด ๆ ก็จะทำให้โยคีผู้นั้นยากต่อการบรรลุศีลธรรม โดยยมะแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ได้แก่

(๑) อหิงสา การไม่เบียดเบียนหรือประทุษร้ายต่อมนุษย์และสัตว์ทุกชนิด ด้วยทวารทั้ง ๓

(๒) สัตยะ การงดเว้นจากวจีทุจริต แต่ให้รักษาคำสัตย์ทั้งการกระทำทางกาย วาจา ใจ

(๓) อัสเตยะ การไม่ลักขโมยหรือถือเอาสิ่งของของผู้อื่น

(๔) พรหมจริยะ การรักษาพรหมจรรย์ ซึ่งหมายถึง การงดเว้นจากการเกี่ยวข้องทางเพศ และการควบคุมจิตใจไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของความรู้สึกทางเพศ

(๕) อปริครหะ การไม่โลภ ซึ่งหมายรวมถึง การไม่ยอมรับสิ่งที่ไม่จำเป็นแก่การครองชีพจากผู้อื่น

ยมะทั้ง ๒ ประการนี้ คือข้อปฏิบัติเพื่อขัดเกลากาย วาจา และใจ ให้สะอาด เพื่อเป็นการนำร่องในการปฏิบัติสมาธิ ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ถ้ามิฉะนั้นใจก็จะไม่สามารถเป็นสมาธิได้ เมื่อสมาธิไม่เกิด ปัญญาก็เกิดไม่ได้ เมื่อปัญญาเกิดไม่ได้ การรู้แจ้งสัจธรรมก็มีไม่ได้

๒. **นิยมะ** ได้แก่ การฝึกฝนอบรมตนเองให้มีความสะอาดบริสุทธิ์ทั้งภายนอกและภายใน ด้วยคุณธรรมต่อไปนี้

(๑) เสาจะ การทำกายและใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ทำกายให้สะอาดด้วยการชำระล้างร่างกายด้วยน้ำ และรับประทานอาหารที่ไม่เป็นพิษต่อร่างกาย ส่วนการทำใจให้สะอาดนั้น ก็ด้วยการอบรมฝึกฝนจิตให้อยู่ในฝ่ายกุศลกรรม

(๒) สันโตษะ พอใจกับการดำรงชีวิตของตนและยินดีกับปัจจัยเลี้ยงชีพที่มีที่ได้มา

(๓) ตบะ มีความเพียร ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามหลักโยคะ เพื่อเผากิเลสให้แห้งเหือดไป โดยมีเป้าหมายของการปฏิบัติ คือ โมกษะ

(๔) สวาธยายะ การตั้งจิตให้มั่นคงต่อการศึกษาหลักคำสอนของศาสนา หรือพระเวท อย่างสม่ำเสมอเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

(๕) อิศวรประณิธานะ การทำจิตให้มีสมาธิ แต่ตั้งใจแน่วแน่ต่อพระผู้เป็นเจ้า

หลักคุณธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ มุ่งที่จะทำให้เกิดความสะอาดและบริสุทธิ์ทั้งภายนอกและภายใน ดังกล่าวมาแล้ว เพื่อง่ายต่อการฝึกจิตให้เกิดสมาธิเร็วขึ้น โยคีผู้ต้องการความสงบทางจิตต้องปฏิบัติเคร่งครัดในคุณธรรม ๕ ประการนี้

๓. **อาสนะ** หรือ **โยคาสนะ** เป็นการฝึกร่างกายให้อยู่ในท่าที่เหมาะสม หรือท่าบริหารร่างกาย ด้วยการเหยียดยืด คล้ายฤาษีดัดตน เพื่อให้เลือดลมเดินสะดวก เส้นเอ็นผ่อนคลาย ทำให้ร่างกายแข็งแรง อยู่ในสภาพที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ เพราะร่างกายกับจิตใจเกี่ยวเนื่องกัน มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบสนิท เมื่อร่างกายอยู่ในภาวะผ่อนคลาย สงบ สุขุม จิตใจย่อมเข้าถึงความสงบ สมาธิ

อาสนะ มีมากมายหลายสิบท่า เช่น ปัทมาสนะ (ท่าดอกบัว) ศรีษาสนะ (ท่าตั้งศีรษะ) ศรวังอาสนะ (ท่าตั้งไหล่) มัศยาสนะ (ท่าปลา) หลาสนะ (ท่าคันไถ) ภูธังคาสนะ (ท่างู) ธนะราสนะ (ท่าธนู) มยุราสนะ (ท่านกยูง) โคมุขาสะ (ท่าโค) จักราสนะ (ท่าล้อรถ) อุตกตาสนะ (ท่าเก้าอี้) และ พฤศจิกาสนะ (ท่าแมลงป่อง) เป็นต้น

๔. **ปราณายามะ** ได้แก่ การกำหนดและควบคุมลมหายใจเข้าออก พุทธศาสนาเรียกวิธีดังกล่าว่า อานาปานัสสติกัมมัฏฐาน ปราณายามะ ตามแบบของโยคะประกอบด้วยการหายใจเข้า หยุดหายใจชั่วครู และหายใจออก กลั้นหายใจชั่วครู่ และหายใจเข้าอีก ทำดังนี้เรื่อยไป การปฏิบัติดังนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อร่างกาย ทำให้ร่างกายแข็งแรง สงบ และจิตเป็นสมาธิ แต่มีข้อแนะนำว่าการปฏิบัติควรอยู่ภายใต้การแนะนำควบคุมของผู้ที่มีความชำนาญในเรื่องนี้ เพราะถ้าปฏิบัติผิดวิธีและไม่มีผู้ควบคุมแล้ว อาจนำไปสู่ผลร้ายที่เป็นอันตรายต่อตนเองได้ โยคีผู้มีความชำนาญในการควบคุมลมหายใจเข้าออกสามารถหยุดหายใจได้เป็นเวลานาน ๆ โดยไม่เป็นอันตรายแก่ชีวิตตลอดเวลาที่ร่างกายหยุดหายใจนั้นจิตจะตั้งมั่นอยู่ในสมาธิอย่างไม่หวั่นไหวตลอดเวลา

๕. **ปรัตยาหาระ** ได้แก่ การควบคุมประสาทสัมผัสที่ไปกระทบอารมณ์ภายนอก และมีสติ (ใจ) ควบคุมตลอดเวลา ถ้าพูดตามนัยของพระพุทธศาสนาก็คือ ควบคุมอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มิให้รับรู้อายตนะภายนอก มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เมื่อเราควบคุมอายตนะภายในได้ และไม่มีสิ่งยั่วยุ ก็ง่ายต่อการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสมาธิ

โยคะ ๕ ข้อที่กล่าวมานี้ ปราชญ์ทางโยคะถือว่าเป็นการปฏิบัติภายนอก เพื่อเกื้อกูลในการเจริญสมาธิของจิตเท่านั้น มิใช่ข้อปฏิบัติเพื่อสมาธิจริง ๆ ปรัชญาโยคะเรียกการปฏิบัติภานอกนี้ว่า พาหิรังคสาธนะ

๖. **ธารณะ** ได้แก่ การกำหนดจิตให้จดจ่อแน่วแน่อยู่กับอารมณ์ของสมาธิ (หรืออารมณ์ของจิต) อารมณ์ของสมาธิที่จิตจะไปจดจ่ออยู่นั้น อาจเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งนอกกาย เช่น ไฟในกองไฟ พระจันทร์บนท้องฟ้า หรือเทวรูป เป็นต้นก็ได้ หรืออาจเป็นจุดใดจุดหนึ่งในร่างกาย เช่นที่จุดศูนย์กลางระหว่างคิ้วทั้งสอง ที่ปลายจมูกตรงที่ลมหายใจเข้าออกกระทบ เป็นต้นก็ได้ ผู้ปฏิบัติโยคะจะต้องควบคุมจิตให้แน่วแน่อยู่กับจุดดังกล่าวตลอดเวลาไม่วอกแวกซัดส่ายไปกับอารมณ์ที่อาจเกิดขึ้นทางประสาทรับสัมผัสใด ๆ ในขณะนั้น เมื่อสามารถทำได้ดังนี้ สมาธิก็จะเกิดขึ้น

๗. **ธยานะ** ได้แก่ การที่จิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือจุดใดจุดหนึ่งดังกล่าวแล้วในข้อ ๖ เรียกว่า เป็นการทำสมาธิภาวนา การแน่วแน่ของจิตนี้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอและปราศจากการหยุดชะงักตลอดเวลาที่ปฏิบัติสมาธิอยู่ เปรียบเสมือนกระแสน้ำในลำธารที่ไหลเรื่อยไม่ขาดสาย และไม่มีสิ่งใดมาสกัดกั้นให้หยุดไหล

๘. **สมาธิ** ได้แก่ การที่จิตรวมตัวอยู่กับอารมณ์ของจิตอย่างกลมกลืน และดื่มด่ำในอารมณ์ของสมาธิอย่างเต็มที่ ในขั้นนี้ไม่ต้องมีการเพ่งภาวนาจิต เพราะจิตกับอารมณ์ของจิตได้กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

โยคะ ๓ ข้อหลังเป็นการปฏิบัติภายใน เรียกว่า อันตรังคสาธนะ

ปราชญ์ทางปรัชญาอินเดียเชื่อว่า การปฏิบัติตามโยคะ ๘ ประการอย่างเคร่งครัดจะก่อให้เกิดปัญญาญาณ (ชฺญาณ) ซึ่งจะทำให้บรรลุโมกษะได้

๒.๓ ประโยชน์ของญาณ

ปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก แต่ละสำนักมีจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้น หรือโมกษะ ซึ่งนี่ก็คือประโยชน์ของญาณ (ชฺญาน) หรือความรู้ โดยแต่ละสำนักมีความเข้าใจในการบรรลุโมกษะดังต่อไปนี้

ปรัชญานยายะ และไวเศษิกะ ถือว่า โมกษะมีลักษณะเป็นเชิงปฏิเสธ คือหมายถึงว่าความทุกข์ได้สิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ์ มีอิสรภาพจากความทุกข์อย่างสมบูรณ์ ในโมกษะนั้นอาตมันจะถูกพรากจากร่างกายและอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นอาตมันที่ดำรงอยู่อย่างเนื้อสารที่มีความบริสุทธิ์พ้นจากอิทธิพลความรัก ความกลัว ความเปลี่ยนแปลง ความทรุดโทรม ผู้เข้าถึงโมกษะมีญาณหรือความรู้ทางเหตุผลเป็นอย่างดี

ปรัชญาสางขยะ และโยคะ ถือว่า การขาดการพิจารณาความแตกต่างระหว่างปุรุษะกับประกฤติ เป็นเหตุสำคัญของสังสาระ เพราะความรู้ถูกต้องหรือชฺญาณ (ญาณ) ซึ่งสิ่งทั้งสองนี้และรู้แจ้งในปุรุษะทำให้บรรลุโมกษะ

ปรัชญามีมางสายุคแรกถือว่า การเข้าถึงสวรรค์เป็นรางวัลสูงสุดของการปฏิบัติศาสนา หรือเข้าถึงญาณ (ชฺญาณ) เพราะสวรรค์อำนวยความสุขที่ไม่เปลี่ยนแปลงแต่ในระยะหลังความคิดเรื่องโมกษะได้เข้ามาแทนที่สวรรค์ ประโยชน์ของญาณจึงเป็นการบรรลุโมกษะ โดยที่อาตมันเป็นอิสระจากการผูกพันของกรรมทุกอย่าง เป็นการยุติการเกิดใหม่

ปรัชญาเวทานตะ ถือว่า โมกษะคือความรู้แจ้งชัด ซึ่งเอกภาพระหว่างอาตมันกับพรหมันกระบวนการแห่งสังสาระ อาตมันทำตนเองเข้าคลุกเคล้ากับร่างกายอย่างย่อ ๆ ลักษณะที่ถูกต้องของอาตมันจึงสูญเสียไป การทำอาตมัน (ชีวาตมัน) ให้บริสุทธิ์ จึงเป็นประโยชน์ของญาณ (ชฺญาณ)

ประโยชน์ของญาณ นอกจากบรรลุโมกษะแล้ว ยังนำความงอกงามทางวัฒนธรรมมาสู่ปรัชญาอินเดีย และการดำเนินชีวิตของชาวฮินดู

บทที่ ๓

ญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑ ญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑.๑ ความหมายของญาณ

ญาณ คือ ความรู้แจ้ง ความรู้ชัด ความรู้จริงที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ได้รับการฝึกฝนอบรมด้วยความเพียรพยายาม บำเพ็ญวิปัสสนา โดยลำดับตั้งแต่ต้นจนถึงจุดหมายสูงสุด คือมรรคผลนิพพาน ความหมายของญาณได้กล่าวไว้ในสังยุตตรนิกายมหาวรรคว่า ญาณ หมายถึง จักษุญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง หรือปรีชาญาณที่บังเกิดขึ้นภายในจิตของบุคคล ด้วยผลของการปฏิบัติให้สมบูรณ์ในหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนสภาพจิตของบุคคลตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว เป็นสมาธิ สงบ ปราศจากกิเลส เป็นจิตพร้อมที่จะน้อมไปเพื่อจะรู้ความจริงในอริยสัจจ์[๑]

ญาณในเถรวาทสร้างขึ้นด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยข้อความที่สรุป

> ภิกษุทั้งหลาย ความรู้หรือปัญญา ซึ่งบังเกิดขึ้นภายในจิตใจ ตถาคตได้รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งเหล่านี้ตามความเป็นจริง ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตา ทำญาณ เครื่องรู้ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ ระงับ ความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความดับ ทางมีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าศึกคือกิเลสนั่นเอง ภิกษุทั้งหลาย จักษุได้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว วิชชา แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาแล้วในกาลก่อน นี้เป็นทุกข์ในอริยสัจ สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้เราได้ละแล้ว ในธรรมเหล่านี้เราทำให้แจ้งแล้วและควรทำให้เจริญเนื่อง ๆ ในญาณนี้คือความรู้ที่ทำให้พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายเกิดญาณขึ้นมาว่า ตนได้รู้แล้ว ญาณนี้บังเกิดขึ้นใน อริยสัจ ๔ ของพระองค์ ญาณนี้แหละทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

---

[๑] ดูรายละเอียด สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๔.

ญาณ คือ ความรู้ หรือปัญญา บังเกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล สามารถรู้แจ้งเห็นจริงไม่ว่าจะเป็นส่วน อดีต อนาคต ปัจจุบัน[๒]

ญาณ คือ ความรู้แจ้ง รู้ยิ่ง ความรู้ที่ปรากฏชัด ความรู้ที่เข้าถึงความจริง เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล โดยอาศัยการพัฒนาฝึกฝนอบรมให้เกิดมีขึ้น แล้วกล่าวไว้โดยสังเขปอย่างนี้ ธรรมทั้งหลายใด ๆ เป็นธรรมที่รู้แล้ว ด้วย ความรู้ยิ่ง ธรรมทั้งหลายนั้น ๆ เป็นธรรมที่ทำปรากฏแล้วดังนี้ และกล่าวไว้โดยพิสดาร โดยนัยว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงพึงรู้ด้วยความรู้ยิ่ง สิ่งทั้งปวงที่ควรรู้ยิ่ง คือจักษุเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่งดังนี้[๓]

ญาณ แปลว่า ความรู้ที่เข้าถึงความจริง ญาณกับปัญญาเป็นอันเดียวกันทั้งรูปศัพท์และความหมาย ปัญญา ความรู้แจ้งเห็นจริง กำหนดรู้อารมณ์ เห็นอยู่เนือง ๆ ซึ่งความดับ และญาณนี้เองจะนำบุคคลไปสู่โลกุตตรปัญญา หรือวิปัสสนาญาณได้[๔]

ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความบริสุทธิ์ ความรู้ตรงตามสภาวะ หรือทำงานออกผลเป็นเนือง ๆ หรือมองเห็นตลอดสายในด้านหนึ่ง ๆ ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์ และเป็นผลสำเร็จของมนุษย์ ญาณไม่ว่าจะเป็นโลกิยะญาณ หรือโลกุตตรญาณ เป็นส่วนผลักดันสำคัญให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในอารยธรรมของมนุษย์ชาติ ญาณที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเรียกชื่อเฉพาะว่า โพธิ หรือ โพธิญาณ แปลกันว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณจึงทำให้เกิดพระพุทธศาสนา เป็นดวงตาใหญ่ของโลก ญาณนี้เป็นความรู้ที่ให้เห็นจริงรู้จริงได้ซึ่งเหตุผลแล้วได้ไตร่ตรองแล้ว ได้ทำให้แจ่มแจ้งชัดเจนแล้ว[๕]

ญาณ แปลตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ของ พระธรรมปิฎก แปลว่า ความหยั่งรู้ หรือปรีชาหยั่งรู้ คือรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลก ถ้าเป็นวิปัสสนาญาณ แปลว่า ความรู้ที่เห็นแจ้ง เข้าไปเห็นสภาวะของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ญาณในความหมายทางพระพุทธศาสนานั้น คือความรู้แจ้ง รู้จริงในการเกิดดับของนามรูป หรือสังขารนั่นเอง ญาณรู้ว่าสังขารทั้งหลายที่มีการเกิดขึ้น ต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา คือเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และญาณยังรู้สาเหตุการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย และรู้การดับของเหตุเหล่านั้นด้วย

---

[๒] ดูรายละเอียด ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๒๗๔.

[๓] ดูรายละเอียด ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๗.

[๔] ดูรายละเอียด ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗/๒.

[๕] ดูรายละเอียด ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๕๐.

ญาณ คือ ความรู้ เกิดจากการประพฤติปฏิบัติของบุคคลทุกประเภท แต่การประพฤติปฏิบัตินั้นต้องอาศัยความอดทน ความเพียรอย่างแรงกล้า และต้องประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจึงจะเกิด ญาณ ปัญญา ความรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมาได้ แต่ถ้าบางคนมีบารมี หรือมีปัญญาน้อยก็อาจจะปฏิบัติได้ยาก เพราะขึ้นอยู่กับผลของกรรมของแต่ละบุคคลที่ได้กระทำไว้ในชาติก่อน ถ้าบุคคลใดมีบารมี มีปัญญาสูงก็จะปฏิบัติได้ง่ายขึ้นและจะประสบผลสำเร็จได้เร็ว ความรู้เกิดจากญาณนี้ทำให้บุคคลเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ การที่พระอริยบุคคลมีญาณ มีปัญญา คือ ความรู้แจ้งเห็นจริงและได้บรรลุเป็นพระอรหันต์นั้น ท่านทั้งหลายต้องมีการปฏิบัติธรรมะขั้นพื้นฐานไปจนถึงขั้นสูงสุด คือปฏิบัติขั้น ศีล สมาธิ ปัญญา เรียกกันว่า ไตรสิกขานั่นเอง ขั้นตอนในการปฏิบัติที่ทำให้เกิดญาณนั้น มีขั้นตอนดังนี้ หนึ่งการปฏิบัติสมถ ผลของสมถก็คือฌาน ผลของวิปัสสนานำไปสู่ญาณ หรือ สมถนำไปสู่ฌาน วิปัสสนานำไปสู่ญาณ ดังนั้น ญาณ ปัญญา วิชชาเป็นจุดมุ่งหมายของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้น เป็นอิสระที่แท้จริง ซึ่งยั่งยืนถาวร วิมุตติ แปลว่า ดับกิเลส คือความหลุดพ้นโดยเด็ดขาดเข้าสู่พระนิพพาน ในอวสานวัฏฏจักรของโลก ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

สรุปความหมายของญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็คือ การรู้แจ้งในอริยสัจจ์ ๔ อันนำไปสู่ความรู้ของชีวิตว่าประกอบด้วย รูปกับนาม รู้การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของรูปกับนาม เข้าใจความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ของรูปและนาม

๓.๑.๒ ลักษณะของญาณ

จากความหมายของญาณที่ว่า คือ การรู้แจ้งในอริยสัจจ์ ๔ ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ดังความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพานนั้นเป็นไฉน”[๖]

การรู้แจ้งในอริยสัจจ์ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ขยายความออกไปตามหนังสือพุทธธรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ดังนี้

๑. **ทุกข์** แปลว่า ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ ปัญหาต่าง ของมนุษย์ กล่าวให้ลึกลงไปอีกหมายถึง สภาวะของสิ่งทั้งหลายที่ตกอยู่ในกฎธรรมดาแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งประกอบด้วยภาวะบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความบกพร่องไม่สมบูรณ์

---

[๖] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

ในตัวเอง ขาดแก่นสาร และความเที่ยงแท้ ไม่อาจให้ความพึงพอใจเต็มอิ่มแท้จริง พร้อมที่จะก่อปัญหา สร้างความทุกข์ขึ้นมาได้เสมอ ทั้งที่เกิดปัญหาขึ้นแล้วและที่อาจเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาเมื่อใดเมื่อหนึ่ง ในรูปใดรูปหนึ่ง แก่ผู้ที่ยึดติดถือมั่นไว้ด้วยอุปาทาน

ตามทัศนะของผู้วิจัย ทุกข์ ซึ่งมีทั้งทุกข์ทางกาย และทุกข์ทางใจ ทุกข์ทางกายเนื่องจากการดำรงชีวิตของร่างกาย ความหิว ความเจ็บปวดจากโรคภัย ทุกข์ทางใจ เนื่องจากความวิตกกังวล ความอยากความต้องการอันเกินพอดี เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์ ถ้ามนุษย์แต่ละคนยังไม่ตระหนักถึงความทุกข์นี้ ก็จะไม่คิดออกจากความทุกข์ที่ครอบงำอยู่

๒. **สมุทัย** แปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ ความอยากที่ยึดถือเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการที่มีเราซึ่งจะเสพเสวย ที่จะได้จะเป็น จะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน กระวนกระวาย ความหวงแหน เกลียดชัง หวั่นกลัว หวาดระแวง ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดในรูปใดรูปหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจปลอดโปรงโล่งเบา เป็นอิสระ สดชื่น เบิกบานได้อย่างบริสุทธิ์สิ้นเชิง ไม่รู้จักความสุขชนิดที่เรียกว่าไร้ไฝฝ้าและไม่อืดเฟ้อ

๓. **นิโรธ** แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึง เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาย้อมใจหรือฉุดลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดอย่างใด ๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์สงบปลอดโปรงโล่งเบา ผ่องใส เบิกบาน เรียกสั้น ๆ ว่า นิพพาน

๔. **มรรค** แปลว่า ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือทางประเสริฐมีองค์ประกอบ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ซึ่งดำเนินไปพอดีที่จะให้ถึงนิโรธ โดยไม่ติดข้องหรือเอียงไปหาที่สุดสองอย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นในกามสุข) และอัตตกิลมถานุโยค (การประกอบความลำบากแก่ตน หรือบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน)

การรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ที่สมบูรณ์ ต้องประกอบด้วย ญาณ ๓ อันได้แก่

๑. **สัจจญาณ** ความเข้าใจในความจริงเกี่ยวกับอริยสัจ เช่น เข้าใจว่าความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ เมื่อปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ ว่าโดยย่อขันธ์ ๕ อันเป็นอารมณ์ของอุปาทาน ๔ เป็นทุกข์

เหตุให้เกิดทุกข์ขึ้นก็คือ ตัณหา ได้แก่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน มีความเพลิดเพลินอย่างยิ่งในอารมณ์เหล่านั้น ความอยากในอารมณ์ที่น่าใคร่ ความอยากเกิดในภพต่าง ๆ ความอยากมี อยากเป็น และ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น เป็นต้น

ความดับทุกข์ ได้แก่ พระนิพพาน ความสำรอก และความดับโดยไม่มีส่วนเหลือแห่งตัณหานั้น ความสละตัณหานั้น ความสลัดทิ้งตัณหานั้น ความปล่อยตัณหานั้น ความไม่พัวพันตัณหานั้น

ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ทางมีองค์แปด อันเป็นเครื่องไปจากข้าศึกคือกิเลสนี้ ได้แก่ ปัญญาเห็นชอบในอริยสัจจ์ ๔ ความยกจิตชอบออกจากกาม พยาบาท และวิหิงสา ความงดเว้นชอบจากวจีทุจริต ๔ ไม่เกี่ยวกับอาชีพ ความงดเว้นชอบจากกายทุจริต ๓ ไม่เกี่ยวกับอาชีพ ความงดเว้นชอบจากกายทุจริต ๓ และ วจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวกับอาชีพ ความเพียรชอบในสัมมัปปธาน ๔ ความระลึกชอบในสติปัฏฐาน ๔ ความตั้งมั่นแห่งจิตชอบในสติปัฏฐาน ๔

๒. **กิจจญาณ** ความเข้าใจในหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติ

ทุกขอริยสัจ	ควรกำหนดรู้
ทุกขสมุทัยอริยสัจ	ควรละ
ทุกขนิโรธอริยสัจ	ควรทำให้แจ้ง
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	ควรเจริญ

นำมาเรียงให้ดูง่าย ดังนี้

(๑) ปริญญา การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ หมายถึงการศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจสภาวะที่เป็นทุกข์ ตามที่มันเป็นของมันจริง ๆ พูดง่าย ๆ ว่า การทำความเข้าใจปัญหา และกำหนดขอบเขตของปัญหาให้ชัดเจน จัดเป็นขั้นเริ่มต้นที่จะช่วยให้การดำเนินการขั้นต่อ ๆ ไปเป็นไปได้และตรงปัญหา

(๒) ปหานะ การละ เป็นกิจในสมุทัย หมายถึงการกำจัดเหตุแห่งทุกข์ ทำสิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป พูดง่าย ๆ ว่า การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา

(๓) สัจฉิกิริยา การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ หมายถึงการประจักษ์แจ้ง หรือบรรลุถึงภาวะดับทุกข์ พูดง่าย ๆ ว่า การเข้าถึงภาวะที่แก้ไขปัญหาได้เสร็จสิ้น ภาวะหมดปัญหา หรือภาวะปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ

(๔) ภาวนา การเจริญ เป็นกิจในมรรค แปลตามตัวอักษรว่าการทำให้มีให้เป็นขึ้น คือทำให้เกิดขึ้นและเจริญเพิ่มพูนขึ้น หมายถึงการฝึกอบรมตามข้อปฏิบัติของมรรค การลงมือปฏิบัติตามมรรควิธีที่จะกำจัดเหตุแห่งทุกข์ พูดง่าย ๆ ว่า การกระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย หรือ การกำหนดวางรายละเอียดวิธีปฏิบัติแล้วลงมือแก้ไขปัญหา[๗]

๓. **กตญาณ** ความเข้าใจว่าหน้าที่นั้นได้ทำสำเร็จแล้ว หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างนั้น ได้ทำเสร็จแล้วคือรู้ว่าทุกข์ควรกำหนดรู้ ก็ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยควรละก็ได้ละแล้ว นิโรธควรทำให้แจ้งก็ได้ประจักษ์แจ้งแล้ว มรรคควรปฏิบัติก็ได้ปฏิบัติแล้ว

ญาณในอริยสัจ ที่จะทำให้หลุดพ้นได้ ต้องรู้และปฏิบัติได้ ประกอบด้วย ญาณ ๓ หรือ รอบ ๓ อาการ ๑๒ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้และตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตนสูตรว่า

> ภิกษุทั้งหลาย เมื่อญาณทัสสะตามเป็นจริง อันมีรอบ ๓ อาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ ของเราบริสุทธิ์แล้ว เราจึงปฏิญาณตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก”

เพื่อความเข้าใจในญาณ ๓ อาการ ๑๒ หรือเรียกเป็น ๑๒ ญาณทัสสนะ สามารถดูได้ตามตารางต่อไปนี้

---

[๗] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๐๑-๙๐๒.

ตารางที่ ๑ ญาณ ๓ อาการ ๑๒

	สัจจญาณ	**กิจจญาณ**	**กตญาณ**
ทุกข์	ยอมรับว่าความทุกข์แห่งชีวิตมีอยู่จริง ชีวิตคลุกเคล้าไปด้วยความทุกข์จริง	รู้ว่าความทุกข์เป็นสิ่งควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ (ปริญเญยยธรรม)	รู้ว่าได้กำหนดรู้แล้ว
สมุทัย	ยอมรับว่าสมุทัยคือตัณหาเหตุให้เกิดทุกข์จริง	รู้ว่าสมุทัยคือตัณหาเป็นสิ่งควรละ (ปหาตัพพธรรม)	รู้ว่าได้ละแล้ว
นิโรธ	ยอมรับว่านิโรธคือความดับทุกข์มีอยู่จริง ความทุกข์สามารถดับไปจริงโดยผ่านทางการดับตัณหา	รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ (สัจฉิกาตัพพธรรม)	รู้ว่าได้ทำให้แจ้งแล้ว
มรรค	ยอมรับว่ามรรคมีองค์ ๘ เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์จริง	รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งควรอบรมบำเพ็ญให้เกิดมี (ภาเวตัพพธรรม)	รู้ว่าได้เจริญอบรมได้เต็มที่แล้ว

รอบที่ ๑

สัจจญาณในทุกข์ ยอมรับว่าความทุกข์แห่งชีวิตมีอยู่จริง ชีวิตคลุกเคล้าไปด้วยความทุกข์จริง

สัจจญาณในสมุทัย ยอมรับว่าสมุทัยคือตัณหา เหตุให้เกิดทุกข์จริง

สัจจญาณในนิโรธ ยอมรับว่านิโรธคือความดับทุกข์มีอยู่จริง ความทุกข์สามารถดับไปจริงโดยผ่านทางการดับตัณหา

สัจจญาณในมรรค ยอมรับว่ามรรคมีองค์ ๘ เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์จริง

รอบที่ ๒

กิจจญาณในทุกข์ รู้ว่าความทุกข์เป็นสิ่งควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ (ปริญเญยยธรรม)

กิจจญาณในสมุทัย รู้ว่าสมุทัยคือตัณหาเป็นสิ่งควรละ (ปหาตัพพธรรม)

กิจจญาณในนิโรธ รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ (สัจฉิกาตัพพธรรม)

กิจจญาณในมรรค รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งควรอบรมบำเพ็ญให้เกิดมี (ภาเวตัพพธรรม)

รอบที่ ๓

กตญาณในทุกข์ รู้ว่าได้กำหนดรู้ทุกข์แล้ว

กตญาณในสมุทัย รู้ว่าได้ละเหตุแห่งทุกข์แล้ว

กตญาณในนิโรธ รู้ว่าได้ทำให้แจ้งในความดับทุกข์แล้ว

กตญาณในมรรค รู้ว่าได้ปฏิบัติตามมรรค หรือเจริญอบรมได้เต็มที่แล้ว

ลักษณะของญาณในอริยสัจ ทุกขญาณ นับว่าสำคัญที่สุด การรู้จักทุกข์และการกำหนดรู้ทุกข์ จะทำให้เกิดญาณอื่น ๆ ต่อไป ดังมีคำกล่าวว่า

ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นที่มีอยู่ และทุกข์เท่านั้นที่ดับไป

ตลอดพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์ทรงสอนแต่เรื่องทุกข์และการดับทุกข์เท่านั้น

ผู้ที่จะบรรลุหรือสำเร็จกตญาณได้ต้องผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ มาก่อน จึงอยากนำเสนอลักษณะของวิปัสสนาญาณ ๑๖ พอให้รู้จักดังต่อไปนี้

๑. **นามรูปปริจเฉทญาณ** คือ ญาณความรู้ที่รู้จักรูปธรรมและนามธรรม แน่ใจว่าในโลกนี้มีเพียงรูปกับนามเท่านั้นที่มีสภาวะจริง เป็นจริง มีอยู่จริง สามารถพิสูจน์ได้จริง รูปธรรมเป็นสิ่งยืนตัวสามารถรู้ได้ นามธรรมเป็นสิ่งยืนตัวให้รู้และเข้าไปรู้ได้ด้วย เช่น ดวงตา สี กับแก้วตากระทบกันเป็นรูป เกิดการเห็นเป็นนามเป็นต้น ทางทวารอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน

๒. **ปัจจยปริคคหญาณ** คือ ญาณที่รู้ปัจจัยของนามรูป โดยรู้ว่ารูปและนามนี้ต่างก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน คือ ทางตา รูปารมณ์ คือ สีมากระทบกับจักขุประสาทคือแก้วตาเป็นรูปธรรม เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณคือนามธรรมเกิดขึ้น เป็นต้น หรือจะพูดว่า นามทางตา คือ ความรู้ทางตาจะเกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยเหตุปัจจัยมาประชุมกัน คือ มีสี คือรูปารมณ์ ๑ แสงสว่าง ๑ การใส่ใจ (มนสิการ) ๑ มากระทบ (ผัสสะ คือ ประชุมกันเข้าจึงเกิดความรู้ทางตา) เกิด (จักขุวิญญาณ) ขึ้นไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นผู้เห็นเลย (เห็นนิมิตเข้าใจผิดว่าเป็นนิพพาน)

๓. **สัมมสนญาณ** คือ ญาณที่รู้เห็นรูปนามเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขังทนอยู่ไม่ได้ หรือเป็นอนัตตา คือบังคับบัญชาไม่ได้ เพราะทั้งรูปและนามที่เกิดขึ้นต่างก็ดับไปเสมอ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมีสติจดจ่ออยู่กับรูปนามทันปัจจุบันแล้ว โลภะ โทสะ โมหะก็เกิดขึ้นไม่ได้ คือเมื่อมีสติแล้ว ก็สามารถกั้นกิเลสไม่ให้เกิดขึ้นในจิตได้เมื่อสติแก่กล้ามากขึ้น ปัญญาก็มีมากขึ้น ญาณก็เกิดขึ้น วิชชาก็เกิดขึ้น แสงสว่างก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้งก็จะเห็นการเกิดดับของรูปนามเป็นไปใน ๓ ลักษณะ คือ เป็นอนิจจัง-ตั้งอยู่ไม่ได้จริง เป็นทุกขัง-ทนอยู่ไม่ได้จริง เป็นอนัตตา-บังคับบัญชาไม่ได้จริง ความเห็นที่ว่ารูปนามเป็นตัวตนก็ตกไป อุปาทานความยึดมั่นก็หายไป ตัณหา อวิชชาก็เช่นกัน เหลือแต่วิชชาคือความรู้เท่าทันรูปนาม เห็นรูปนามเด่นชัด อุปมาเหมือนผู้ปีนขึ้นยอดเขาแล้วมองเห็นสรรพสิ่งทั้งที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลได้ ฉะนั้น

๔. **อุทยัพพยญาณ** คือ ญาณที่เห็นทั้งรูปและนามเกิดดับพร้อม ๆ กันกับวิปัสสนา ผู้รู้ก็ดับไปด้วย เป็นปัจจุบันธรรมแท้ ๆ ไม่เจืออดีตและอนาคต คือเห็นรูปนามเด่นชัดยิ่งขึ้น รู้แต่สภาวะปรมัตถ์ คือสภาวะที่เป็นจริง ชัดเจน ไม่มีการสืบต่อเลยไปถึงสมมติบัญญัติ ทำลายความเห็นว่ารูปนามเป็นสุข เป็นของสวยงามและทำลายความเห็นว่ารูปนามเป็นกลุ่มก้อน (ฆานสัญญา) ที่จำได้หมายรู้ด้วยการพิจารณารูปนามเห็นเกิด ๆ ดับ ๆ เป็นไตรลักษณ์อยู่เช่นนี้ จนเกิดสมาธิมั่นคงไม่เผลอ จะเกิดปัญญาญาณอันยิ่ง เห็นผู้รู้คือตัววิปัสสนานี้ดับไปพร้อม ๆ กับรูปนามอันเป็นอารมณ์[๖]

การเห็นที่วิปัสสนา คือ ตัวผู้รู้ เห็นรูปนามดับไปพร้อมกันทั้งตัวผู้รู้ด้วยนี้ เป็นญาณที่ก้าวขึ้นสู่วิปัสสนาแท้ ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ จัดเป็นตรุณวิปัสสนาคือ สติยังอ่อนอยู่ (วิปัสสนปูกิเลส ๑๐ จะเกิดขึ้นในตอนนี้เอง) ไม่เป็นกำลังที่จะให้เจริญยิ่งขึ้น ต้องเจริญสติให้แก่กล้าขึ้นอีก อุปมาเหมือนเห็นตนเดินลับหายไปทีละคน ๆ ต่อมาเห็นคน ๒ คน กอดคอกันเดินหายลับไป ฉะนั้น วิปัสสนาญาณนี้จึงจะประหารนิจจสัญญา-ความเห็นว่าเที่ยง สุขสัญญา-ความเห็นว่าสุข อัตตสัญญา-ความเห็นว่าเป็นตัวตนเสียได้ เพราะได้รู้แจ้งใน อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา แม้จะมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ก็ย่อมประเสริฐกว่าผู้ไม่รู้แจ้ง ซึ่งมีอายุยืนนานตั้งร้อยปีทีเดียว (ญาณนี้ตอนต้นเห็นวิปัสสนูปกิเลส เข้าใจว่าเป็นนิพพาน และบางท่านพอถึงญาณนี้ก็เข้าใจว่าได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์)

๕. **ภังคญาณ** เมื่อมีความรู้ว่านามรูปดับไป ๆ ละเอียดขึ้น พละ ๕ ก็แก่กล้าขึ้นด้วย คือมีศรัทธาพละโดยเชื่อแน่ในพระรัตนตรัยไม่แปรผัน วิริยะพละก็มีกำลังความเพียรยิ่งขึ้นโดยลำดับ สติพละ กำลังของสติก็มีเพิ่มขึ้นอีก โดยระลึกรู้เห็นทันรูปนาม ไม่เผอเรอ สมาธิพละก็มั่นคง

---

[๖] บุญมี แท่นแก้ว, **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)**, หน้า ๗๖-๗๗.

แน่วแน่ในรูปนาม และปัญญาพละอันเป็นกำลังสามารถรอบรู้ในรูปนามเกิดดับก็แจ่มชัดขึ้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ก็เกิดวิปัสสนาญาณ เห็นรูปนามดับไป ๆ อยู่เป็นนิตย์ ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถอนความเห็นผิดว่าเป็นอัตตาตัวตนเสียได้ ละความเผลอ (โมหะ) ความอยาก ความโกรธ และอกุศลอื่น ๆ เสียได้ จิตก็น้อมไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว กิเลสอาสวะในสันดานก็ค่อย ๆ คลายลงไป ท่านจึงเปรียบเหมือนบุรุษที่ยืนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเวลาฝนตก เมื่อเม็ดฝนตกลงมาถูกพื้นน้ำในแม่น้ำ ฟองน้ำก็บังเกิดขึ้นเป็นต่อม ๆ เป็นเม็ดใหญ่ ๆ บัดเดี๋ยวก็แตกสลายไป ฉันใดก็ฉันนั้น (อุปปาทนิโรธเกิดขึ้นเข้าใจผิดว่าเป็นนิพพาน)

๖. **ภยตูปัฏฐานญาณ** คือ ญาณเห็นรูปนามดับไป ๆ เป็นของน่ากลัวเป็นภัยอันใหญ่หลวง เป็นรูปนามเกิดดับแปรปรวนทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่ใช่อัตตาจริง ไม่มีเจ้าของ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่มีผู้เป็นใหญ่ ทุก ๆ สิ่งบรรดามี เช่น ญาติ พี่น้อง มิตร สหาย เป็นต้น ก็เนื่องจากรูปนามนี่เอง รูปนามที่ดับไป ๆ นี้เอง เป็นทุกข์ปัจจุบัน เมื่อทุกข์ปัจจุบันคือรูปธรรมนามธรรมยังไม่สิ้นไปแล้ว ทุกข์อื่น ๆ ก็จะสิ้นไปไม่ได้ ผู้ปฏิบัติในตอนนี้จะเห็นรูปนามเป็นภัยอย่างใหญ่หลวง น่ากลัวยิ่ง อุปมาเหมือนภัยจากเสือโคร่ง จากช้างตกมันหรืออสรพิษ หรือเหมือนขุมถ่านเพลิงที่กำลังลุกโชติช่วงพร้อมที่จะไหม้ได้ทุกขณะฉะนั้น[๙]

๗. **อาทีนวญาณ** ญาณที่เห็นรูปนามดับไป ๆ เป็นทุกข์เป็นโทษ ไม่มีความปรารถนาที่จะยึดรูปนามใดรูปนามหนึ่งเลยแม้แต่น้อย ดุจกองเพลิง ๑๑ กอง ที่กำลังไหม้ลุกลามอยู่ รูปนามทั้งปวงจะเอาเป็นที่พึ่งไม่ได้เลย มีแต่โทษ เมื่อรู้แจ้งได้เช่นนี้ จึงย่อมไม่หวั่นไหวในทิฏฐิหรืออารมณ์ใด ๆ มีแต่ความเพียรพยายามเพื่อให้สิ้นไปแห่งนามรูป มีปัญญาเห็นแจ้งในอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาปรากฏติดอยู่กับรูปนาม (เหมือนลายเสือติดอยู่กับตัวเสือ) มีรูปนามรองรับไว้ จึงไม่มีความยินดีในรูปนามนั้น ประดุจบุรุษอันมีข้าศึกถืออาวุธมีดาบ แหลน หลาว เป็นต้นมาล้อมอยู่ ขยับที่จะรบพุ่งฟัน แทงได้ทุกเมื่อฉะนั้น ผู้ที่บรรลุญาณนี้ จะเห็นแต่โทษของนามรูปเท่านั้น

๘. **นิพพิทาญาณ** เมื่อเห็นรูปนามดับไป ๆ น่าเบื่อหน่ายปราศจากความยินดีในรูปนามนั้น มุ่งหมายที่จะเข้าถึงพระนิพพานเป็นที่ตั้ง น้อมไปยังความสุขที่ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ไม่ต้องมาครองรูปนามอีก น้อมไปสู่ความสิ้นชาติสิ้นชราเป็นที่สุดผู้ที่ปฏิบัติได้เช่นนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในสังขารรูปนาม เหมือนบุรุษผู้แต่งการหมดจด ย่อมสะอิดสะเอียนของโสโครก (คือรูปนาม) ยินดีแต่ในความบริสุทธิ์คือไม่ต้องมีรูปนามอีก ความเบื่อหน่ายนี้ประกอบด้วย ความเห็นว่า รูปนามเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ไม่ใช่เบื่อหน่ายในความเพียรพยายามหรือธรรมฝ่ายลบ เช่น

---

[๙] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๗-๗๘.

เบื่อหน่ายด้วยโมหะความหลง ความโง่เขลาเหมือนคนที่เบื่อหน่ายในชีวิตแล้วคิดทำลายตัวเอง ด้วยอำนาจความหลง ความโง่ ความขาดสติปัญญา เป็นต้น (นิพพิทานุปัสสนาญาณ ก็เรียก)

๙. **มุญจิตุกัมมยตาญาณ** เมื่อเห็นรูปนามดับไป ๆ ไม่เผอเรอ ผู้ปฏิบัติใคร่จะไปให้พ้นจากนามรูปหรือสังสารวัฏ เหมือนปลาที่ติดอยู่ในร่างแห ใคร่จะพ้นไปจากแหนั้น หรือบุรุษผู้อยู่ในกองเพลิง ใคร่จะพ้นไปจากกองเพลิง เป็นต้น เป็นความใคร่จะพ้นไปอย่างแรงกล้ามุ่งมั่นจะออกไปจากที่เป็นภัยอย่างสุดขีด นั่นคือ จิตของผู้ปฏิบัติต้องการจะออกจากสังขาร คือนามรูปอย่างจริงจัง (อุปปาทนิโรธเกิดขึ้นอีกเข้าใจคิดไปว่าเป็นนิพพาน)

๑๐. **ปฏิสังขาญาณ** เมื่อมีญาณรู้แจ้งชัดในรูปนามเกิดดับ ๆ แจ่มชัด มีความเพียรมีปัญญาก็ย่อมจะพิจารณาหาหนทางที่จะปล่อยว่างรูปนามที่เป็นทุกข์โทษนั้นเสีย เหมือนบุรุษที่จับงูพิษคิดว่าเป็นบ่วง เมื่อเห็นว่าเป็นงูพิษ ก็คิดจะสลัดไปฉะนั้น ผู้เห็นแจ้งชัดว่ารูปนามเป็นทุกข์โทษแล้ว จึงพยายามสลัดออก ไม่ลุ่มหลงหรือยึดติดอยู่ในรูปนามนั้นอีกต่อไป (ญาณพิจารณาทบทวนเพื่อหาทาง)

๑๑. **สังขารุเปกขาญาณ** เมื่อผู้ปฏิบัติหาทางออกจากรูปนามไม่ได้ ก็วางเฉยเสีย เหมือนบุรุษผู้ยินดีในภรรยาที่รัก เมื่อเห็นภรรยาไปยินดีเล่นหัวกับผู้อื่น ก็เคียดแค้นใจ ต่อมาเมื่อพิจารณาเห็นว่า ภรรยานั้นไม่ซื่อตรงต่อตน ก็เลิกร้างไปเสียเมื่อเห็นสตรีนั้นไปกับบุรุษอื่น ก็ไม่โทมนัสขัดเคืองเคียดแค้นเลย และมิได้สำคัญว่า เขาเป็นภรรยาของตนอีกต่อไป เหมือนผู้ปฏิบัติที่เห็นรูปนามเกิดดับ ๆ ซ้ำกันบ่อย ๆ และมีแต่ไตรลักษณ์ จึงเห็นเป็นของเปล่าของว่าง สิ้นกลัว สิ้นสะดุ้ง สิ้นรักใคร่ในรูปนาม ไม่เกี่ยวข้องกับโลกใด ๆ ในอันที่จะน้อมไปเพื่อถือกำเนิดอีก เปรียบประดุจใบบัวอันมีก้านอ่อนสลวย แม้จะมีน้ำหยดลง ก็ไม่สามารถติดค้างอยู่ได้ ฉะนั้น

ในญาณนี้มีอาการเหมือนจะสละสังขาร น้อมเข้าหาพระนิพพาน หากว่ายังไม่แจ้งพระนิพพาน ย่อมเจริญอยู่ในอารมณ์รูปนามที่ดับไป ๆ เฉยอยู่เรื่อยไป สังขารุเปกขาญาณนี้เป็นปัจจัยให้ถึงมรรคจิต พ้นจากกิเลสได้เด็ดขาด (สภาวะคล้ายพระนิพพานเกิดขึ้นได้บางครั้ง) [๑๐]

๑๒. **อนุโลมญาณ** คือญาณที่เห็นรูปนามดับไป ๆ มีกำลังยิ่งขึ้น สามารถขจัดทำลายความผิดที่ปกคลุมอริยสัจเสียได้ คือย่อมมีสติพิจารณารูปนาม กลับไป กลับมา ตั้งแต่อุทยัพพยญาณจนถึงสังขารุเปกขาญาณ โพธิปักขิยธรรมทั้งหลายมาประชุมกัน อันได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ มีสติเป็นที่ตั้งของวิปัสสนาญาณ อันเป็นฝ่ายของการตรัสรู้ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ มีความพอใจยิ่งใน

---

[๑๐] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๘-๗๙.

การตั้งสติให้รู้เท่าทันรูปนามอยู่เสมอ มีความเพียรแกล้วกล้าในการปฏิบัติ มีอินทรีย์ ๕ คือ ความเป็นใหญ่ปกครองในวิปัสสนาภูมิ ๖ คือนามรูป พละ ๕ มีกำลังใหญ่ในการ ปฏิบัติวิปัสสนา โพชฌงค์ ๗ คือ องค์ธรรมอันเป็นเครื่องตรัสรู้ และ มรรคมีองค์ ๘ คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ องค์ธรรมเหล่านี้เปรียบเหมือนการประชุมเหล่าทหารเพื่อทำการเผด็จศึกครั้งสุดท้าย ฉะนั้น

๑๓. **โคตรภูญาณ** คือญาณที่รู้พระนิพพานโดยตรง สามารถทำลายรากเหง้าปุถุชนได้โดยสิ้นเชิง เป็นความรู้ที่โน้มไปสู่พระนิพพาน สามารถโค่นโคตรจากปุถุชนไปสู่อริยโคตรได้โดยมีวิปัสสนาเป็นปัจจัย จึงจัดโคตรภูญาณเป็นวิปัสสนาญาณด้วย ในอภิธรรมกล่าวไว้ว่า “การครอบงำการเกิดชื่อว่าโคตรภูญาณ ชัยชนะของการไม่เกิดเรียกว่าโคตรภูญาณ”[๑๑]

อนึ่ง การครอบงำเหตุแห่งการเกิดชื่อว่าโคตรภูญาณ การก้าวเข้าสู่การไม่เกิดและภาวะปราศจากนิมิตเรียกว่า โคตรภูญาณ ดังนี้ชื่อว่าเป็นการก้าวลงสู่นิพพานเป็นเบื้องแรก โดยอาศัยโคตรภูญาณ ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจชัดในความทุกข์โดยทันที และย่อมกำจัดสมุทัย และทำนิโรธให้ปรากฏจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามมรรค และบรรลุซึ่งมัคคญาณแห่งโสดาปัตติมรรค และองค์ประกอบทั้งปวงเพื่อความตรัสรู้ บัดนี้ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ชัดสังขตธรรม อสังขตธรรม และปรมัตถธรรมโดยอาศัยการหลีกเร้น ย่อมหยั่งรู้ถึงอริยสัจ ๔ ในขณะเดียว ไม่ก่อนไม่หลัง

เมื่อรู้ในทุกข์ และสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธและเจริญในอริยมรรคทันที่เมื่อเข้าใจได้ดังนี้ จึงสมดังคำที่ท่านแสดงเป็นอุปมาไว้ในคาถาที่แปลได้ว่า “บุคคลจะนำพาสินค้าไปทางเรือจากฝั่งนี้ ไปยังฝั่งโน้นได้ต้องพยายามตัดกระแสน้ำที่เชี่ยวกราดให้ได้”

การเข้าใจชัดในอริยสัจ ๔ เปรียบเหมือนการข้ามฟากด้วยเรือ การกระทำกิจทั้ง ๔ นั้นย่อมปรากฏขึ้นทันที่ทันใดไม่ก่อนไม่หลัง บุคคลนั้นย่อมละฝั่งน้ำนี้ โดยตัดกระแสน้ำพาสินค้าทั้งหลายไปและถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้น การละฝั่งแม่น้ำข้างนี้ไปจึงเปรียบเหมือนญาณหยั่งรู้ความทุกข์ การตัดกระแสแห่งแม่น้ำไปได้เปรียบเหมือนกับการละสมุทัย การถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้น เปรียบเหมือนการทำให้แจ้งในนิโรธ การถือเอาสินค้าทั้งหลายไปท่านเปรียบเหมือนการเจริญในอริยมรรคนั่นเอง

๑๔. **มัคคญาณ** เมื่อโคตรภูญาณเกิดขึ้น ๑ ขณะแล้ว มัคคญาณ คือการเห็นพระนิพพานจึงสามารถดับรูปนามได้เด็ดขาด บางทีเรียกว่า “ญาณในอริยมรรค” (พระนิพพาน)

---

[๑๑] องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑/๒.

๑๕. **ผลญาณ** คือญาณที่เห็นแจ้งพระนิพพานเป็นอารมณ์ จะเกิด ๒ หรือ ๓ ขณะ แล้วแต่ละบุคคล บางที่เรียกว่า “ญาณในอริยผล” (พระนิพพาน)

๑๖. **ปัจจเวกขณญาณ** เมื่อผลญาณดับไปแล้ว ปัจจเวกขณญาณก็เกิดขึ้นเป็นการพิจารณาดูว่า หลุดพ้นแล้วอย่างแท้จริง เป็นญาณที่พิจารณาทบทวนใคร่ครวญนั่นเอง (ญาณที่พิจารณาทบทวน)

ในญาณ ๑๖ อย่าง จัดได้ ๒ ระดับ ดังนี้

ก. ญาณโลกีย์มี ๑๔ ญาณ คือ ข้อที่ ๑-๑๓ และข้อที่ ๑๖

ข. ญาณโลกุตระมี ๒ ญาณ คือ ข้อที่ ๑๔ และข้อที่ ๑๕

ญาณ ๑๖ เรียกเลียนแบบคำบาลีว่า “โสฬสญาณ” หรือ “ญาณโสฬส” ก็เรียก

สำหรับพระอริยบุคคลที่บรรลุพระอรหัตตผลจะต้องมีมัคคญาณเกิดขึ้นถึง ๔ ครั้ง จึงจะตัดกิเลสได้เด็ดขาด กล่าวคือ

ตัดครั้งที่ ๑ เป็นพระโสดาบัน

ตัดครั้งที่ ๒ เป็นพระสกทาคามี

ตัดครั้งที่ ๓ เป็นพระอนาคามี

ตัดครั้งที่ ๔ เป็นพระอรหันต์

การที่จะละกิเลสได้เพียงไรนั้น ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติและบารมีของผู้นั้น ๆ ที่ได้สั่งสมมาเป็นสำคัญ

ในการปฏิบัติในญาณ ๑๖ เหล่านี้ นอกจากจะรู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเองแล้วยังสามารถเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลอีกด้วย ตามหลักในสติปัฏฐานสูตร กล่าวไว้ว่า ผู้ปฏิบัติจะได้รับอานิสงส์ ๗ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีความบริสุทธิ์

๒. เป็นผู้สามารถระงับความเศร้าโศกได้

๓. เป็นผู้สามารถระงับความใคร่ครวญได้

๔. เป็นผู้สามารถดับความทุกข์ได้

๕. เป็นผู้สามารถดับโทมนัสได้

๖. เป็นผู้สามารถบรรลุอริยมรรคได้

๗. เป็นผู้สามารถเห็นแจ้งพระนิพพาน[๑๒]

---

[๑๒] บุญมี แท่นแก้ว, **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)**, หน้า ๗๙-๘๑.

๓.๑.๓ องค์ประกอบของญาณ

๓.๑.๔.๑ วิสุทธิ ๗

การที่จะเข้าใจในเรื่องของญาณได้ดีนั้น จำเป็นจะต้องรู้จักธรรมะ อันเป็นองค์ประกอบของญาณ อันได้แก่ วิสุทธิ วิสุทธิ แปลว่า ความหมดจด ความผุดผ่อง ความสะอาด ปราศจากมลทินความหมายโดยสรุป ได้แก่ การปรับไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้เข้าถึงความบริสุทธิ์สมบูรณ์เป็นขั้น ๆ ไป จนบรรลุถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน วิสุทธิ ๗ นี้ พระพุทธเจ้ามิได้แสดงโดยตรง แต่เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้นจากการสนทนากัน ในระหว่างพระมหาเถระทั้งสองซึ่งเป็นนักปราชญ์ด้วยกันทั้งคู่ ได้แก่พระสารีบุตร กับพระปุณณมันตานีบุตร หลานของพระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการแสดงธรรม ในการสนทนากันนั้นจึงเกิดเป็นวิสุทธิ ๗ ขึ้น

วิสุทธิ ๗ เปรียบเหมือนการเกินทางโดยอาศัยรถ ๗ ผลัดที่ส่งเราให้ถึงจุดหมายปลายทางอันสูงสุด คือ

๑. **สีลวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งศีล รักษาศีลตามภูมิขั้นตอนของตนให้บริสุทธิ์และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ ได้แก่ ปาริสุทธิศีล

๒. **จิตตวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งจิต คือฝึกฝนอบรมจิตจนเกิดสมาธิ พอเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ได้แก่ สมาบัติ ๘ และ อุปจาระสมาธิ

๓. **ทิฏฐิวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งทิฏฐิ คือความรู้ความเข้าใจ มองเห็นนามรูป ตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสัจจะ

๔. **กังขาวิตรณวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นความสงสัยในการทั้ง ๓ ข้อนี้ตรงกับธรรมฐิติญาณ หรือ ยถาภูตญาณหรือ สัมมาทัสสนะ จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสัจจ์

๕. **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณที่รู้ว่าเป็นทาง หรือมิใช่ทาง คือเริ่มวิปัสสนาต่อไป โดยพิจารณา จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า อุทยัพพยานุปัสสนาเป็นวิปัสสนาอ่อน ๆ แล้วมีวิปัสสนูกิเลสเกิดขึ้น กำหนดได้ว่า อุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้น มิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั้นแหละเป็นการถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถี คือวิปัสสนาญาณนั้นต่อไป

๖. **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณ อันรู้เห็นทางดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลาย เริ่มแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ที่พ้นจากอุปกิเลส ดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น จนถึงสัจจานุโลมมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรภูตญาณคั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชน กับความเป็นอริยบุคคล โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ก็คือ วิปัสสนาญาณ ๙ นั่นเอง

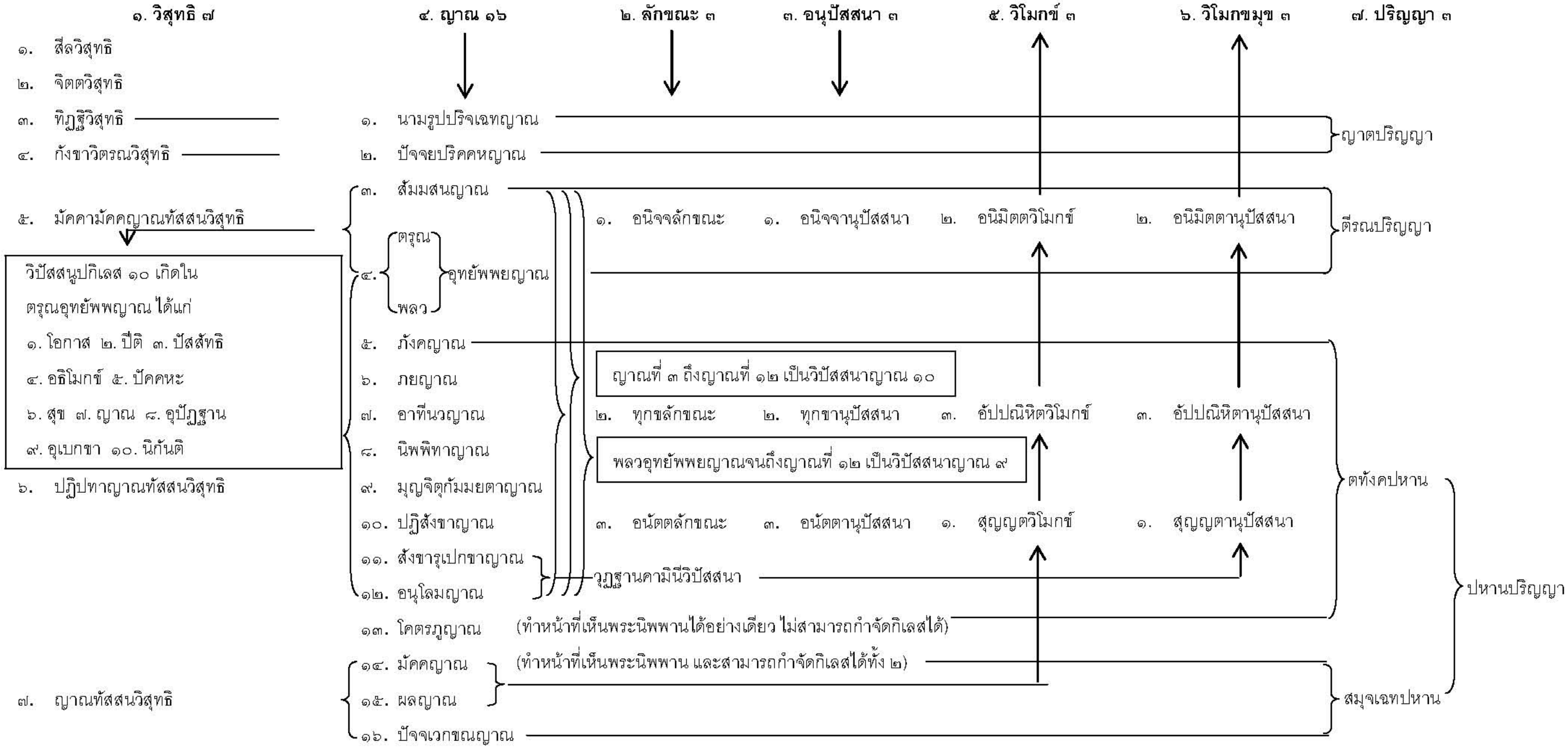
๗. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ เป็นความบริสุทธิ์ใน อริยมรรค ๔ คือ มรรคญาณ อันเกิดจากโคตรภูตญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดขึ้นแล้ว ผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้น ๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ วิสุทธิ ๗ คือ ไตรสิกขาที่แสดงโดยนัยหนึ่ง ใครปฏิบัติให้สมบูรณ์แล้ว ได้ชื่อว่าปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งมวลเพราะเป็นการบรรลุมรรคผลขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา[๑๓]

เพื่อความเข้าใจง่ายเรื่องวิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖ ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอแผนภูมิการสงเคราะห์ธรรม ๖ หมวด ในวิปัสสนากรรมฐาน และปริญญา ๓ ดังต่อไปนี้

---

[๑๓] ดูรายละเอียด ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๗.

แผนภูมิที่ ๑ การสงเคราะห์ธรรม ๖ หมวด ในวิปัสสนากรรมฐาน และปริญญา ๓

๑. สีลวิสุทธิ เป็น ศีลสิกขา ๒. จิตตวิสุทธิ เป็น จิตตสิกขา ๓. ทิฏฐิวิสุทธิ

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็น ปัญญาสิกขา

และ ๑. สีลวิสุทธิ จนถึง ๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็น โลกียะ ๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็น โลกุตตระ

๓.๑.๓.๒ สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ แปลว่า ที่ตั้งของจิต คือตั้งสติพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมันเอง ตามที่พระพุทธพจน์พระองค์กล่าวไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายเพื่อระงับความโศกและคร่ำครวญเพื่อดับทุกข์กาย ทุกข์ใจ เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกทาง เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน นี้คือสติปัฏฐานสี่”[๑๔]

สติปัฏฐาน ๔ มีลักษณะดังนี้

๑. **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** คือการตั้งสติพิจารณากายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงร่างกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ท่านจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คืออานาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้าออก อิริยาบถ กำหนดรู้ทันอิริยาบถ สัมปชัญญะ สร้างสัมปชัญญะในการกระทำ ความเคลื่อนไหวทุกอย่างปฏิกูลมนสิการ พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ ธาตุมนสิการ พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักแต่ว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ แตกต่างกันไป ให้เห็นเป็นคติธรรมดาของร่างกายของผู้อื่นเช่นใดของตนก็จะเป็นเช่นนั้น

๒. **เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน** การตั้งสติกำหนดพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือมีสติรู้ชัดเวทนา อันเป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นอามิส และเป็นนิรามิส ตามที่เป็นไปในขณะนั้น

๓. **จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตให้รู้เห็นตามที่เป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือมีสติรู้ชัดจิตของตน ที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ อย่างไรก็ตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

๔. **ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ได้แก่ นิวรณ์ ๕ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจจ์ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร และตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้น ๆ

---

[๑๔]ดูรายละเอียด ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

๓.๑.๓.๓ สัมมัปปธาน ๔

สัมมัปปธาน ๔ เป็นองค์ธรรมที่เป็นองค์ประกอบของญาณ ในเรื่องของความเพียร ๔ หรือสัมมาวายามะ ได้แก่ ความพยายามในทางที่ชอบ ซึ่งเป็นการปฏิบัติในขั้นของจิตใจ คือในส่วนของจิตตสิกขา ในข้อธรรมนี้ได้แสดงไว้เป็น๔ อย่าง คือ

๑. **สังวรปธาน** ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นภายในจิตใจ ในขั้นของการปฏิบัตินั้น ทรงสอนให้ปลูกฝังความพอใจในการที่จะสำรวมระวัง เพื่อไม่ให้บาปเกิดขึ้นภายในจิต อันได้แก่ การสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ไม่มีความยินดียินร้ายเกิดขึ้นครอบงำจิตได้ แต่การปฏิบัติเช่นนี้จะต้องอาศัยความพยายาม ปรารภความเพียร คือมีการกระทำที่ติดต่อสืบเนื่องกันไป สามารถสำรวมได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใด ก็ประคองจิตไว้ คือรักษาคุณภาพจิตไว้ในฐานะนั้น ๆ แล้วก็พยายามสำรวมระวังต่อไป

๒. **ปหานปธาน** เพียรพยายามที่จะละบาป ละอกุศล ซึ่งมีอยู่แล้วภายในจิตใจ โดยอาศัยการพิจารณาเห็นโทษของบาป ของอกุศลที่มีอยู่ภายในจิตแห่งตนแล้ว ปลูกฝังความพอใจในอันที่จะละบาปอกุศลเหล่านั้นไปจากจิต และใช้ความพยายามปรารภความเพียร มีการกระทำติดต่อ สามารถละบาปอกุศลได้ จะมากหรือน้อยก็ตาม ก็พยายามรักษาคุณภาพจิตเอาไว้ในจุดนั้น อย่างที่พระพุทธองค์สอนไว้ว่า “ให้รักษาความดีไว้ เหมือนเกลือรักษาความเค็มฉะนั้น”

๓. **ภาวนาปธาน** เพียรพยายามที่จะกระทำให้กุศลเกิด ได้แก่ ความดีทั้งหลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น โดยไม่จำเป็นว่า กุศลความดีเหล่านั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ให้ปลูกฝังความพอใจในการที่จะเสริมสร้างกุศลคุณงามความดีให้บังเกิดขึ้น แล้วใช้ความพยายามในการสร้างกุศลโดยมีความเพียรที่ติดต่อกันไป ไม่ทำ ๆ หยุด ๆ เมื่อสามารถทำความดีได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใดก็ตาม ก็พยายามรักษาคุณภาพจิตไว้สม่ำเสมอ

๔. **อนุรักขนาปธาน** การพยายามรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป ในขั้นนี้ก็มีนัยเช่นเดียวกัน คือต้องปลูกฝังความพอใจให้กุศลความดีมีอยู่ เป็นอยู่ภายในจิต และใช้ความพยายามที่จะรักษาไว้ โดยมีการกระทำสืบต่อกันไป และเมื่อปฏิบัติได้ถูกต้องสมบูรณ์เช่นนี้แล้ว ปริมาณของบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็จะถูกลดลงไปตามลำดับ ปริมาณของกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะดำรงอยู่ตลอดไปดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า

ลักษณะเหล่านี้เปรียบเหมือนกับน้ำในสระที่ขุ่น เมื่อเราพยายามป้องกันน้ำที่ขุ่นข้นไม่ให้เข้ามา แล้วก็เอาส่วนที่ขุ่นข้นออกไป นำส่วนที่เป็นน้ำใสเข้ามาปริมาณความขุ่นข้นก็จะเจือจางไปโดยลำดับ ๆ ในที่สุดสระน้ำนั้นจะอยู่ในสภาพพร้อมที่จะใช้สอยบริโภคดื่มกินได้ จิตใจของบุคคลที่จะใช้ความเพียรพยายามผ่านขั้นตอนมาดังที่กล่าวแล้วก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกัน คือจะเป็นจิตที่สะอาดขึ้น สงบขึ้น[๑๕]

๓.๑.๓.๔ อิทธิบาท ๔

องค์ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงซึ่งความสำเร็จ เรียกว่า อิทธิบาท คำว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติให้สมบูรณ์ในอิทธิบาทนั้น หมายถึงความสำเร็จในระดับฌานจิต และมัคคจิตที่เดียว องค์ธรรมของอิทธิบาท ๔ มีลักษณะดังนี้

๑. **ฉันทะ** ความพอใจ หรือความเต็มใจ ความปลงใจกระทำที่เป็นเหตุให้สัมฤทธิ์ผล

๒. **วิริยะ** คือความเพียรพยายามอย่างยิ่งยวด โดยไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคอันตรายต่าง ๆ มีความเข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ท้อถอย เป็นเหตุให้สัมฤทธิ์ผล

๓. **จิตตะ** ความที่มีจิตจดจ่อ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป ปักใจให้มั่นคงอยู่ในองค์ธรรมเหล่านั้น

๔. **วิมังสา** ความไตร่ตรอง หรือทดลอง คือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผนวัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น ดังที่มีคำกล่าวว่า

องค์ธรรมอิทธิบาทสี่นี้ จึงชื่อว่าเป็นใหญ่ในความสำเร็จทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายเอาความสำเร็จในกิจการงานอันเป็นกุศลแต่ฝ่ายเดียว และเป็นกุศลที่ลดหลั่นกันขึ้นไปโดยลำดับจนถึง โลกุตตรกุศล ถึงมรรค ผล นิพพาน กิจการงานที่บุคคลธรรมดากระทำซึ่งจะสำเร็จผลนั้นย่อมไม่อาจจะขาดองค์ธรรม คืออิทธิบาท ๔ ประการนี้ไปได้ แต่ว่าเวลาปฏิบัตินั้น บางครั้ง บางคราว องค์ธรรม ๔ อย่างนี้มีความยิ่ง ความหย่อนกัน คือบางทีฉันทะมีความแรงกล้า บางทีวิริยะมีกำลังกล้า บางทีจิตมีกำลังกล้า บางทีปัญญามีกำลังกล้า ถ้าธรรมใดมีกำลังกล้ามีกำลังมาก ก็เรียกว่า

---

[๑๕] ดูรายละเอียด องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔-๒๖; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓

ธรรมที่กล้านั้นแต่องค์เดียวว่าเป็นอิทธิบาท นี้ว่าถึงหลักในการปฏิบัตินี้ก็จะเป็นใหญ่ในด้านของความเชื่อ การน้อมใจเชื่อสิ่งที่มีเหตุผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความเชื่อมั่นในคุณของพระรัตนตรัย[๑๖]

๓.๑.๓.๕ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ ในโพธิปักขิยธรรม แปลว่า ความเป็นใหญ่ ความเป็นผู้ปกครองในธรรมที่เป็นฝ่ายดี เฉพาะฝ่ายดีที่จะให้รู้ถึงซึ่ง ญาณ ธรรมะ และอริยสัจจะธรรม อินทรีย์ในโพธิปักขิยธรรมแบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑. **สัทธินทรีย์** การเป็นใหญ่ที่จะสร้างสัทธาปสาทะในอารมณ์ที่เป็นฝ่ายดีให้บังเกิดขึ้นภายในจิต สัทธานั้นแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

- ปกติสัทธา ได้แก่ความเชื่อใน ทาน ศีล ภาวนา อย่างที่สามัญชนทั่วไปประพฤติปฏิบัติกันได้โดยปกติ

- ภาวนาสัทธา ได้แก่สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติในหลักของกรรมฐานที่ทรงแสดงไว้ สัทธาชนิดนี้มีกำลังแรงกล้าและแนบแน่นในจิตใจของบุคคลได้เป็นอันมาก สมถภาวนาสัทธานั้น อกุศลจะทำให้เสื่อมได้ยาก ถ้าปฏิบัติไปตนเป็นวิปัสสนาภาวนาสัทธาแล้ว อกุศลไม่อาจจะทำให้สัทธาเสื่อมไปได้เลย

๒. **วิริยินทรีย์** ความเพียรที่สมบูรณ์ ตามหลักของสัมมัปปธานทั้งสี่ประการ คือเพียรละหวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้กุศลคือความดีบังเกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลคือความดีที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม

๓. **สตินทรีย์** การระลึกรู้อารมณ์อันเกิดขึ้นในสติปัฏฐานสี่ คือการตั้งสติระลึกอยู่ที่ กาย เวทนา จิต ธรรม น้อมนำจิตให้สงบ เป็นสมถกรรมฐาน และใช้ปัญญาพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ตามหลักของวิปัสสนากรรมฐาน จนเห็นความจริงแห่งการ เวทนา จิต ธรรม ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม นี้ก็สักแต่ว่ากาย เวทนา จิต ธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาแต่ประการใด

๔. **สมาธินทรีย์** มีหน้าที่ทำจิตของบุคคลให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐาน จนเป็นเอกัคคตาจิต คือจิตมีอารมณ์เดียว คือได้รูปฌาน ๔

---

[๑๖] ดูรายละเอียด อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑/๓๔๒.

๕. **ปัญญินทรีย์** ความรู้ ความเห็น ความเห็นขันธ์๕ อายตนะ ธาตุ ว่าเต็มไปด้วยโทษ เป็นวัฏฏทุกข์ ได้แก่ปัญญาที่สามารถชำแรกแยกแยะสิ่งทั้งหลายออกไปให้เห็นประจักษ์ชัดเจน ตามความเป็นจริงนั่นเอง ดังมีคำกล่าวไว้ว่า

อินทรีย์ในโพธิปักขิยธรรมนี้ แสดงความเป็นใหญ่ที่จะให้ถึงความตรัสรู้ มรรคผล นิพพาน สำหรับผู้ปฏิบัติให้ถูกต้องสมบูรณ์ ธรรมะหมวดนี้เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงโดยตรง[๑๗]

๓.๑.๓.๖ โพชฌงค์ ๗

โพชฌงค์ แปลว่า องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้อริยสัจสี่ โพชฌงค์เป็นส่วนที่ให้เกิดความรู้ คือ ความรู้ในอริยสัจสี่ หรือที่เรียกว่า มรรคจิต มีลักษณะดังนี้คือ

๑. **สติสัมโพชฌงค์** สติ คือ การระลึกรู้อารมณ์ของสติปัฏฐาน ๔ เป็นความระลึกที่ต่อเนื่องกันมา จนแก่กล้าเป็นอินทรีย์ เป็นสติพละ เป็นสัมมาสติ ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาภาวนา สามารถทำลายความประมาทเสียได้ สติที่ฝึกปรือจนมาถึงระดับนี้ เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์ สามารถเป็นที่เกิดความรู้ในองค์มรรคได้

๒. **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** เป็นองค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ ได้แก่ปัญญาที่รู้นามรูปว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนแก่กล้าเป็นวิมังสาในอิทธิบาท เป็นปัญญาอินทรีย์ เป็นปัญญาพละ เป็นสัมมาทิฏฐิ ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาภาวนาซึ่งสามารถทำลาย โมหะ คือความหลงไปได้ ปัญญาที่พัฒนาถึงจุดนี้แหละ เรียกว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ต้องมีความสามารถที่จะทำให้เกิดมรรคญาณ คือความรู้ในองค์มรรคได้

๓. **วิริยสัมโพชฌงค์** เป็นองค์ธรรมตรัสรู้ ได้แก่ความเพียรพยายามในสัมมัปปธาน คือ ความเพียรสี่ประการตามที่กล่าวมาแล้ว แก่กล้ามีวิริยะในอิทธิบาทสี่ เป็นวิริยอินทรีย์ เป็นวิริยะพละ และเป็นสัมมาวายามะ ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาย่อมสามารถทำลายความเกียจคร้านได้ วิริยะที่พัฒนาถึงระดับนี้จึงชื่อว่า เป็นวิริยะสัมโพชฌงค์

๔. **ปิติสัมโพชฌงค์** องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ ปิติ นั้น แปลว่า ความอิ่มใจในการเจริญสติปัฏฐาน ผู้ที่เจริญสติปัฏฐานนั้น เมื่อมีสติปัญญา มีความเพียรอย่างจริงจังจนเกิดปิติแล้ว จะ

---

[๑๗]ดูรายละเอียด องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓/๔๑๕; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๒.

เกิดปิติเป็นธรรมดา ปิติที่เกิดด้วยอำนาจการเจริญวิปัสสนาย่อมทำลายความยินดีที่เป็นเหตุให้เกิดความยินดี ยินร้าย หรือพยาบาทเสียได้ ให้วิปัสสนาเศร้าหมองไปได้

๕. **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** มีความสงบกาย สงบใจ ในการเจริญสติปัฏฐานผู้ที่เจริญสติปัฏฐานนั้น เมื่อมีสติปัญญา มีความเพียรอย่างแรงกล้าเกิดปิติแล้ว ขณะนั้นปิติกำลังแก่กล้าทำให้จิตตื่นเต้นมาก เมื่ออาการตื่นเต้นสงบลง ปัสสัทธิก็มีกำลังขึ้น ทำให้จิตและเจตสิกมีความสงบเยือกเย็น ประณีต อาการอย่างนี้มีมากไป ก็อาจจะทำให้สำคัญผิด คิดไปได้ว่า ความสงบนี้แหละคือพระนิพพานก็ได้ เหตุนี้ปัสสัทธิจึงจัดเป็นวิปัสสนูปกิเลส คือเป็นเครื่องที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองไปได้

๖. **สมาธิสัมโพชฌงค์** เป็นองค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ สมาธิคือการมีใจตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวอย่างแน่วแน่จนได้ชื่อว่า เป็นสมาธิอินทรีย์ เป็นสมาธิพละ และเป็นสัมมาทิฏฐิ สมาธิสัมโพชฌงค์มีได้ทั้งฝ่ายสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาสมาธิเกิดจากสมถภาวนา ก็มีบริกรรมสมาธิ อุปจารสมาธิเป็นสมาธิที่เฉียดใกล้ความสงบเข้าไปมาก และเป็นอัปปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่ ผลสูงสุดได้แก่ สมาบัติ ๘ ส่วนสมาธิในวิปัสสนาได้แก่การพิจารณาเห็นนามรูปตามพระไตรลักษณ์

๗. **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ความรู้มีใจเป็นกลาง ๆ เพราะเห็นความเป็นจริงไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในอารมณ์กรรมฐาน ย่อมเกิดความชอบใจ ไม่ชอบใจติดตามอยู่เสมอ ด้วยว่าจิตไม่สามารถตั้งอยู่ในทางสายกลางแน่วแน่มั่นคง แต่เมื่อจิตตั้งอยู่ได้มั่นคงดีแล้ว อุเบกขาสัมโพชฌงค์ก็จะบังเกิดขึ้น ก็จะทำให้สัทธา ปัญญา วิริยะ สมาธิ มีความสม่ำเสมอกัน และก็จะทำลายนิวรณ์ ๕ ให้สงบลงไป ซึ่งจะเป็นบันไดให้เกิดมรรคญาณขึ้น คือความรู้ในองค์มรรค ดังมีคำที่กล่าวไว้ในสังยุตตรนิกายว่า

องค์ธรรมโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้จะทำให้มีจักษุ ทำให้มีญาณ มีปัญญาและเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญของปัญญา ไม่เป็นไปเพื่อความคับแค้น เป็นไปเพื่อพระนิพพาน พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธอันไพบูลย์หาประมาณมิได้ ไม่มีความเบียดเบียน เธอมีจิตอุเบกขา สัมโพชฌงค์อบรมดีแล้ว ย่อมแทงทะลุย่อมทำลายกองโลภะที่ยังไม่เคยแทงทะลุ ก็ยังไม่เคยทำลายเสียได้ ย่อมแทงทะลุ ย่อมทำลายกองโมหะที่ยังไม่เคยแทงทะลุ ยังไม่เคยทำลายเสียได้[๑๘]

---

[๑๘] ดูรายละเอียด สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒.

๓.๒ การทำญาณให้เกิดขึ้น

๓.๒.๑ มัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมีองค์ ๘

การทำญาณให้เกิดขึ้นนั้น บุคคลต้องดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ ๘ หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ดังพุทธพจน์ว่า “มัชฌิมาปฏิปทานั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน”[๑๙] ซึ่งได้ขยายความไว้ในอรรถกถาว่า “มัชฌิมาปฏิปทาย่อมก่อให้เกิดดวงตาและการหยั่งรู้ที่นำไปสู่ความสงบจากกิเลส เกิดความรู้ยิ่งในอริยสัจ ๔ และเกิดความรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ เป็นเหตุให้ดับกิเลสและขันธ์ บรรลุพระนิพพาน”[๒๐]

มัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดังพุทธพจน์ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานนั้นเป็นไฉนมัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ คือ
>
> ๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
> ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
> ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
> ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)[๒๑]

มรรคมีองค์ ๘ คือ ทางอันประเสริฐ เป็นทางแห่งความหลุดพ้น หรือทางดำเนินของพระอริยะ สรุปความได้เป็น ๓ หมวด คือ

๑. หมวดศีล คือ สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) และสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

๒. หมวดสมาธิ คือ สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (การระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

---

[๑๙] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒-๔๘๓.

[๒๐] ดูรายละเอียดใน สํ.ม.อ. (ไทย) ๕/๒/๔๒๕-๔๒๖, ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๕๗๙.

[๒๑] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

๓. หมวดปัญญา คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) ซึ่งหมายรวมทั้งโลกิยปัญญา และโลกุตตรปัญญา[๒๒]

วิธีการทำญาณให้เกิดขึ้นด้วยมรรคมีองค์ ๘

ลำดับจากนี้ไป ผู้วิจัยจะกล่าวถึงมรรคแต่ละองค์อย่างละเอียด โดยเรียงลำดับจากศีล สมาธิ ปัญญา ในรูปแบบของการปฏิบัติหรือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ดังนี้

๑) สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)[๒๓]

พระพุทธองค์ตรัสถึงการกล่าวชอบว่า

“ภิกษุทั้งหลาย การกล่าวชอบเป็นอย่างไร คือ การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่าการกล่าวชอบ”[๒๔]

การกล่าวชอบในความหมายที่พระพุทธองค์ตรัสไว้นั้น คือ เจตนางดเว้นจากมิจฉาวาจา ดังนั้น ถึงแม้ว่าในบางโอกาสเราอยากจะพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ หรือพูดเพ้อเจ้อ หากยับยั้งตนเองไว้ได้ก็ถือได้ว่ากำลังเจริญสัมมาวาจา ในทางพระอภิธรรมนั้นสัมมาวาจาเป็นเจตสิกดวงหนึ่งที่จัดอยู่ในกลุ่มวิรตีเจตสิก ผู้ที่งดเว้นจากมิจฉาวาจาจะกล่าวแต่ถ้อยคำที่จริงแท้ อ่อนหวาน มีประโยชน์และก่อให้เกิดความปรองดอง แต่สิ่งที่สำคัญในการเจริญสัมมาวาจาคือเจตนางดเว้นจากวจีทุจริตจึงถือเป็นการรักษาศีล ผู้ที่สมาทานศีล ข้อมุสาวาท ไม่ว่าจะเป็นศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีล ๑๐ ก็ควรงดเว้นมิจฉาวาจาอีก ๓ อย่างไปพร้อมกัน

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานระลึกรู้อยู่กับรูปนามทั้งหมดที่พบในขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส หรือคิดนึกแล้วหยั่งเห็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และบังคับบัญชาไม่ได้ของสภาวะเหล่านั้น กิเลสที่เป็นเหตุให้กล่าวมิจฉาวาจาก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เป็นการระงับอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตได้ชั่วขณะ (ตทังคปหาน) ด้วยอำนาจของวิปัสสนา

---

[๒๒] พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙,M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๙๗.

[๒๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘-๑๐๒.

[๒๔] กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาวาจา, มุสาวาท เวรมณี ปิสุณาย วาจาย เวรมณี ผรุสาย วาจาย เวรมณี สมฺผปฺปลาปา เวรมณี. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาวาจา. (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๒๗๙.)

เมื่อวิปัสสนาญาณได้พัฒนาแก่กล้าจนเต็มรอบ ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะเป็นประจักษ์พระนิพพานด้วยมรรคญาณ สามารถละมิจฉาวาจาได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉปหาน) ด้วยสัมมาวาจา ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า[๒๕]

- พระโสดาบันละการพูดเท็จได้โดยเด็ดขาด (อีกทั้งยังละการพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อที่จะส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิ)
- พระอนาคามีละการพูดส่อเสียดและคำหยาบได้โดยเด็ดขาด (คำหยาบในที่นี้หมายเอาเฉพาะการกล่าวคำหยาบโดยมีเจตนาเท่านั้น เพราะบางคนพูดคำหยาบโดยไม่ได้ตั้งใจก็มี)
- พระอรหันต์ละการพูดเพ้อเจ้อได้โดยเด็ดขาด

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องเจริญสัมมาวาจาให้บริบูรณ์ต่อเนื่องไปตราบจนบรรลุมรรคญาณทั้ง ๔ ขั้นทีเดียว

สรุปได้ว่า การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ เป็นมิจฉาวาจา ส่วนการงดเว้นจากมิจฉาวาจา เป็นสัมมาวาจา

๒) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)[๒๖]

พระพุทธองค์ตรัสถึงการกระทำชอบว่า

“ภิกษุทั้งหลาย การกระทำชอบเป็นอย่างไร คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การกระทำชอบ” [๒๗]

---

[๒๕] มิจฺฉตฺเตสุ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มุสาวาโท มิจฺฉามฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโวติ อิเม ปฐมญาณวชฺฌา. มิจฺฉาสงฺกปฺโป ปิสุณวาจา ผรุสวาจาติ อิเม ตติยญาณวชฺฌา. เจตนาเยว เจตฺถ วาจาติ เวทิตพฺพา. สมฺผปฺปลาป มิจฺฉาวายามสติสมาธิวิมุตฺติญาณานิ จตุตฺถญาณวชฺฌานิ. (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๓๖๘.)

“ในมิจฉัตตธรรมทั้งหลาย พึงทราบว่า

- มิจฉาทิฏฐิ มุสาวาท มิจฉากัมมันตะ และมิจฉาอาชีวะ ๔ อย่างนี้ละได้ด้วยญาณที่ ๑
- มิจฉาสังกัปปะ ปิสุณวาจา และผรุสวาจา ๓ อย่างนี้ ละได้ด้วยญาณที่ ๓ อนึ่ง พึงทราบว่าเจตนาเป็นวาจาในเรื่องนี้
- สัมผัปปลาปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาวิมุตติ และมิจฉาญาณ ละได้ด้วยญาณที่ ๔”

[๒๖] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

[๒๗] กตฺโม จ ภิกฺขเว สมฺมกมฺมนฺโต. ปาณาติปาตา เวรมณี อทินฺนาทานา เวรมณี กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมนฺโต. (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๒๗๙.)

การกระทำชอบ ได้แก่ เจตนางดเว้นจากการประพฤติชั่วทางกาย ๓ อย่างที่กล่าวข้างต้น ดังนั้น แม้บางครั้งเราอยากจะฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ หรือประพฤติผิดในกาม หากเรายับยั้งตนเองไว้ได้ก็ถือว่าเรากำลังเจริญสัมมากัมมันตะ เช่น เมื่อยุงมากัด เราเพียงแต่ไล่มันไปแทนที่จะตบให้ตาย ก็จัดว่าเป็นการกระทำชอบ แม้การหลีกเว้นไม่ลักขโมยหรือไม่ประพฤติผิดในกาม ก็ถือเป็นการกระทำชอบเช่นเดียวกัน

อาจมีผู้สงสัยว่า การประพฤติผิดในกามนั้นหมายถึงอะไรบ้าง อธิบายโดยย่อว่า มีหญิง ๒๐ ประเภทที่บุรุษไม่ควรล่วงเกิน คือ หญิงที่อยู่ในความคุ้มครองของบิดามารดาหรือพี่น้องชายหญิง หญิงในสำนักปฏิบัติธรรม หญิงมีสามีแล้ว หรือหญิงมีคู่หมั้นแล้ว เป็นต้น ชายที่ยุ่งเกี่ยวกับหญิงที่กล่าวมานี้ในทางชู้สาว ถือว่าประพฤติผิดในกาม ในทางกลับกัน หญิงที่มีสามีหรือหญิงที่มีคู่หมั้นแล้ว ถ้ามีความสัมพันธ์กับชายอื่นในทางชู้สาว ก็ได้ชื่อว่าประพฤตผิดในกามเช่นเดียวกัน

สรุปได้ว่า การฆ่า การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม เป็นมิจฉากัมมันตะ ส่วนการงดเว้นจากการฆ่า ลักทรัพย์ และประพฤติผิดในกาม เป็นสัมมากัมมันตะ

การเจริญสัมมากัมมันตะนี้ ทำได้ด้วยการรักษาศีลและการเจริญวิปัสสนาภาวนา และทำให้บริบูรณ์ได้ในขณะบรรลุอริยมรรคทั้ง ๔

๓) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)[๒๘]

การประกอบอาชีพที่ล่วงละเมิดสัมมากัมมันตะ ๓ และสัมมาวาจา ๔ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ การประกอบอาชีพงดเว้นการกระทำที่เป็นมิจฉากัมมันตะและมิจฉาวาจา เป็นสัมมาอาชีวะ ดังพระพุทธดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงชีพชอบเป็นอย่างไร คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้ งดเว้นการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การเลี้ยงชีพชอบ”[๒๙]

มิจฉาอาชีวะ คือ การหาเลี้ยงชีพด้วยวิธีทำบาปผิดศีลธรรม เชน การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ แต่หากการทำบาปทางกายหรือทางวาจาไม่ได้เป็นไปเพื่อการหาเลี้ยงชีพ ก็จะเป็นเพียงมิจฉากัมมันตะ หรือมิจฉาวาจาเท่านั้น ไม่ถือเป็นมิจฉาอาชีวะ ยกตัวอย่างเช่น การฆ่าแมลง การฆ่างู หรือการฆ่าศัตรูคู่อาฆาตเพราะความโกรธแค้นหรือเกลียดชังเป็นส่วนตัว จัดเป็นมิจฉากัมมันตะ

---

[๒๘] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, หน้า ๑๐๓-๑๐๕.

[๒๙] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว. อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก มิจฺฉาอาชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ, อยํ วุจฺจิต ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว. (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๒๘๐.)

ไม่ใช่มิจฉาอาชีวะ แต่การฆ่าเป็ด ไก่ สุกร แพะ หรือปลา เพื่อนำไปขายหรือบริโภคเอง จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ

โดยทั่วไปการลักทรัพย์และการปล้นสะดมมักจะเกิดจากความต้องการทางเศรษฐกิจ จึงจัดเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่ในกรณีที่เป็นการแก้แค้นหรือเพราะมีนิสัยขี้ขโมย ก็จัดเป็นมิจฉากัมมันตะ การประพฤติผิดในกามส่วนมากไม่เกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ แต่เป็นการล่อลวงหญิงเพื่อค้าประเวณีก็ถือเป็นมิจฉาอาชีวะ

การพูดเท็จถือเป็นมิจฉาวาจาถ้ามิได้มีเจตนาเพื่อหวังทรัพย์สิน แต่การพูดเท็จเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า หรือให้การพูดเท็จในศาลเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ ในทำนองเดียวกัน การพูดส่อเสียดให้ร้าย ถ้าไม่กระทำเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ จัดเป็นมิจฉาวาจา แต่ถ้าเป็นการกล่าวหาที่ไม่มีมูลความจริงเพื่อทำลายคู่แข่งทางการค้า ถือเป็นมิจฉาอาชีวะ การพูดหยาบคายมักถือเป็นมิจฉาวาจา เพราะไม่อำนวยประโยชน์ทางธุรกิจแต่อย่างใด ส่วนการพูดเพ้อเจ้อนั้นก็คืออาชีพเขียนนวนิยาย การแสดงละครและภาพยนตร์จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ การประกอบมิจฉาอาชีวะที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นการล่วงละเมิดศีลธรรมอันดี

ผู้ที่สมาทานรักษาศีล ๕ จะต้องหลีกเลี่ยงการหาเลี้ยงชีพที่อาศัยกายทุจริต และวจีทุจริต รวม ๗ ประการที่กล่าวมาแล้วนี้ในอาชีวัฏฐมกศีล (ศีลที่มีการเลี้ยงชีพเป็นข้อที่ ๘) มีการสมาทานการงดเว้นมิจฉาอาชีวะเป็นสิกขาบทข้อหนึ่งในจำนวน ๘ ข้อโดยเฉพาะ ดังนั้น การหลีกเลี่ยงมิจฉาอาชีวะและการประกอบอาชีพโดยไม่ละเมิดศีลข้อใดข้อหนึ่ง จึงเป็นสัมมาอาชีวะ

สรุปความว่า สัมมาอาชีวะจัดเป็นการปฏิบัติที่ประกอบด้วย เจตนางดเว้น (วิรตีเจตสิก) เหมือนสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะ ดังนั้น การหลีกเลี่ยงการหาเลี้ยงชีพที่ผิดจึงจัดเป็นสัมมาอาชีวะ การเจริญสัมมาอาชีวะนี้ทำได้ ๒ วิธี คือ ด้วยการรักษาศีล และด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่ออบรมให้วิรตีเจตสิกในองค์มรรคมีการพัฒนาจนสมบูรณ์

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทั้ง ๓ อย่างนี้ จัดเป็นอริยมรรคในหมวดว่าด้วยศีลสิกขา ลำดับต่อจากนี้ไป ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงอริยมรรคในหมวดสมาธิ

๔) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)[๓๐]

พระพุทธองค์ตรัสถึงความเพียรชอบว่า

---

[๓๐] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, หน้า ๑๐๖-๑๐๙.

ภิกษุทั้งหลาย ความเพียรชอบเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมยังความพอใจให้บังเกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองตั้งจิตไว้

- เพื่อยังบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น
- เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้บังเกิดขึ้น
- เพื่อยังกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมหายไป และยังให้เจริญไพบูลย์เต็มที่

ความเพียรดังกล่าวเรียกว่า ความเพียรชอบ[๓๑]

ความเพียรชอบตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท

๑. พยายามป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

เมื่อใดก็ตามที่ได้เห็นหรือได้ยินเกี่ยวกับการกระทำบาปของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ หรือการพูดเท็จก็ตาม เราต้องพยายามหลีกเลี่ยงการกระทำเช่นนั้น เปรียบเหมือนการป้องกันตนเองจากโรคติดต่อที่กำลังระบาดอยู่

๒. พยายามละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

อกุศลที่เกิดขึ้นแล้วแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง

(ก) กิเลสที่เราเคยทำมาก่อนจริง ๆ ได้แก่ วีติกกมะ (ล่วงละเมิด) คือ กิเลสที่แสดงออกมาทางกายกรรมและวจีกรรม เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ หรือการพูดเท็จ พร้อมทั้งปริยุฏฐาน (ฟูขึ้นในใจ) อันได้แก่ ความดำริในกาม (กามวิตก) เป็นต้น

(ข) กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจ (อนุสัย) เป็นกิเลสละเอียด ไม่ปรากฏอาการให้เห็นจนกว่าจะได้โอกาส

ในบรรดาอกุศลทั้ง ๒ ชนิดนี้ วีติกกมะถูกระงับได้ด้วยการรักษาศีล ปริยุฏฐานถูกข่มไว้ได้ด้วยการเจริญสมถะ และวิปัสสนาอนุสัยละได้ชั่วขณะด้วยอำนาจของวิปัสสนาญาณ แต่จะละได้อย่างเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ การละอนุสัยนี้เป็นจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติอย่างถูกต้องและต่อเนื่องเท่านั้นจึงจะรู้ได้อย่างถ่องแท้

---

[๓๑] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนุป)ปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อนุปฺปานฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ, อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสมฺโสย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺูคณฺหาติ ปทหติ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม. (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๒๘๐.)

๓. พยายามยังกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญสมถะพร้อมทั้งวิปัสสนาจัดเป็นกุศลทั้งสิ้น

ดังนั้น ควรจะพยายามอย่างเต็มความสามารถที่จะทำกุศลที่ยังไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นจนครบถ้วนทุกอย่าง บางคนก็เข้าใจคำสอนของพระบรมศาสดาผิดไปจากความเป็นจริง จึงกล่าวว่าการทำบุญกุศลจะเป็นการต่อภพชาติให้ยาวนานออกไป เพราะการทำกุศลเป็นสังขารที่เป็นการปรุงแต่งซึ่งมีอวิชชาเป็นปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาทที่กล่าวว่า สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ) ดังนั้น การทำกุศล (กุศลสังขาร) จึงเป็นเหตุให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ เพราะเหตุนี้ จึงไม่ควรสร้างกุศล ความเห็นเช่นนี้เป็นการคัดค้านคำสอนของพระพุทธองค์และเป็นความเข้าใจผิดอย่างมหันต์

ถ้าเลิกละการประกอบกุศลเสียแล้ว การกระทำก็จะเหลือแต่อกุศล ซึ่งนอกจากจะต่อสังสารวัฏให้ยืดยาวออกไปแล้ว ก็ยังทำให้เราต้องไปเกิดในทุคติภูมิอีกด้วย ซึ่งต้นเหตุที่แท้จริงของสังสารวัฏอันหาที่สุดมิได้นี้ คือ อวิชชา และตัณหา ซึ่งจะขจัดได้ด้วยการประกอบกุศลเท่านั้น เราจึงควรประกอบกุศลด้วยเจตนาที่จะขจัดกิเลสอันได้แก่อวิชชาและตัณหาให้หมดสิ้นไป ที่จริงแล้วการทำกุศลแม้เป็นเพียงขั้นพื้นฐานก็จะส่งผลให้ไปเกิดในสุคติภูมิ ทำให้ได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อจะได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลพ้นไปจากการเกิดในทุคติภูมิ ละไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในวัฏสงสารอีกต่อไป ดังตัวอย่างเรื่องมัณฑูกเทพบุตร (เทพบุตรกบ) ซึ่งในอดีตชาติได้เกิดเป็นกบ และบังเอิญได้ฟังพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดง แม้ว่าจะไม่เข้าใจความหมายก็ตั้งใจฟังด้วยความเคารพ เมื่อตายลงได้ไปเกิดในเทวโลก ต่อมามีโอกาสได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์อีก จึงบรรลุเป็นพระโสดาบัน[๓๒]

ดังนั้น จึงควรตั้งความพยายามในการทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิปัสสนากุศลที่เป็นทางนำไปสู่มรรคญาณ ทุกครั้งที่เราปฏิบัติวิปัสสนาอยู่ก็นับว่าได้เจริญสัมมาวายามะแล้ว

๔. พยายามยังกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและพัฒนาให้เต็มบริบูรณ์

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำลังเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยระลึกรู้อารมณ์ที่เห็น ได้ยิน สัมผัส และจิตที่รู้ เขาจะไม่เปิดโอกาสให้อกุศลเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ยังเป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปอีกด้วย และในขณะเดียวกันยังก่อให้เกิดวิปัสสนากุศล ซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งยังเป็นการพัฒนาวิปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญไพบูลย์ถึงระดับมรรคกุศล จึงกล่าวได้

---

[๓๒] วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑๔-๑๕.

ว่า ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาภาวนา ระลึกรู้สภาวธรรมอยู่นั้น เขากำลังเจริญสัมมาวายามะ หรือสัมมัปปธาน ๔ ซึ่งได้แก่

๑. พยายามป้องกันไม่ให้อกุศลเกิดขึ้น

๒. พยายามจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. พยายามทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. พยายามทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและพัฒนาให้เต็มบริบูรณ์

เมื่อเราทำบุญกุศลด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาก็นับว่าได้เจริญสัมมาวายามะตามสมควร โดยเฉพาะอย่ายิ่ง เมื่อการทำกุศลนั้นประกอบด้วยเจตนาที่จะออกจากสังสารทุกข์ การเจริญวิปัสสนาภาวนานี้จึงนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเจริญสัมมาวายามะ

๕) สัมมาสติ (การระลึกชอบ)[๓๓]

พระพุทธองค์ตรัสถึงการระลึกชอบว่า

ภิกษุทั้งหลาย ความระลึกชอบเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระศาสนานี้

- ตามรู้ในกองรูปว่า เป็นกองรูป มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
- ตามรู้ในเวทนาว่าเป็นเวทนา มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
- ตามรู้ในจิตว่า เป็นจิต มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
- ตามรู้ในสภาวธรรมว่าเป็นสภาวธรรม มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ การตามรู้ดังกล่าวเรียกว่า ความระลึกชอบ[๓๔]

---

[๓๓] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, หน้า ๑๑๐-๑๒๒.

[๓๔] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสติ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสติ. (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๒๘๐.)

ธัมมจักกัปปวัตรสูตรที่พบในปัจจุบันได้กล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ เพียงหัวข้อเท่านั้น โดยไม่มีการอธิบายเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติแต่อย่างใด ถ้าเป็นเช่นนี้ท่านพระโกณฑัญญะพร้อมทั้งเหล่าเทวดาและพรหมที่ฟังอยู่ ณ ที่นั้นจะเข้าใจอย่างไรว่า “สัมมาสติคือ การระลึกรู้สภาวธรรม ๔ อย่าง อันได้แก่ กองรูปเวทนา จิต และสภาวธรรม” ท่านเหล่านั้นเข้าใจหรือไม่ว่า “การระลึกรู้อากัปกิริยาทางร่างกาย ความรู้สึก จิตที่ประกอบด้วยความโลภ โกรธ ฟุ้งซ่าน ฯลฯ และสภาวธรรม การเห็น เป็นต้น คือ สัมมาสติ ซึ่งจะพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่อง”

ความสงสัยนี้เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา เพราะถ้าท่านเหล่านั้นไม่เข้าใจสัมมาสติอย่างถ่องแท้แล้วก็ไม่อาจจะอบรมสัมมาสติให้เจริญได้ และหากปราศจากสัมมาสติแล้ว การบรรลุมรรคญาณก็จะเป็นไปไม่ได้เลย

คำตอบในเรื่องนี้สันนิษฐานได้ ๒ ประการ ประการแรก ท่านพระโกณฑัญญะพร้อมทั้งเหล่าเทวดาและพรหมได้สั่งสมบารมีมาจนเต็มรอบแล้ว เมื่อได้ยินเพียงคำว่า สัมมาสติ เท่านั้น ก็เข้าใจได้เองว่าหมายถึงการกำหนดรู้กองรูปและเวทนา เป็นต้น แล้วปฏิบัติตามนั้นจนบรรลุคุณธรรมขั้นสูง

ประการที่สอง อาจเป็นได้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรเป็นครั้งแรกนั้น ได้ทรงอธิบายแนวทางการปฏิบัติเพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยละเอียด แต่ต่อมาได้แสดงพระสูตรอื่น ๆ เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจทั้ง ๔ ไว้โดยละเอียดอีก ดังนั้น พระสังคีติกาจารย์ผู้ประมวลคำสอนในสมัยสังคายนาจึงย่อเนื้อความส่วนนี้ในธัมมจักกัปปวัตนสูตรลง โดยคงไว้แต่เพียงหัวข้อเท่านั้น แม้พระสูตรอื่นก็ได้ถูกย่อในทำนองเดียวกันนี้ในคราวทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑ เช่น สติปัฏฐานสูตรที่พบในมัชฌิมนิกายเป็นสำนวนที่มีการย่อมาจากมหาสติปัฏฐานในทีฆนิกาย ซึ่งในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็ได้ยกมาเพียงท่อนแรกเท่านั้นเอง ส่วนที่เหลือได้เพิ่มข้ามาในการสังคายนาครั้งที่ ๖ (ฉัฏฐสังคีติ) ดังนั้น ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จึงมิได้อธิบายข้อความในส่วนที่เหลือจากท่อนแรก นอกจากนี้ยังมีพระสูตรขนาดยาวในนิกายอื่น ๆ ที่ถูกนำมาย่อไว้ในขุททกนิกายเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า คำอธิบายอย่างละเอียดเรื่องสัมมาสติที่พระบรมศาสดาตรัสไว้เมื่อทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์นั้น คงถูกย่อให้สั้นลงในการสังคายนาครั้งที่ ๑

สติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในสมัยปัจจุบัน และยิ่งกว่านั้น ยังมีการอธิบายขยายความเกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรและคัมภีร์อรรถกถาอีกหลายแห่ง ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้ที่เข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสัมมาสติก็ยังมีไม่มากนัก ด้วยเหตุนี้ จึงได้ลง

ความเห็นว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอธิบายเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดเมื่อทรงแสดงพระสูตรไว้ในครั้งแรก

ใครขอย้ำอีกครั้งว่า สัมมาสติ หมายถึง สติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง การพัฒนาสัมมาสตินั้นได้แสดงไว้ในพระสูตรที่ได้ยกมาในตอนต้นที่เป็นเพียงหัวข้อของสติปัฏฐานเท่านั้น ผู้ที่ต้องการจะทรายรายละเอียดของกองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม ควรศึกษาจากมหาสติปัฏฐานสูตรโดยตรง

ตามที่กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถพัฒนาจิตให้เกิดอัปปนาสมาธิ (สมาธิแนบแน่น) ได้ ๒ วิธีตามหลักกายานุปัสสนา คือ

๑. ด้วยการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก

๒. ด้วยการกำหนดรูอาการ ๓๒ ที่เป็นส่วนประกอบของร่างกาย ได้แก่ ผม ขน เป็นต้น

การกำหนดรู้กรรมฐาน ๒ หมวดนี้สามารถก่อให้เกิดฌานได้ ส่วนอีก ๑๙ หมวดที่กล่าวถึงในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น เป็นอารมณ์กรรมฐานที่ก่อให้เกิดสมาธิในขั้นอุปจาระ (สมาธิใกล้จะแนบแน่น) เท่านั้น[๓๕]

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงอาจเลือกเจริญวิปัสสนาโดยกำหนดอารมณ์กรรมฐานหมวดใดหมวดหนึ่งใน ๑๙ หมวดที่กล่าวถึงข้างต้น เช่น ในหมวดอิริยาบถตามข้อความที่กล่าวว่า คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ (เมื่อเดินอยู่ ย่อมรู้ว่าเดินอยู่) ผู้ปฏิบัติควรระลึกรู้ถึงสภาวะเหล่านี้

- สภาวะเดินในขณะเดิน คือ สภาวะเบาในขณะยก สภาวะผลักดันในขณะย่าง สภาวะหนักในขณะเหยียบ สภาวะกระทบสัมผัสที่แข็งหรืออ่อนในขณะเหยียบเต็มเท้าแล้ว
- สภาวะเดินในขณะยืน คือ สภาวะตั้งตรงของร่างกายทุกส่วนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าที่ตรงเหมือนไม้บรรทัดหรือเสาธง[๓๖]

---

[๓๕] ตตฺถ อานาปานปพฺพํ ปฏิกูลมนสิการปพฺพนฺติ อิมาเนว เทว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ, สิวถิกานํ ปน อาทีนวานุปสฺสนาเสน วุตฺตตฺตา เสสานิ ทฺวาทสาปิ อุปจารกมฺมฏฺฐานาเนว. (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๘.)

"ในบรรดากรรมฐานเหล่านั้น กรรมฐาน ๒ หมวดเหล่านี้คือ หมวดอานาปานะ และหมวดปฏิกูลมนสิการ เป็นกรรมฐานนำอัปปนามาให้ ส่วนกรรมฐาน ๑๒ หมวดที่เหลือ (คือ หมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ ๔ หมวดธาตุมนสิการ และหมวดสิวถิกาทั้ง ๙) ชื่อว่า กรรมฐานนำอุปจารสมาธิมาให้อย่างเดียว เพราะหมวดสิวถิกา (ป่าช้า) ตรัสไว้โดยเนื่องด้วยการตามรู้โทษ"

[๓๖] จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลกายสฺส โกฏิโต ปฏฺฐาย อุสฺสติภาโว ฐานนฺติ วุจฺจติ. (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๑.)

"การตั้งตรงของร่างกายทั้งหมดตั้งแต่ส่วนปลาย [เท้า] ด้วยการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำนั้น เรียกว่า การยืน"

- สภาวะเดินในขณะนั่ง คือ สภาวะตั้งตรงของร่างกายส่วนบนและสภาวะงอคู้ของร่างกายส่วนล่าง[๓๗]

- สภาวะเดินในขณะนอน คือ สภาวะเหยียดออกทางขวางของร่างกายทั้งหมด[๓๘]

ตามข้อความว่า ยถา ยถา วา ปนสฺส กาโย ปณิหิโต โหติ, ตถา ตถา นํ ปชานาติ (หรือเธอตั้งกายไว้ด้วยกิริยาท่าทางอย่างใด ๆ ก็รู้กิริยาท่าทางอย่างนั้น ๆ) ผู้ปฏิบัติควรระลึกรู้อิริยาบถย่อย มีการเหยียด คู้ ฯลฯ ที่เกิดขึ้นในขณะเดินเป็นต้นอีกด้วย และควรกำหนดให้รู้เท่าทันสภาวธรรมปัจจุบันเท่านั้น เพราะในบทว่า คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ เป็นต้นนั้น ใช้กิริยาในปัจจุบันกาลว่า คจฺฉามิ (เดินอยู่) เป็นต้น ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรเข้าใจว่า การท่องจำรูป ๒๘ จากคัมภีร์พระอภิธรรม แล้วนำมาคิดพิจารณานั้น มิใช่กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

นอกจากนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรระลึกรู้อากัปกิริยาทางกายในขณะก้าวไป ถอยกลับ แลดูตรงหน้า เหลียวดูรอบข้าง คู้เข้า หรือเหยียดออก เป็นต้น ตามที่กล่าวไว้ในหมวดสัมปชัญญะของมหาสติปัฏฐานสูตรด้วย

วิปัสสนาขณิกสมาธิ

ในหมวดว่าด้วยธาตุมนสิการ ผู้ปฏิบัติธรรมควรกำหนดรู้ธาตุทั้ง ๔ ที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุว่า "เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเอาชนะนิวรณ์ ๕ ได้อย่างเด็ดขาดด้วยการกำหนดรู้ธาตุ ๔ ก็จะเข้าถึงอุปจารสมาธิ[๓๙] และในคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคได้อธิบายว่า "สมาธิที่เกิดขึ้นนี้มิได้เกิดใกล้เคียงกับอัปปนาสมาธิ จึงยังจัดเป็นอุปจารสมาธิไม่ได้

---

[๓๗] จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน เหฏฺฐิมกายสฺส สมิญฺชนํ อุปริมกาสฺส อุสฺสติภาโว ฐานนฺติ วุจฺจติ. (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๑-๘๒)

"การคู้ของร่างกายส่วนล่างและการตั้งตรงของร่างกายส่วนบนด้วยการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำนั้น เรียกว่า การนั่ง"

[๓๘]จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลสรีรสฺส ติริยโต ปสารณํ สยนนฺติ วุจฺจติ. (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๒.)

"การตั้งตรงของร่างกายทั้งหมดตั้งแต่ส่วนปลาย [เท้า] ด้วยการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำนั้น เรียกว่า การยืน"

[๓๙] ตสฺเสวํ วายมานสฺส นจิเรเนว ธาตุปฺปเภทาวภาสนปญฺญาปริคฺคหิโต สภาวธมฺมารมฺมณตฺตา อปฺปนํ อปฺปตฺโต อุปจารมตฺโต สมาธิ อุปฺปชฺชติ. (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๘๙.)

"เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมนั้นพยายามอยู่อย่างนี้ สมาธิที่เป็นเพียงอุปจาระไม่ถึงอัปปนา อันถูกกำหนดด้วยปัญญาที่รู้เห็นประเภทของธาตุ ย่อมเกิดขึ้น เพราะมีอารมณ์เป็นสภาวธรรม"

ทีเดียว อย่างไรก็ตาม สมาธินี้มีคุณสมบัติคล้ายกับอุปจารสมาธิ เพราะสามารถกำจัดนิวรณ์และทำให้สงบ จึงอาจอนุโลมให้เทียบเท่าอุปจารสมาธิ[๔๐]

ในการปฏิบัติวิปัสสนา เรียกสมาธิชนิดนี้ว่า วิปัสสนาขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะในวิปัสสนา หมายถึง สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะตามสภาวธรรมในปัจจุบันขณะนั้น ๆ ขณิกสมาธิดังกล่าวนั้นจึงไม่ใช่สมาธิที่เกิดขึ้นชั่วขณะแล้วสาบสูญไป แต่ก็ต้องเป็นสมาธิที่เกิดขึ้นเป็นเวลานานจึงจะทำให้จิตสงบจากนิวรณ์ และมีกำลังเทียบเท่ากับอุปจารสมาธิในสมถกรรมฐาน

บางคนไม่เห็นด้วยกับชื่อนี้โดยกล่าวว่า ขณิกสมาธิไม่อาจทำให้การเจริญวิปัสสนากรรมฐานประสบความก้าวหน้าได้ หากขณิกสมาธิทำให้วิปัสสนาพัฒนาได้ ผู้ที่ศึกษาพระไตรปิฎกก็น่าจะบรรลุวิปัสสนาญาณกันหมด ถ้าท่านเหล่านั้นได้เจริญสติกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏในปัจจุบันขณะตามที่กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร และขณิกสมาธิของท่านมีกำลังพอที่จะกำจัดนิวรณ์ ๕ ท่านเหล่านี้ก็อาจเกิดวิปัสสนาญาณได้ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าสมาธิในระดับที่ใช้ท่องจำหรือใคร่ครวญคัมภีร์ไม่มีกำลังพอที่จะทำลายนิวรณ์ได้ และนักศึกษาก็มิได้กำหนดรู้รูปนามปัจจุบันที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะ

ด้วยเหตุนั้น ผู้ที่คัดค้านวิปัสสนาขณิกสมาธิอาจไม่มีความรู้เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาอย่างเพียงพอ วิปัสสนาขณิกสมาธินี้กล่าวตามข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ” และข้อความในคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคว่า “สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ”

หากผู้ปฏิบัติกำหนดรู้กองรูปที่กำลังปรากฏอยู่ในแต่ละขณะตามที่กล่าวไว้ในหมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ และหมวดธาตุมนสิการของมหาสติปัฏฐานสูตร จะทำให้เกิดอุปจารสมาธิที่ควรเรียกว่า วิปัสสนาขณิกสมาธิ พร้อมกับวิปัสสนาญาณซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า กายานุปัสสาสติปัฏฐานเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาสติ สัมมาสมาธิและสัมมาทิฏฐิ

ข้อความข้างต้นสอดคล้องกับคำที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งเรียกการกำหนดรู้ธาตุ ๔ ตามหมวดธาตุมนสิการว่า จตุธาตุววัตถานอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่น่าจะมีข้อสงสัยเมื่อกล่าวว่าการกำหนดรู้ตามหมวดอิริยาบถสัมปชัญญะ และธาตุมนสิการ เป็นวิปัสสนาที่นำไปสู่อุปจารสมาธิ เพราะมีการยืนยันไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอรรถกถาของทีฆนิกาย

---

[๔๐] อุปจารสมาธีติ จ รูฬฺหิวเสน เวทิตพฺพํ. อุปฺปนํ หิ อุเปจฺจ สารี สมาธิ อุปจารสมาธิ, อปฺปนา เจตฺถ นตฺถิ. ตาทิสสฺส ปน สมาธิสฺส สมานลกฺขณตาย เอวํ วุตฺตํ (วิสุทฺธิ.ฎี. ๑/๔๙๒.)

ยิ่งกว่านั้น การกำหนดรู้เวทนา จิต และสภาวธรรมในปัจจุบันขณะ ตามหมวดเวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธรรมานุปัสสนา ย่อมนำไปสู่การพัฒนาอุปจารสมาธิและวิปัสสนาญาณได้ ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้บรรยายไว้ในปริจเฉทที่ว่าด้วยทิฏฐิวิสุทธิโดยให้ผู้ที่ประสงค์จะเจริญวิปัสสนากรรมฐานกำหนดรู้ธาตุ ๔ ธาตุ ๑๘ อายตนะ ๑๒ ขันธ์ ๕ และรูปนาม ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนของพระบรมศาสดาที่ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร และในพระสูตรอื่น ๆ

ข้อความที่กล่าวชี้แจงไว้ข้างต้นคงทำให้ผู้อ่านเข้าใจวิธีปฏิบัติเพื่อเจริญสัมมาสติมากขึ้น เราจึงควรตัดสินใจได้ว่าการท่องจำและใคร่ครวญพระสูตรต่าง ๆ โดยมิได้เจริญสติกำหนดรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม จะทำให้เกิดสัมมาสติไม่ได้เลย และเมื่อไม่เกิดสัมมาสติที่แท้จริง วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาของมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

“อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบว่าแม้สันตติมหาอำมาตย์และนางปฏาจาราผู้บรรลุธรรมในขณะฟังธรรมนั้นได้ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ชัดเจนว่า ท่านทั้งสองมิได้บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ได้เจริญกำหนดรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรมไปพร้อมกันด้วย หากไม่มีการกำหนดรู้อารมณ์ที่กล่าวนี้จะไม่สามารถบรรลุวิปัสสนาญาณและมรรคญาณได้เลย

สัมมาสติเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้บรรลุธรรมได้ เมื่อสัมมาสติพัฒนาแก่กล้าแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมจะสามารถหยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ดังนั้น ในบทนำ (อุเทศ) ของสติปัฏฐานสูตรที่ยกมาในตอนต้นจึงกล่าวว่า มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งรู้ มีสติ (อาตาปี สมฺปชาโน สติมา) และในคำอธิบายที่เรียกว่า นิเทศ ก็กล่าวว่า

- ปชานาติ (รู้ชัดโดยประการต่าง ๆ)
- สมุทยธมฺมานุปสฺสี (ตามรู้สภาวะคือความเกิดขึ้น)
- วยธมฺมานุปสฺสี (ตามรู้สภาวะคือความดับไป)
- สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี (ตามรู้สภาวะคือทั้งความเกิดขึ้นและความดับไป

สรุปว่า การเจริญสัมมาสติจะต้องมีสติที่เฉียบคม และความรู้ชัดสภาวธรรม ๔ ประการคือ

๑. รู้ชัดอากัปกิริยาทางร่างกายที่เรียกว่า กองรูป (กายานุปัสสนา)
๒. รู้ชัดเวทนาที่เป็นทั้งสุข ทุกข์ และวางเฉย (เวทนานุปัสสนา)
๓. รู้ชัดจิตที่โลภ โกรธ ฟุ้งซ่าน ง่วงเหงาซึมเซา เป็นต้น (จิตตานุปัสสนา)
๔. รูปชัดสภาวธรรมการเห็นเป็นต้น (ธรรมานุปัสสนา)

๖) สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)[๔๑]

พระพุทธองค์ตรัสถึงความตั้งมั่นชอบว่า

ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งมั่นชอบเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด
- เพราะวิตกวิจารระงับลง เธอเข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่
- เพราะปีติระงับลง เธอมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขทางกาย เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข
- เพราะเธอละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เธอเข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น ฌานทัง ๔ ดังกล่าวเรียกว่า ความตั้งมั่นชอบ[๔๒]

ฌาน คือ ความตั้งมั่นของจิตอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง อย่างแนบแน่น ในมหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวว่า ฌานมี ๔ ขั้นตามสุตตันตนัย (นัยที่ตรัสไว้ในพระสูตร) ดังนี้

๑. ปฐมฌาน ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

๒. ทุติยฌาน ล่วงพ้นวิตกและวิจาร เพราะจิตละเอียดขึ้น เห็นว่าวิตกและวิจารยังหยาบอยู่ เหลือแต่ปีติ สุข และเอกัคคตา จึงมีองค์ ๓

๓. ตติยฌาน ล่วงพ้นปีติ เพราะเห็นว่าปีติยังหยาบอยู่ เหลือแต่สุข และเอกัคคตา จึงมีองค์ ๒

๔. จตุตถฌาน มีอุเบกขาแทนสุข เพราะเห็นว่าสุขยังหยาบอยู่ จึงมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

ฌานทั้ง ๔ ขั้นนี้ อาจเป็นได้ทั้งโลกิยฌาน และโลกุตตรฌานที่ประกอบด้วยมรรคญาณ สมาธิที่เป็นโลกุตตรฌานจัดเป็นสัมมาสมาธิมรรคที่แท้จริง ส่วนสมาธิที่เป็นโลกิยฌานเป็นเพียงทางปฏิบัติเพื่อเข้าสู่มรรคโดยเป็นฐานของวิปัสสนา

---

[๔๑] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙,M.A.,Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, หน้า ๑๒๓-๑๓๑.

[๔๒] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

การเจริญวิปัสสนาโดยไม่อาศัยฌาน

บางคนมีความเห็นว่า ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเจริญฌานก่อนจึงจะสามารถเจริญวิปัสสนาได้ เพราะจะต้องทำจิตให้หมดจดด้วยฌานสมาธิเสียก่อน มิฉะนั้นแล้วอาจจะไม่ประสบความก้าวหน้าในการเจริญวิปัสสนา นี่เป็นเพียงความเห็นที่ไม่สมเหตุผล เพราะในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า อุปจารสมาธิมีกำลังสามารถขจัดนิวรณ์ได้ ทำให้เกิดจิตตวิสุทธินำไปสู่การพัฒนาวิปัสสนาปัญญาจนบรรลุอรหัตตผลได้ในที่สุดและมีบุคคลจำนวนมากได้บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยวิธีนี้

อนึ่ง ในมหาสติปัฏฐานสูตรและพระสูตรอื่น ๆ กล่าวระบุว่า การกำหนดรู้ตามหมวดอิริยาบถที่ก่อให้เกิดอุปจารสมาธิอย่างเดียว สามารถทำให้บรรลุอรหัตตผลได้ แม้ในอังคุตตรนิกาย อนุสสติฐานสูตร ก็กล่าวว่ามีผู้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ด้วยการระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณเป็นอารมณ์ นอกจากนั้นในคัมภีร์อรรถกถา หมวดสัมปชัญญะก็รับรองว่า ผู้ปฏิบัติธรรมอาจยกปีติที่เกิดจากการเจริญพุทธานุสสติหรือสังฆานุสสตินั้นขึ้นมาเป็นอารมณ์วิปัสสนา โดยรู้เห็นความไม่เที่ยง ฯลฯ จนบรรลุอหัตตผลได้

ในสมัยพุทธกาล มีบุคคลมากมายได้บรรลุธรรมในขณะที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ ท่านเหล่านั้นคงไม่ได้เป็นผู้ชำนาญในฌานไปเสียทุกคน ส่วนใหญ่แล้วมักไม่เคยเจริญฌานมาก่อน แต่จิตของท่านคงจะบริสุทธิ์จากนิวรณ์ เพราะมีลักษณะ “คล่องแคล่ว อ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ ปราโมทย์ และผ่องใส” พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องอริยสัจ ๔ เมื่อผู้ฟังประกอบด้วยจิตดังกล่าวก็สามารถบรรลุธรรมได้ในขณะฟัง

ดังนั้น สัมมาสมาธิที่กล่าวไว้ในพระสูตรว่าคือฌาน ๔ นั้น ถือเป็นการกล่าวถึงสมาธิที่สมบูรณ์แบบที่สุด (ตามหลักภาษาเรียกว่า อุกกัฏฐนัย คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่สูงสุด) ส่วนอุปจารสมาธิหรือวิปัสสนาขณิกสมาธิ แม้จะด้อยกว่าฌานก็นับได้ว่าเป็นสัมมาสมาธิเพราะสามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์ได้เช่นเดียวกับปฐมฌาน นอกจากนี้ อุปจารสมาธิและปฐมฌานต่างก็ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ เหมือนกัน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระผู้มีพระภาคทรงรวมอุปจารสมาธิและวิปัสสนาขณิกสมาธิไว้ในกลุ่มเดียวกับปฐมฌานโดยโอมกนัย คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่ต่ำสุด

สรุปความว่า ฌาน คือ การเพ่งจิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์เดียว เช่น ลมหายใจเข้า-ออกอย่างแน่วแน่ จัดเป็นสมถฌาน ส่วนการเจริญวิปัสสนาตามรู้สภาวธรรมปัจจุบันในแต่ละขณะ โดยหยั่งเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีแก่นสารนั้น จัดเป็นวิปัสสนาญาณ

ขณิกสมาธิ คือ ความสงบของจิตก่อนที่จะเข้าถึงอุปจารสมาธิในขณะที่เริ่มเจริญสมถภาวนา หรือเป็นความสงบของจิตในขณะเจริญวิปัสสนา ซึ่งมีกำลังพอจะกำจัดนิวรณ์ได้

เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิของสมถภาวนา เมื่อขณิกสมาธินี้มีกำลังแก่กล้าขึ้นก็สามารถยังจิตให้สงบได้เช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิ เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ผู้เจริญสติปัฏฐานจนขณิกสมาธิพัฒนาแก่กล้าแล้วสามารถพบเห็นได้ ดังคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคกล่าวว่า

"คำว่า ขณิกจิตฺเตกคฺคตา (ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ) มีความหมายว่า สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ ซึ่งอันที่จริงแล้วขณิกสมาธินั้นเกิดขึ้นอยู่ในอารมณ์ (ของรูปนาม) โดยอาการตั้งมั่นอย่างเดียวกันไม่ขาดช่วง เมื่อไม่มีกิเลสแทรกเข้ามา ก็ทำจิตให้สงบได้เช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิ

เพราะฉะนั้น สมถยานิกผู้ปรารถนาจะบรรลุธรรมควรพยายามเจริญฌานขั้นใดขั้นหนึ่งในฌาน ๔ ก่อน เมื่อเข้าถึงฌานแล้วก็ควรปฏิบัติให้คล่องแคล่ว แล้วจึงใช้ฌานเป็นฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาต่อมา ส่วนผู้ที่ไม่อาจเพียรปฏิบัติจนบรรลุฌานได้ ก็ควรพยายามปฏิบัติให้บรรลุอุปจารสมาธิเป็นอย่างน้อย

ส่วนวิปัสสนายานิกที่เริ่มเจริญวิปัสสนาเป็นลำดับแรกโดยมิได้เจริญสมถภาวนาก่อนนั้น ควรพยายามกำหนดรู้รูปนามมีธาตุ ๔ เป็นต้นก่อน แล้วอบรมให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิซึ่งมีอำนาจกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิ และเมื่อขณิกสมาธิมีกำลังกล้าแข็งขึ้นก็จะเกิดวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นรูปนามอย่างชัดเจนโดยปราศจากสัมมาสติบัญญัติใด ๆ คือนามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรูปนาม) เป็นต้น ตามคำอธิบายที่กล่าวมานี้ วิปัสสนาขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ จึงจัดเป็นสัมมาสมาธิ

๗) สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)[๔๓]

พระพุทธองค์ตรัสถึงความเห็นชอบว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ความเห็นชอบเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับทุกข์ ความรู้ในทางดำเนินไป สู่ความดับทุกข์ ความรู้ดังกล่าวเรียกว่า ความเห็นชอบ"[๔๔]

ข้อความข้างต้นเป็นพระพุทธดำรัสจากมหาสติปัฏฐานสูตรที่อธิบายสัมมาทิฏฐิ กล่าวโดยสรุปคือ การรู้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ การพัฒนาสัมมาทิฏฐินี้มีวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกับการพัฒนาสัมมาสติและสัมมาสมาธิ ขอกล่าวถึงสัมมาทิฏฐิโดยละเอียดว่ามี ๕ ชนิด ตามคัมภีร์อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย คือ

---

[๔๓] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, หน้า ๑๓๒-๑๔๙.

[๔๔] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

๑. กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเกี่ยวกับกรรม
๒. ฌานสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับฌาน
๓. วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับวิปัสสนา
๔. มรรคสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับมรรคญาณ
๕. ผลสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับผลญาณ

ในคัมภีร์อรรถกถาของอุปริปัณณาสก์ กล่าวถึง สัมมาทิฏฐิ มี ๕ ชนิดเช่นเดียวกัน ต่างกันเพียงมีปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบที่เกิดจากการพิจารณาทบทวน มาแทนฌานสัมมาทิฏฐิเท่านั้น เมื่อนำมารวมกัน จึงมีสัมมาทิฏฐิ ๖ ชนิดตามคัมภีร์อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย

ในเรื่องนี้อธิบายว่า ผลสัมมาทิฏฐิเกิดพร้อมกับผลญาณทั้ง ๔ และผลญาณนั้นก็เกิดต่อจากมรรคญาณด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย (ปัจจัยต่อเนื่องไม่มีระหว่าง) ไม่มีความจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องทำอะไรเป็นพิเศษ ถึงปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิก็เป็นการพิจารณาทบทวนมรรคผลเป็นต้นที่ตนบรรลุแล้ว จึงเป็นอันว่าผู้เจริญวิปัสสนาต้องพากเพียรปฏิบัติให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๔ ชนิด ส่วนสัมมาทิฏฐิที่เหลือ คือ ผลสัมมาทิฏฐิ และปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิ จะเกิดตามมาเอง

ขอกล่าวถึงรายละเอียดของสัมมาทิฏฐิ ๔ ชนิดแรกตามลำดับต่อไป

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเชื่อกฎแห่งกรรมว่ากรรมและผลกรรมมีจริง กรรม คือ การกระทำ และการกระทำต่าง ๆ ย่อมก่อให้เกิดผลดีบ้าง ผลร้ายบ้าง ผู้ก่อกรรมชั่วก็ต้องได้รับผลชั่ว เช่น ผู้ทำผิดกฎหมายต้องรับโทษทัณฑ์ หรืออย่างน้อยก็ถูกสังคมติเตียน ผู้ที่กล่าวคำหยาบก็ถูกตอบกลับด้วยคำหยาบ การมองด้วยสายตามุ่งร้ายก็จะถูกมองกลับด้วยสายตามุ่งร้ายเช่นเดียวกัน ในทางตรงข้าม ใบหน้าที่ยิ้มแย้มจะได้รับการยิ้มตอบ คำพูดที่เป็นมิตรก็จะได้คำตอบที่เป็นมิตร

เด็กที่เรียบร้อยขยันเรียน เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะประสบผลสำเร็จมีความรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน ผู้ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพก็จะร่ำรวย ส่วนผู้ที่เล่นการพนันจะพบกับความหายนะ เราจะเห็นตัวอย่างการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวัน

กฎแห่งกรรมมิได้ให้ผลในชาติปัจจุบันเท่านั้น แม้ในสังสารวัฏอันยาวนานนี้ก็เป็นไปตามกฎแห่งกรรม คือกรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลที่ชั่ว ผู้ที่ทำกรรมชั่วในอดีตชาติก็จะได้รับวิบากชั่วในชาตินี้ เช่น มีอายุสั้น ถูกโรคภัยเบียดเบียน หน้าตาอัปลักษณ์ ยากจนไร้ญาติขาดมิตร

เป็นต้น การทำบาปในชาตินี้ เช่น การฆ่า การทรมานสัตว์ การลักทรัพย์ การพูดเท็จ จะส่งผลให้ไปเกิดในภูมิที่ต่ำลง และจะต้องได้รับกรรมเช่นเดียวกับที่ได้ทำไว้

ส่วนผู้ที่บำเพ็ญกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติก็จะได้รับกุศลวิบากในชาติปัจจุบัน เช่น มีอายุยืนยาว สุขภาพแข็งแรง หน้าตาสวยงาม พรั่งพร้อมด้วยลาภ ยศ บริวาร การงดเว้นกรรมชั่ว ทำแต่กรรมดี เช่น ทำบุญให้ทาน ช่วยเหลือผู้อื่น จะส่งผลให้ไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้น ได้รับผลของกรรมดีที่ได้ทำไว้

นอกจากจะเห็นผลของกรรมจากตัวอย่างในชีวิตจริงแล้ว ความเชื่อว่ากฎแห่งกรรมเป็นความจริง ชื่อว่า กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้องว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตน

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิไม่จำเป็นต้องเกิดจากปัญญาที่หยั่งเห็นสภาวธรรม แต่อาจเกิดจากศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งของผู้อื่น หรือจากการศึกษาพระไตรปิฎก หรือจากการพิจารณาตามข้อเท็จจริงที่พบเห็น สัมมาทิฏฐิประเภทนี้จัดเป็นสัมมาทิฏฐิในกุศลกรรมบถ ๑๐ ส่วนความเห็นที่ว่ากรรมไม่มีผล เป็นมิจฉาสัมมาทิฏฐิในอกุศลกรรมบถ ๑๐

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ เป็นมูลเหตุของการทำกรรมดีทั้งปวง ผู้มีสัมมาทิฏฐิจะงดเว้นการทำกรรมชั่ว ทำกรรมดีขั้นพื้นฐาน เช่น ทำบุญให้ทาน รักษาศีล ซึ่งเป็นพื้นฐานให้มีการพัฒนาสมาธิและวิปัสสนาต่อไป ดังพระพุทธดำรัสว่า

"ภิกษุ เพราะเหตุนั้น เธอพึงชำระเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย อะไรคือเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่หมดจดดี และความเห็นที่ถูกต้อง คือเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย ภิกษุเมื่อศีลของเธอหมดจดดี และความเห็นถูกต้องแล้ว ต่อแต่นี้ เธออาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ทั้งสามประเภท (คือ การตามรู้รูปนามภายใน การตามรู้รูปนามภายนอก และการตามรู้รูปนามทั้งภายในและภายนอก)

จะเห็นได้ชัดจากพระพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้นว่า กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ และการรักษาศีลนั้นเป็นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการเจริญภาวนากุศล อีกทั้งจิตตวิสุทธิคือฌานสมาธิและอุปจารสมาธิก็จัดเป็นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การเจริญวิปัสสนา ต่อจากนั้นจึงเจริญวิปัสสนาเพื่อให้บรรลุมรรคญาณต่อไป

สรุปได้ว่า ทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นที่เรียกว่า มรรค มี ๓ ขั้น คือ

๑. มูลมรรค ทางปฏิบัติขั้นต้น และสัมมาทิฏฐิ

๒. บุรพภาคมรรค ทางปฏิบัติขั้นกลางที่เกิดก่อนโลกุตตรมรรค คือการปฏิบัติวิปัสสนาที่ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ (วิปัสสนามรรค)

๓. โลกุตตรมรรค โลกุตตรธรรมในพระพุทธศาสนา คู่กับอริยผล มี ๔ ชั้น คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค โลกุตตรมรรคนี้เป็นชื่อรวมของ

สัมมาทิฏฐิ เป็นต้นทั้ง ๘ อย่าง (เจตสิกทั้ง ๘ ดวง) ฝ่ายโลกุตตระที่เกิดร่วมกันในขณะเดียวกัน ส่วนสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ๘ อย่างนั้นเป็นองค์มรรคทีละอย่างฝ่ายโลกิยะ

มรรค ๓ ขั้น

เมื่อชาวพุทธทำบุญครั้งใดก็มักอธิษฐานขอให้บรรลุพระนิพพานโดยเร็วพลัน แต่จุดมุ่งหมายสูงสุดนี้ไม่สามารถบรรลุได้ด้วยการตั้งความปรารถนาอย่างเดียว เพราะกุศลส่วนใหญ่มักจะส่งผลให้ไปเกิดในภาพที่สูงขึ้น เพื่อให้มีโอกาสปฏิบัติธรรมเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหนทางสายเดียวที่จะนำไปสู่พระนิพพานได้ เราจึงไม่ควรรอให้ถึงชาติหน้า แต่ควรเริ่มทำความเพียรเพื่อให้ถึงความหลุดพ้นในชาตินี้

ความหลุดพ้นจะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยการเข้าถึงโลกุตตรมรรค โลกุตตรมรรคก็ต้องมีวิปัสสนามรรคเป็นพื้นฐาน และวิปัสสนามรรคก็ต้องมีพื้นฐานที่ประกอบด้วยศีล และกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ

ชาวพุทธโดยทั่วไปมักเชื่อเรื่องกรรมและผลกรรม จึงนับว่ามีกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิแล้ว ส่วนการรักษาศีลนั้น ฆราวาสที่มิได้รักษาศีลเป็นนิจก็อาจสมาทานศีลก่อนที่จะเริ่มการปฏิบัติ พระภิกษุที่ไม่แน่ใจว่าศีลของตนบริสุทธิ์ ก็ควรชำระศีลให้หมดจดเสียก่อนด้วย การอยู่ปริวาส หรือเข้ามานัต หากมีสิ่งของที่ได้มาโดยไม่ถูกต้องก็ควรสละทิ้งไป แล้วปลงอาบัติให้ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ

เมื่อพระภิกษุหรือฆราวาสชำระศีลให้หมดจดแล้ว ต่อจากนั้นควรพยายามเจริญสมาธิเพื่อให้บรรลุฌานขั้นใดขั้นหนึ่งหรือทั้ง ๔ ขั้น หรือควรพยายามปฏิบัติให้บรรลุอุปจารสมาธิ หรือไม่ก็ควรเจริญธาตุกรรมฐานที่ระลึกรู้ธาตุทั้ง ๔ เป็นหลัก ซึ่งก่อให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิที่มีกำลังสามารถชำระจิตให้หมดจดได้เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิ

ผู้ปฏิบัติธรรมควรกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงของรูปนามในแต่ละขณะอย่างต่อเนื่อง โดยระลึกรู้ธาตุทั้ง ๔ เป็นหลัก อีกทั้งระลึกรู้รูปนามอย่างอื่นที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ ถ้าสิ่งที่กำหนดรู้อยู่นั้นมีหลายอารมณ์ หรือเป็นสิ่งที่ปรากฏไม่ชัดเจน จะทำให้ขณิกสมาธิเกิดได้ช้า ผู้ปฏิบัติควรลดอารมณ์ที่กำหนดรู้ให้น้อยลงเหลือเพียงอารมณ์ที่ชัดเจน ขณิกสมาธิก็จะเกิดเร็วขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติใหม่ควรเริ่มต้นด้วยการกำหนดรู้วาโยธาตุ คือ สภาวะเคลื่อนไหวที่ตึง-หย่อนซึ่งปรากฏตรงบริเวณท้อง เมื่อท้องพองขึ้น ผู้ปฏิบัติควรกำหนดว่า “พองหนอ” เมื่อท้องยุบลง ผู้ปฏิบัติควรกำหนดว่า “ยุบหนอ” ในตอนต้นเราควรตามรู้สภาวะพองยุบนี้เป็นหลัก หากมีความคิดแทรกเข้ามาก็ให้กำหนดรู้ความคิดฟุ้งซ่านว่า “คิดหนอ” หรือ “ฟุ้งหนอ” แล้วกลับมากำหนดสภาวะพองยุบต่อไป ถ้าหากมีสภาวะเจ็บปวดตามร่างกาย ให้กำหนดว่า “เจ็บหนอ” หรือ

“ปวดหนอ” เมื่อสภาวะปวดคลายลงก็ให้กลับมากำหนดสภาวะพองยุบต่อไป ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมคู้แขน เหยียดแขน หรือเคลื่อนไหว ก็ให้กำหนดว่า “คู้หนอ” “เหยียดหนอ” หรือ “เคลื่อนหนอ” ให้สอดคลองกับอิริยาบถที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เมื่อสภาวะเคลื่อนไหวสิ้นสุดลง ก็ให้กลับมากำหนดพองยุบต่อไป หากได้เห็นรูปหรือได้ยินเสียงอย่างชัดเจน ให้กำหนดว่า “เห็นหนอ” หรือ “ได้เห็นหนอ” สักระยะหนึ่ง แล้วกลับมากำหนดสภาวะพองยุบต่อไป

การกำหนดรู้สภาวธรรมอย่างต่อเนื่องเช่นนี้จะทำให้จิตสงบและตั้งมั่น ในขณะที่กำลังกำหนดรู้รูปนามอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะเห็นว่ารูปก็เป็นอารมณ์หนึ่ง จิตที่เห็นก็เป็นอีกอารมณ์หนึ่ง ทั้งสองอย่างเป็นคนละส่วนกัน นี่คือนามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรูปนาม) เป็นวิปัสสนาญาณขั้นต้นที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา” (จกฺขุกรณี ญาณกรณี) และภิกษุณีได้กล่าวกับพระอานนท์ว่า “รู้เห็นปัญญาขั้นสูงได้มากขึ้นเรื่อย ๆ” (ปุพฺเพนาปรํ วิเสสํ สญฺชนนฺติ)

ฌานสัมมาทิฏฐิ

ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมเจริญสมาธิจนบรรลุฌาน ปัญญาเกิดร่วมกับฌานคือฌานสัมมาทิฏฐิ ซึ่งแม้จะไม่สำคัญต่อการเจริญวิปัสสนาโดยตรง แต่ฌานก็มีประโยชน์เพราะทำให้เกิดจิตตวิสุทธิ ซึ่งเป็นบาทฐานสำหรับการเจริญวิปัสสนา โดยออกจากฌานแล้วกำหนดรู้ฌานจิตและองค์ธรรมที่เกิดร่วม เช่น วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ผัสสะ เจตนา และมนสิการ เป็นต้น หรือการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกอันเป็นที่ตั้งของฌาน ก็จะเกิดปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับติดต่อกันอย่างรวดเร็วของสภาวธรรม จนเข้าใจในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน (ผู้ปฏิบัติธรรมประเภทนี้เรียกว่า สมถยานิก คือ ผู้บรรลุธรรมด้วยสมถยาน ส่วนผู้บรรลุธรรมด้วยวิปัสสนายาน ชื่อว่า วิปัสสนายานิก)

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเจริญฌานสลับกับการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏในขณะเข้าฌานต่อไปอีก วิปัสสนามรรค (การปฏิบัติวิปัสสนาที่ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘) ก็จะแก่กล้าขึ้นเป็นลำดับจนรู้แจ้งพระนิพพานในที่สุดด้วยมรรคญาณ มีคำยืนยันเรื่องนี้ในฌานสูตรของอังคุตตรนิกาย นวกนิบาตว่า

> ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้สงัดแล้วจากกามคุณ สงัดแล้วจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปกติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ เธอย่อมหยั่งเห็นธรรมเหล่านั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในขณะเกิดปฐมฌานนั้น ว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เหมือนโรค เหมือนฝี เหมือนหนาม ไม่ดีงาม เหมือนความป่วยไข้ เป็นสภาพอื่น (จากตัวตน) แตกสลาย ว่างเปล่า ไม่ใช่ตัวตน ฯลฯ เธอดำรงอยู่ในวิปัสสนาที่รู้เห็นรูปธรรมนั้นแล้วย่อมถึงความสิ้นไปแห่งกิเลส

สมถยานิกต้องเข้าฌานก่อนแล้วออกจากฌาน หลังจากนั้น จึงกำหนดรู้ฌานจิตและองค์ธรรมที่เกิดร่วม เช่น วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เป็นต้น หรือกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกอันเป็นที่ตั้งของฌาน จึงจะบรรลุมรรคญาณด้วยวิปัสสนามรรคที่มีฌานเป็นฐาน ส่วนวิปัสสนายานิกที่ไม่ได้เจริญฌานต้องเจริญสติระลึกรู้รูปนามให้เท่าทันปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การลิ้มรส การกระทบสัมผัส และความคิดฟุ้งซ่านจนกระทั่งเกิดปัญญาหยั่งเห็นการเกิดดับของสภาวธรรมในปัจจุบันขณะ การใคร่ครวญความรู้ที่จำมาจากตำรา ไม่อาจพัฒนาปัญญาระดับวิปัสสนาญาณและมรรคญาณได้ เพราะไม่ใช่การรู้เห็นสภาวธรรมของรูปนามอย่างแท้จริง

นอกจากนั้น สมถยานิกอาจเจริญกรรมฐานได้อีกวิธีหนึ่ง คือ เมื่อออกจากฌานแล้วควรกำหนดรู้ฌานจิต องค์ธรรมของฌาน และรูปอันเป็นทั้งของฌานคือลมหายใจเข้าออก พร้อมทั้งกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะ เช่น การเห็น การได้ยิน การกระทบสัมผัส ความนึกคิดซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาเช่นเดียวกับวิปัสสนายานิก ต่างกันแต่เพียงสมถยานิกใช้ฌานเป็นฐานในการเจริญวิปัสสนา จึงช่วยให้สามารถหยั่งเห็นสภาวธรรมของรูปนามได้เร็วกว่าการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ความแตกต่างระหว่างการปฏิบัติของสมถยานิกและวิปัสสนายานิก มีเพียงเท่านี้

เมื่อสมถยานิกกำหนดรู้สภาวธรรมของรูปนามเป็นเวลานาน อาจเกิดความเหนื่อยล้าที่เกิดจากการนั่งนาน จึงควรกลับมาเจริญฌานอีกเพื่อผ่อนคลาย พอหายเหนื่อยล้าแล้วให้กำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันขณะต่อไป ด้วยวิธีนี้เขาจะสามารถพัฒนาวิปัสสนามรรคจนมีกำลังแก่กล้าที่จะก้าวหน้าไปสู่มรรคญาณต่อไป

วิธีปฏิบัติเช่นนี้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของเทฺวธาวิตักกสูตรว่า

> ถ้อยคำเพียงเท่านี้ ได้กล่าวถึงเวลาเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยสมาบัติของพระโพธิสัตว์โดยแท้จริงแล้ว บุคคลใดมีสมาธิและวิปัสสนาไม่แก่กล้า เมื่อเธอนั่งเจริญวิปัสสนานานร่างกายย่อมลำบากเหมือนไฟเผาอยู่ภายใน เหงื่อไหลออกจากรักแร้เหมือนมีควันพุ่งออกจากกระหม่อม จิตย่อมลำบากทุรนทุราย เธอย่อมเข้าสมาบัตินั้นอีก ข่มความลำบากกายและใจนั้นแล้ว กระทำให้ทุเลาลงจนสบายแล้ว เจริญวิปัสสนาอีก เมื่อเธอนั่งนานอีกความลำบากเหมือนอย่างนั้น ย่อมเกิดขึ้น เธอย่อมเข้าสมาบัติอีกกระทำเหมือนก่อน ความจริงการเข้าสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา

แนวทางปฏิบัติที่กล่าวไว้ข้างต้นเป็นการเจริญวิปัสสนากรรมฐานสำหรับผู้ปฏิบัติที่เป็นสมถยานิก ส่วนวิปัสสนายานิกที่เจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะ เมื่อเกิดความเหนื่อยล้าขึ้นก็ไม่สามารถเจริญฌานเพื่อพักผ่อนได้ จึงควรกำหนดพองยุบที่ท้องแทน วิธีนี้จะช่วยลดความเหนื่อยล้าของกาย และใจได้ เมื่อพักจนสดชื่นแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมจะสามารถ

กลับไปกำหนดรูปนามได้อีก เมื่อปฏิบัติสลับกันไปอย่างนี้ วิปัสสนาสมาธิจะมีกำลังกล้าแข็งขึ้น ช่วยให้สามารถปฏิบัติติดต่อกันได้ทั้งกลางวันกลางคืนโดยไม่ลำบากกายหรือใจ และกำหนดอารมณ์กรรมฐานได้โดยไม่ต้องพยายามมากนัก อีกทั้งสติก็จะกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงได้อย่างคล่องแคล่วไม่ติดขัด ความจริงเกี่ยวกับอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ก็จะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อปัญญามีความคมกล้ามากขึ้น เขาจะหยั่งเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของอารมณ์ที่ถูกรู้และจิตที่รู้อารมณ์ และหลังจากนั้นปัญญาก็จะพัฒนาต่อไปจนบรรลุพระนิพพานด้วยโลกุตตรมรรค

การเกิดขึ้นของวิปัสสนามรรค

ดังได้กล่าวแล้วว่า ในบรรดามรรคทั้ง ๓ ขั้นนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเริ่มจากการเจริญมรรคขั้นต้นที่ประกอบด้วยกัมมัสสกตา สัมมาทิฏฐิ และศีลวิสุทธิก่อน หลังจากนั้นสมถยานิกจะต้องเจริญสมถะจนบรรลุอัปปนาสมาธิหรืออุปจารสมาธิเสียก่อน ส่วนวิปัสสนายานิกควรเจริญธาตุกรรมฐานเพื่อให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิอย่างต่อเนื่อง ไม่ส่งจิตไปหาอารมณ์ภายนอก เมื่อจิตจดจ่ออยู่กับสภาวธรรมปัจจุบัน ก็จะเกิดจิตตวิสุทธิ สามารถยังวิปัสสนามรรคให้เกิดขึ้นได้

ความเพียรที่กำหนดสภาวะพองยุบ สภาวะนั่ง สภาวะคิดฟุ้งซ่าน หรือสภาวะเจ็บปวด เป็นต้น คือ สัมมาวายามะ สติที่ระลึกรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรมตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ สัมมาสติ ความตั้งมั่นของจิตในสภาววธรรม คือ สัมมาสมาธิ หรือวิปัสสนาขณิกสมาธิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทั้งสามอย่างนี้จัดอยู่ในหมวดสมาธิของอริยมรรค

การหยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ปัญญาที่เห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ หลังจากนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะเกิดปัญญาหยั่งเห็นความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันของรูปและนาม เช่น การคู้เกิดจากจิตที่ต้องการจะคู้ การเหยียดเกิดจากจิตที่ต้องการจะเหยียด การเห็นเกิดขึ้นได้เพราะมีประสาทตาและรูป การได้ยินเกิดได้เพราะมีประสาทหูและเสียง ความสุขมีได้เพราะทำกรรมดีมาก่อน เป็นต้น

เมื่อปฏิบัติต่อไปดังนี้ผู้ปรารภความเพียรจะเกิดปัญญาหยั่งเห็นการเกิดดับของสภาวธรรมที่ทำให้เห็นประจักษ์ความไม่เที่ยงของรูปนาม เมื่อเขาได้รู้เห็นความเกิดดับของรูปนามติดต่อกันตลอดเวลาเช่นนี้ ก็จะรู้เห็นความทุกข์ที่น่ากลัว และความไม่มีแก่นสารของสรรพสิ่ง การเห็นประจักษ์ในสิ่งเหล่านี้คือสัมมาทิฏฐิ

พระบรมศาสดาตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า "ความรู้ในทุกข์ คือ สัมมาทิฏฐิ" เมื่อผู้ปรารภความเพียรรู้เห็นทุกขสัจโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีแก่นสาร ก็ถือว่าได้รู้เห็นสัจจะ ๓ อย่าง ที่เหลือในคราวเดียวกัน ดังจะกล่าวถึงเรื่องนี้ในบทต่อไป

การน้อมใจไปในการรับรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงของรูปนามและความเกิดดับของรูปนามตามสามัญญลักษณ์ทั้ง ๓ อย่างนี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ ทั้งสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะจัดอยู่ในหมวดปัญญาของอริยมรรค

องค์มรรค ๓ ประการในหมวดสมาธิ และอีก ๒ ประการ ในหมวดปัญญา รวมเป็น ๕ ประการชื่อว่าองค์มรรคทำให้เกิดประโยชน์ทั้งหมด (การกมรรค) ทำหน้าที่ในการกำหนดรู้สภาวธรรมในขณะเจริญวิปัสสนา ส่วนองค์มรรค ๓ ประการในหมวดศีล คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะนั้น แม้จะมีเป็นพื้นฐานมาก่อนการปฏิบัติแล้วก็ตาม ในขณะปฏิบัติก็จะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับเช่นเดียวกับองค์มรรคอื่น ๆ จะเห็นได้ว่าผู้ปฏิบัติธรรมได้เจริญวิปัสสนาที่ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ในทุกขณะที่กำหนดรู้สภาวธรรมปัจจุบัน

๘) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)[๔๕]

พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ความดำริชอบเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในความไม่เบียดเบียน ข้อนี้เรียกว่า ความดำริชอบ”

การดำริที่จะทำบุญกุศลทุกชนิด เช่น การออกบวช การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรม จัดเป็นเนกขัมมสังกัปปะ ดังคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า

“การออกบวช ปฐมฌาน พระนิพพาน การเจริญวิปัสสนา และกุศลธรรมทั้งหมด ท่านเรียกว่า เนกขัมมะ”

ตามข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ การเจริญวิปัสสนาจัดเป็นเนกขัมมสังกัปปะอย่างหนึ่ง ความดำริในการไม่พยาบาทและปรารถนาดีต่อผู้อื่น โดยเฉพาะการเจริญเมตตาภาวนา เป็นอัพยาปาทสังกัปปะ ส่วนความดำริในการช่วยเหลือผู้อื่นที่ตกทุกข์ได้ยากด้วยความกรุณาโดยเฉพาะการเจริญกรุณาภาวนา เป็นอวิหิงสาสังกัปปะ

ในขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยกำหนดรูปนามอยู่นั้น กุศลจิตได้เกิดขึ้นอยู่เสมอ จึงเป็นการเจริญเนกขัมสังกัปปะ และถือได้ว่าเป็นการเจริญอัพยาปาทสังกัปปะและอวิหิงสาสังกัปปะ เพราะไม่มีจิตที่ต้องการฆ่าหรือเบียดเบียน นอกจากนี้ สัมมาสังกัปปะอันเป็นวิตกเจตสิกที่ปรากฏในขณะเจริญวิปัสสนานั้นเป็นการน้อมจิตไปสู่สภาวธรรมปัจจุบันเพื่อให้รู้เห็นสภาวธรรม

---

[๔๕] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบาย, พระพรหมโมลี, **ธรรมจักรกัปวัตนสูตร**, หน้า ๑๓๒-๑๔๙.

ของรูปนามในแต่ละขณะโดยสภาพที่มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่การนึกคิดเรื่องราวที่เป็นสมมุติบัญญัติ

เมื่อวิปัสสนามรรคพัฒนาแก่กล้าขึ้นจนถึงที่สุดก็จะสำเร็จเป็นโลกุตตรมรรคอันเป็นทางไปสู่พระนิพพาน ดังนั้น วิปัสสนามรรคจึงเป็นทางที่นำไปสู่โลกุตตรมรรคนั่นเอง หรือกล่าวได้ว่าวิปัสสนามรรคก็คือทางสายเดียวกันกับโลกุตตรมรรค เป็นทางที่มีวิปัสสนามรรคเป็นจุดเริ่มต้นและมีโลกุตตรมรรคเป็นจุดหมายปลายทาง ดังนี้ ผู้ที่ต้องการไปถึงโลกุตตรมรรคจึงต้องเริ่มที่ต้นทางคือวิปัสสนามรรคก่อน เมื่อปฏิบัติต่อไปก็จะเข้าถึงโลกุตตรมรรคได้ในที่สุด

เรื่องนี้อาจเปรียบได้กับชายคนหนึ่งที่ต้องการจะข้ามลำธาร เขาจะต้องวิ่งอย่างเร็วไปที่ฝั่งน้ำ แล้วกระโดดข้าม เมื่อเขาได้กระโดดข้ามไปแล้วก็ไม่ต้องทำอะไรต่อไปอีก เพราะเขาจะไม่ตกลงที่ฝั่งตรงข้ามได้โดยอัตโนมัติ การเจริญวิปัสสนาเปรียบเหมือนการวิ่งไปที่ฝั่งลำธารแล้วกระโดดไป การไปถึงฝั่งตรงข้ามเปรียบเหมือนการไปถึงโลกุตตรมรรคซึ่งเป็นผลสำเร็จจากพลังของวิปัสสนา

๓.๒.๒ กรรมฐาน ๒ อย่าง

นอกจากนี้ ยังมีข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่การเกิดขึ้นของญาณ ได้แก่ กรรมฐาน มีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) สมถกรรมฐาน และ (๒) วิปัสสนากรรมฐาน ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

๑) สมถกรรมฐาน

สมถะ แปลว่า ความสงบ แต่ที่ใช้ทั่วไปหมายถึงวิธีทำใจให้สงบ ขยายความว่า ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ จุดมุ่งหมายของสมถะ คือ สมาธิ ซึ่งหมายเอาสมาธิขั้นสูงที่ทำให้เกิดฌาน หลักการของสมถะ คือ กำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (เรียกว่าอารมณ์) ให้แน่วแน่จนจิตน้อมดิ่งอยู่ในสิ่งนั้นสิ่งเดียว (เรียกว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง หรือ จิตมีอารมณ์เดียว) [๙๖]

กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต[๙๗]

สมถกรรมฐาน จึงหมายถึง อุบายวิธีสำหรับฝึกจิตให้สงบ ซึ่งมีทั้งหมด ๔๐ วิธี คือ

---

[๙๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๓๐๕.

[๙๗] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐**, พิมพ์ครั้งที่ ๙. (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๗.

๑. **กสิณ ๑๐** เป็นการใช้วัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยการเพ่ง เพื่อให้จิตรวมเป็นหนึ่ง วัตถุที่ใช้เพ่ง ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว อากาศ (ช่องว่าง) และแสงสว่าง ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อให้เหมาะกับการใช้เพ่งโดยเฉพาะ

๒. **อสุภะ ๑๐** คือ พิจารณาซากศพในระยะต่าง ๆ รวม ๑๐ ประเภท

๓. **อนุสติ ๑๐** คือระลึกถึงอารมณ์ที่สมควรชนิดต่าง ๆ เช่น พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ศีล จาคะ เป็นต้น

๔. **อัปปมัญญา ๔** คือ เจริญธรรมที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยใช้วิธีแผ่ไปอย่างกว้างขวางไม่จำกัดขอบเขต

๕. **อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑** คือ กำหนดความเป็นปฏิกูลในอาหาร

๖. **ธาตุววัฏฐาน ๑** คือ กำหนดพิจารณาธาตุ ๔

๗. **อรูป ๔** คือ พิจารณาอารมณ์ของอรูปฌาน ๔[๙๘]

ภาวะที่จิตสงบอันเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐาน ไม่ว่าจะได้สมาธิในระดับใดก็ตาม ถือว่าได้สมาธิแล้ว เหตุที่ต้องฝึกจิตให้เกิดสมาธิเพราะว่าโดยธรรมชาติ ปุถุชนมักจะถูกกิเลสทำให้จิตไม่สงบเสมอ พระพุทธศาสนาอธิบายว่า การที่จิตไม่สงบนั้น เป็นเพราะจิตถูกนิวรณ์ ๕ ชนิดเข้าครอบงำ

นิวรณ์ ๕ ชนิดนั้น คือ

๑. **กามฉันทะ** ภาวะที่จิตมีความอยากได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ผัสสะ) ธัมมารมณ์ที่น่าใคร่ น่าพอใจ

๒. **พยาบาท** ภาวะที่จิตมีความขัดเคืองใจ มองคนในแง่ร้าย

๓. **ถีนมิทธะ** ภาวะที่จิตมีอาการหดหู่ เซื่องซึมไม่เข้มแข็ง

๔. **อุทธัจจกุกกุจจะ** ภาวะที่จิตฟุ้งซ่าน เดือดร้อนใจ จิตไม่หยุดนิ่ง และ

๕. **วิจิกิจฉา** ภาวะที่จิตมีความสงสัย ลังเล มีความคิดแยกเป็น ๒ ทางเลือกไม่ถูกว่าจะไปทางไหน

เมื่อมนุษย์ถูกกิเลสเหล่านี้ครอบงำแล้ว จิตก็จะแกว่งไปตามอำนาจกิเลสไม่สามารถทรงตัวอยู่ในความนิ่งสงบได้ จริงอยู่ การที่จิตจะเป็นกลาง หยุดนิ่ง ไม่ไหลเวียนไปตามอำนาจของ

---

[๙๘] บุญมี แท่นแก้ว, **ปรัชญาฝ่ายบุรพทิศ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๙.

กิเลสเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากยิ่ง พระพุทธศาสนาสอนว่าการที่จะเอาชนะกิเลสเหล่านี้ได้ ต้องเปิดโอกาสให้ตนเองได้พัฒนาสมาธิ จึงจะสามารถระงับกิเลสเหล่านี้ให้ลดลงโดยลำดับได้

วิธีฝึกฝนจิตด้วยหลักสมถกรรมฐาน

๑. วิธีฝึกจิตไม่ให้ลุ่มหลง อยากได้รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ ที่น่าพอใจผู้ปฏิบัติ ต้องฝึกหัดมองสิ่งที่น่าใคร่น่าพอใจเหล่านี้ว่า เป็นของไม่มีความสวยงามที่แท้จริง ไม่คงทนถาวรอย่างที่เราคิดไว้ เมื่อเราฝึกฝนความคิดมองให้เห็นความจริงเช่นนี้ จิตที่เคยยึดมั่นถือมั่นก็จะค่อย ๆ คลายจากความยึดถือน้อยลงไปบ้าง การปล่อยวางจะทำได้ง่ายขึ้นกว่าเดิม เพราะการฝึกหัดมองให้เห็นความจริง จะทำให้เราได้ประสบกับความจริงด้วยตนเอง

๒. วิธีฝึกจิตไม่ให้มีความขัดเคือง ไม่มองคนอื่นในแง่ร้าย ผู้ปฏิบัติจะต้องปลูกจิตที่มีแต่เมตตา รู้จักรักผู้อื่น อีกทั้งเพ่งกสิณที่มีสีต่าง ๆ เช่น สีเขียว (นีลกสิณ) สีเหลือง (ปีตกสิณ) สีแดง (โลหิตกสิณ) สีขาว (โอทาตกสิณ) จะทำให้จิตที่ชอบขัดเคืองมีปีติ (เอิบอิ่มใจ) โสมนัส (ความยินดี) เพิ่มขึ้น ความโกรธ ความขัดเคืองที่เคยมีมาก่อนก็จะค่อย ๆ จางหายไป

๓. วิธีฝึกจิตไม่ให้ถูกถีนมิทธะอันเป็นภาวะที่จิตง่วงนอนเศร้าซึมเข้าครอบงำ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดการกำหนดลมหายใจเข้าหายใจออก (อานาปานสติ) เมื่อฝึกบ่อย ๆ จิตใจก็จะเข้มแข็ง ไม่ง่วงนอน ไม่เศร้าซึม เป็นจิตมีสมาธิเพิ่มขึ้น

๔. วิธีฝึกจิตไม่ให้ความฟุ้งซ่านรำคาญ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดกำหนดลมหายใจเข้าหายใจออก (อานาปานสติ) เช่นเดียวกับผู้ถูกถีนมิทธะเข้าครอบงำ สภาวะจิตที่มีความเข้มแข็ง ก็จะมีสมาธิมากขึ้น ความฟุ้งซ่านหายไป มีแต่สมาธิเข้ามาแทนที่

๕. วิธีฝึกจิตไม่ให้ความสงสัย (วิจิกิจฉา) เข้าครอบงำ ผู้ปฏิบัติจะต้องฝึกหัดให้เป็นคนมีเหตุผลตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ การที่เราจะพัฒนาความสามารถทางปัญญาตามแบบอย่างของพระพุทธเจ้า ก็จะทำให้เราพบอุปสรรคน้อยลงจนหมดอุปสรรคในที่สุด[๔๙]

แม้ว่าการฝึกจิตตามแบบสมถกรรมฐาน จะไม่ทำให้เกิดญาณ แต่ก็เป็นบาทฐานที่สำคัญในเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ดังจะได้กล่าวถึงวิปัสสนากรรมฐานต่อไปนี้

---

[๔๙] พระศรีวรญาณ (บุญชิต ญาณสํวโร), **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๓-๓๐๕.

๒) วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน คืออุบายวิธีสำหรับฝึกจิตให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๓๔ ข้อ ๕๕ หน้า ๓๐ ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาไว้ว่า

“กตมา ตสฺมึ สมเย วิปสฺสนา โหติ

ยา ตสฺมึ สมเย ปญฺญา ปชานานา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรีเมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ อยํ ตสฺมึ สมเย วิปสฺสนา โหติ”

แปลความว่า

วิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้งความรู้ดี ปัญญาเหมือนรัตนะ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า วิปัสสนา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น

อย่างไรก็ตาม แม้พระไตรปิฎกจะให้ความหมายของคำว่า “วิปัสสนา” ไว้หลายนัยก็ตาม แต่ผู้ปฏิบัติก็ต้องผ่านกระบวนการฝึกวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎก จึงจะสามารถพัฒนาวิปัสสนาปัญญา (ญาณ) ให้เกิดขึ้นได้ หลักการฝึกเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น แม้ผู้เข้าฝึกจะมีสมาธิในระดับใดก็ตาม ก็สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้ แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ก็สามารถนำมาเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่า “ปราศจากขณิกสมาธิเสียแล้ว วิปัสสนาย่อมมีไม่ได้” (วิสุทธิ.ฎีกา. ๑/๑๕/๒๑) อีกทั้งผู้เจริญสมถกรรมฐานจนได้ผลของสมถะในระดับสูง เช่น แสดงฤทธิ์ได้ ก็สามารถนำผลนั้นมาเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้ด้วย เพราะการได้ฌานสมาบัติจนถึงขนาดแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้นั้น ถ้ายังไม่ผ่านกระบวนการฝึกจิต ด้วยหลักวิปัสสนากรรมฐานจนถึงขั้นบรรลุเป็นพระอรหันต์ ก็ยังไม่ถือว่าได้บรรลุจุดหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา เพราะอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เสื่อมสลายไปได้เสมอ

ในกรณีที่เกิดกับคนที่ยังมีกิเลสอยู่ แต่ถ้าเกิดกับคนที่ไม่มีกิเลส อิทธิฤทธิ์ก็สามารถใช้เป็นคุณประโยชน์ได้ เช่นการที่พระมหาโมคคัลลานะแสดงอิทธิฤทธิ์เพื่อประกาศคุณของพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาถือว่า การฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาตามกระบวนการวิปัสสนากรรมฐานถึงขนาดทำลายกิเลสได้ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดเพราะการฝึกฝนอบรมจิตนี้ย่อมจะทำให้ความไม่รู้ (อวิชชา) หายไป เปรียบเหมือนแสงสว่างทำให้ความมืดหายไป ด้วยจิตของปุถุชนโดยปกติหนาแน่นไปด้วยกิเลส เมื่อได้รับการชำระโดยกระบวนการวิปัสสนากรรมฐานแล้ว สภาพจิตก็จะบางเบาจากกิเลส เปลี่ยนไปในทางที่ดี จากสภาพจิตของปุถุชนธรรมดากลายเป็นกัลยาณปุถุชน จนเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นชีวิตในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังนั้น เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า พระอรหันต์ทุกรูปต้องผ่านการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (สติปัฏฐาน) มาแล้วทั้งนั้น

สรุปสาระสำคัญของหลักมหาสติปัฏฐาน

ก. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๑. การกำหนดลมหายใจเข้าออก

การพิจารณาลมหายใจเข้าออกนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงสอนให้ติดตามพิจารณาลักษณะของการหายใจเข้าออกอย่างใกล้ชิด คือเมื่อหายใจเข้าหรือออกสั้นยาวอย่างไร ก็ให้รู้อย่างแน่ชัด เปรียบเหมือนนายช่างกลึง หรือลูกมือของนายช่างกลึงผู้ชำนาญ เมื่อเขาชักเชือกกลึงยาว ก็รู้ชัดว่าเราชักเชือกกลึงยาว เมื่อชักเชือกกลึงสั้น ก็รู้ชัดว่าเราชักเชือกกลึงสั้น

ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ท่านให้พิจารณาอาการที่ท้องพองออกหรือยุบเข้า เนื่องจากการหายใจเข้าหรือหายใจออก ซึ่งมีลักษณะทำนองเดียวกับการชักเชือกกลึง การกำหนดรู้อาการพองอาการยุบของท้องนี้เป็นหลักสำคัญยิ่งในการปฏิบัติวิปัสสนา เพราะเป็นการกำหนดรูปหยาบ ซึ่งรู้ได้ง่ายกว่ากำหนดรูปนามอย่างอื่น ๆ และมีปรากฏอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกโดยไม่ต้องไปแสวงหาเหมือนอาการที่ปรากฏทางกายอย่างอื่นหรือทางนามธรรม เป็นการปฏิบัติที่สะดวกและง่ายแก่สามัญชนทั่วไป ส่วนอาการที่ปรากฏทางกายอย่างอื่นหรือทางนามธรรมอันได้แก่ เวทนา จิต และธรรมนั้น ให้กำหนดเมื่อสภาวะเหล่านี้ ปรากฏชัดเจนกว่าอาการพองอาการยุบ โดยการกำหนดว่า “พองหนอ ยุบหนอ”

อนึ่ง ขอให้สังเกตว่า ในการปฏิบัติสมถกรรมฐาน มีการให้เพ่งลมหายใจด้วยเหมือนกันซึ่งเรียกว่า อานาปานสติ แต่ในการปฏิบัติสมถกรรมฐานวิธีนี้ ไม่เหมือนกับปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน กล่าวคือ แทนที่จะเพ่งดูอาการพองยุบของท้องท่านให้เพ่งดูลมที่หายใจเข้า

ออก ซึ่งกระทบปลายจมูกหรือริมฝีปากบน และตามเพ่งเข้าไปในช่องท้อง จนกระทั่งหายใจออกมา แต่พระพุทธโฆษาจารย์ก็กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า การเพ่งลมหายใจเข้าออกนี้ เป็นกรรมฐาน ที่ทำสำเร็จได้ยากเพราะเป็นของละเอียดมาก เป็นกรรมฐานของมหาบุรุษ เช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์สาวกของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

๒. กำหนดอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อย

นอกจากการกำหนดอาการพองยุบของท้องแล้ว ผู้ปฏิบัติยังจะต้องกำหนดรู้อาการที่ปรากฏทั้งหลายอื่นอีกด้วย เช่น การเคลื่อนไหวอิริยาบถต่าง ๆ มี ยืน เดินนั่ง นอน การแลดู การเหลียวดู การคู้อวัยวะ ฯลฯ ในทุกขณะ การทำกิจประจำวันต่าง ๆ ก็ต้องกำหนดรู้อยู่ทุกขณะเช่นเดียวกัน เช่น การกิน การดื่ม การเคี้ยว การนุ่งห่ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การดู การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัส

๓. พิจารณาอาการ ๓๒

อากร ๓๒ ซึ่งมีอยู่ในร่างกาย ได้แก่อวัยวะส่วนต่าง ๆ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า มันสมอง ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ และน้ำมูตร ในการพิจารณาอาการ ๓๒ นี้ ให้พิจารณาลักษณะของอาการนั้น ๆ ให้เห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ถ้าจะพิจารณาให้เห็นอาการเหล่านี้เป็นของปฏิกูลล้วนแต่ไม่สะอาด ก็เป็นการเจริญสมถกรรมฐาน

๔. พิจารณาธาตุทั้ง ๔ ในร่างกาย

ธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ธาตุดินมีลักษณะแข็งและอ่อน ธาตุน้ำมีลักษณะไหลและเกาะกุม ธาตุไฟมีลักษณะร้อนและเย็น ธาตุลมมีลักษณะเคลื่อนไหวและเคร่งตึง ในการพิจารณา ให้ใช้สติพิจารณาว่าร่างกายนั้นไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นเพียงแต่ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบกันอยู่เท่านั้นแต่ละอย่างเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน

๕. พิจารณาศพ

ศพนี้ มีลักษณะแตกต่างกัน แล้วแต่ทิ้งไว้เร็วหรือช้า ตลอดจนเป็นกระดูกและเถ้าถ่าน รวม ๙ ชนิด ในการพิจารณา จะต้องใช้สติพิจารณาเปรียบเทียบกับกายของเราว่า จะต้องเน่าเปื่อยไปอย่างนั้นเป็นธรรมดา เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตน

ข. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การใช้สติกำหนดรู้อาการของเวทนา ซึ่งเรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการกำหนดรู้ในเมื่อสุขหรือทุกข์กำลังเกิดขึ้นว่า สุขหรือทุกข์อย่างไร หรือเมื่อรู้สึกว่าไม่สุขไม่ทุกข์ก็รู้ชัดแก่ใจ หรือสุขหรือทุกข์เกิดขึ้นจากอะไรเป็นมูลเหตุ เช่น เกิดจากเห็นรูป หรือได้ยินเสียง หรือได้กลิ่น หรือได้ลิ้มรส หรือได้สัมผัส ก็รู้ชัดแจ้ง หรือเมื่อรู้สึกเจ็บหรือปวดหรือเมื่อย หรือเสียใจ แค้นใจ อิ่มใจ ฯลฯ ก็มีสติรู้ กำหนดรู้ชัดว่า กำลังรู้สึกเช่นนั้นอยู่

ค. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การใช้สติกำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางวิญญาณขันธ์ซึ่งเรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการกำหนดรู้ว่าจิตมีอารมณ์อย่างไร เช่นเมื่อจิตมีราคะ โทสะ โมหะ ความหดหู่ ความฟุ้งซ่าน ความสงบ ความไม่สงบ ฯลฯ ก็รู้ชัดว่าจิตมีอารมณ์อย่างนั้น ๆ ตามความเป็นจริง

ง. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่การใช้สติกำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางสังขารขันธ์ คือความคิดนึก และสัญญาขันธ์ คือความจำได้หมายรู้ กล่าวคือเมื่อเราคิดอะไรอยู่ก็ต้องกำหนดว่าคิดอะไรอยู่ หรือเมื่อเกิดความพอใจรักใคร่ ความพยาบาท ความหดหู่ท้อถอย ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ หรือความลังเลสงสัย ซึ่งเรียกว่า "นิวรณ์" ก็ต้องกำหนดรู้ ได้ลิ้มรสหรือได้ถูกต้องสิ่งของ ก็ต้องกำหนดรู้ทันที หรือเมื่อเกิดความไม่พอใจ ความละอาย ความเมตตา ความคิด ความเห็น ความโลภ ความโกรธ ความริษยา ฯลฯ ก็กำหนดรู้เช่นเดียวกันตามความเป็นจริง

นอกจากนี้ท่านยังให้กำหนดรู้เห็นเบญจขันธ์ คือรู้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอย่างนี้ เหตุให้เกิดเบญจขันธ์เป็นอย่างนี้ และความสลายของเบญจขันธ์เป็นอย่างนี้ และให้ติดตามกำหนดรู้อาการที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามลำดับ ตลอดจนผลที่เกิดจากอาการกระทบนั้นว่า มีความรู้สึกนึกคิดอย่างไรเกิดขึ้นมา

เมื่อจะกล่าวโดยสรุปแล้ว สติปัฏฐานนี้มิใช่อะไรอื่นนอกจากการใช้สติกำหนดรู้อยู่ทุกขณะว่า ในขณะหนึ่ง ๆ นั้น เรากำลังมีความรู้สึกนึกคิดอย่างไรหรือกำลังทำอะไรอยู่ ทั้งนี้ กำหนดกันเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น ไม่พิจารณาย้อนไปถึงการกระทำหรืออิริยาบถ หรือความรู้สึกนึกคิดในอดีตที่ล่วงไปแล้ว ไม่ว่าจะช้านานหรือเร็วเพียงใด แม้ในวินาทีที่ล่วงไปแล้วก็ไม่ให้คำนึงถึง และไม่ให้พิจารณาล่วงหน้าถึงการกระทำ หรืออิริยาบถ หรือความรู้สึกนึกคิดในอนาคตที่ยังมาไม่ถึง ตามปกติ มนุษย์เราไม่เคยได้ใช้สติกำหนดถึงสิ่งที่กำลังเกิดอยู่ในปัจจุบันมาก่อน แต่ชอบกำหนด

สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วหรือที่อาจจะเกิดขึ้น คือพิจารณาแต่อดีตและอนาคต แต่ในการชำระใจให้บริสุทธิ์นี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ใช้สติกำหนดถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันเท่านั้น เพราะฉะนั้น ทฤษฎีนี้จึงได้ชื่อว่า ปัจจุบันธรรม

การกำหนดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต และสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ทำให้เราลืมนึกถึงว่า เรากำลังรู้สึกนึกคิดอะไรอยู่ หรือกำลังทำอะไรอยู่ และทำให้ใจเลื่อนลอยไปตามอารมณ์ที่คิด เช่นเมื่อเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความคิดของเราไม่ได้หยุดอยู่ตรงที่เห็นนั้น แต่เราจะคิดต่อไปว่า สวยหรือไม่สวย เมื่อเห็นว่าสวยก็เกิดความชอบใจขึ้นแล้วก็ทำให้อยากได้ และคิดวิธีที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้น ถ้าไม่ได้ก็เกิดทุกข์ ถ้าเห็นว่าไม่สวยก็เกิดอารมณ์ไม่ชอบใจขึ้น ทำให้เป็นทุกข์เช่นเดียวกัน เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ตั้งมั่นอยู่ในปัจจุบันธรรม คือเมื่อเห็นก็หยุดอยู่เพียงนี้ คือเพียง “สักแต่ว่าเห็น” ไม่ให้พิจารณาต่อไปว่า สวยหรือไม่สวย ดีหรือไม่ดี จิตจึงจะไม่เลื่อนลอยไปตามอารมณ์ มีความแน่วแน่ ไม่หวั่นไหวซึ่งจะทำให้จิตมีสมาธิเข้มแข็งแรงกล้าขึ้นเป็นลำดับ การที่มีจิตแน่วแน่เช่นนี้เรียกว่า ได้ถึงซึ่งจิตตวิสุทธิ คือมีจิตหมดจดโดยลำดับ[๕๐]

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอริยาบทใหญ่แบ่งเป็น การนั่งสมาธิและการเดินจงกรม ซึ่งจะใช้เวลาเท่า ๆ กัน เพื่อเอื้อให้การปฏิบัติดำเนินไปอย่างเกิดประสิทธิภาพ และมีผลดีต่อร่างกาย ซึ่งในการนั่งสมาธิและเดินจงกรมต้องมีการตามดูกาย เวทนา จิต และธรรม ในขณะเดียวกับดังที่กล่าวมา และมีสติอยู่กับปัจจุบันให้มากที่สุด

๓.๓ ประโยชน์ของญาณ

ประโยชน์ของญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท สูงสุดคือ การบรรลุนิพพานเข้าถึงความหลัดพ้นจากสังสารวัฏ ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก แล้วยังมีประโยชน์ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ญาณกับการพัฒนาจิต

จิตที่ได้รับการฝึกฝนอบรมแล้วจนเกิดญาณ จะทำให้จิตนั้นมีการพัฒนาขึ้นซึ่งจิตจะบริสุทธิ์ขึ้น นั่นก็คือละกิเลสได้ตามขั้นต่าง ๆ ของพระอริยบุคคลแต่ละประเภทดังต่อไปนี้

๑. พระโสดาบัน สามารถละสังโยชน์ คือกิเลสที่ผูกใจสัตว์ไว้ให้เด็ดขาดลงไปได้ โดยญาณของพระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ ความเป็นคนถือตัวถือตน ความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย ความถือมั่นด้วยศีลวัตร ด้วยข้อปฏิบัติที่ยึดถือกันมาจนเคยชิน

---

[๕๐] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๐๗-๓๑๒.

๒. พระสกิทาคามี จะมีญาณที่นอกจากละสังโยชน์ ๓ อย่าง ได้แล้ว ยังสามารถทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลงไปกว่าเดิม

๓. พระอนาคามี ญาณของพระอนาคามีจะสามารถขจัดสังโยชน์ได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ กามราคะ อันได้แก่ ความกำหนัดในวัตถุกามด้วยอำนาจแห่งกิเลสกาม และ ปฏิฆะ ความหงุดหงิด ความกระทบกระทั่ง ความไม่พอใจไม่ยินดีออกไป

๔. พระอรหันต์ ผู้ห่างไกลจากกิเลส เป็นผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา อันสมบูรณ์ ญาณของท่านสามารถละสังโยชน์ที่เหลือ อันได้แก่

รูปราคะ ความกำหนัดในสิ่งที่เป็นรูปธรรม จนถึงรูปฌาน

อรูปราคะ ความกำหนัดในอรูปธรรม หรือ อนามธรรม จนถึงอรูปฌาน

อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่านของจิต

มานะ ความถือตัวถือตน เกิดจากความฟุ้งซ่านของจิต

อวิชชา ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ประเภท ให้ออกไปอย่างสิ้นเชิง

ผู้มีญาณแม้ว่าจะไม่ถึงขั้นสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล แต่ก็จะมีจิตใจเหนือกว่าปุถุชนคนธรรมดา คือ จิตของผู้มีญาณจะบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว สะอาด สงบ กิเลส ตัณหา ความโลภ ความโกรธ ความหลง จะลดน้อยลง ดำรงตนอยู่อย่างสันโดษ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีจิตใจสงบเยือกเย็น เมื่อมีบุคคลเช่นนี้มากขึ้น สังคมย่อมสงบร่มเย็นไปด้วย อันเป็นประโยชน์ที่เห็นได้ชัดของผู้มีญาณ ซึ่งเป็นจิตที่ได้รับการพัฒนาแล้ว

และในที่สุด ญาณจะทำให้จิตมีการพัฒนาไปถึงขั้นพ้นทุกข์ทั้งปวง เข้าสู่อุดมคติชีวิตในพระพุทธศาสนา นั่นคือเข้าสู่พระนิพพาน อันได้แก่ โลกุตตระญาณ

๓.๓.๒ ญาณกับการบรรลุธรรม

ปฐมเทศนากัณฑ์แรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ อันได้แก่ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และเทศนาธรรมนี้เองที่ทำให้พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม หรือบรรลุธรรม โดยเนื้อหาของธรรมบทนี้ หรือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรได้กล่าวถึงการปฏิเสธส่วนที่สุดสองอย่าง และเสนอแนวทางดำเนินชีวิตโดยทางสายกลาง อันเป็นแนวทางใหม่ให้มนุษย์ มีเนื้อหาแสดงถึงขั้นตอนและแนวทางในการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงอริยสัจทั้ง ๔ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ โดยเริ่มจากทำความเห็นให้ถูกทางสายกลางก่อน เพื่อดำเนินตามขั้นตอนการปฏิบัติรู้เพื่อละทุกข์ทั้งปวง เพื่อความดับทุกข์ อันได้แก่ นิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

เนื้อหาที่เป็นประเด็นหลักในพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตรสูตร โดยสรุปมีดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจ คือ ความจริงที่ช่วยมนุษย์ให้เป็นผู้ประเสริฐเกี่ยวกับการพิจารณาเห็นทุกข์เป็นอย่างนี้ คือ การเข้าใจว่า “เกิด แก่ เจ็บ ตาย” ล้วนเป็นทุกข์ แม้แต่ความโศกเศร้า เสียใจ ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กายทุกข์ใจ ทั้งความคับแค้นใจก็เป็นทุกข์ ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ ว่าโดยย่อการยึดมั่นแบบฝังใจว่า เบญจขันธ์ (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ว่าเป็นอัตตา เป็นตัวเรา เป็นเหตุทำให้เกิดความทุกข์แท้จริง

ภิกษุทั้งหลาย เหตุทำให้เกิดความทุกข์ (สมุทัย) มีอย่างนี้คือ ความอยากเกินควร ที่เรียกว่าทะยานอยาก ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด เป็นไปด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน มัวเพลิดเพลินอย่างหลงระเริงในสิ่งที่ก่อให้เกิดความกำหนัดรักใคร่นั้น ๆ ได้แก่

ความทะยานอยากในสิ่งที่ก่อให้เกิดความใคร่

ความทะยานอยากในความอยากเป็นนั่นเป็นนี่

ความทะยานอยากในความที่จะพ้นจากภาวะที่อยากเป็น เช่น ไม่อยากจะเป็นคนไร้เกียรติไร้ยศ เป็นต้น อยากจะดับสูญไปเลย ถ้าไม่ได้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย นิโรธ คือ ความดับทุกข์อย่างแท้จริง คือ ดับความกำหนัดอย่างสิ้นเชิง มิให้ตัณหาเหลืออยู่ สละตัณหา ปล่อยว่างตัณหา ข้ามพ้นจากตัณหาไม่มีเยื่อใยในตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์อย่างแท้จริง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑ ความเห็นชอบ ๒ ความดำริชอบ ๓ วาจาชอบ ๔ การงานชอบ ๕ เลี้ยงชีพชอบ ๖ ความเพียรชอบ ๗ ความระลึกชอบ ๘ ความตั้งจิตมั่นชอบ

การที่ท่านพระอัญญาโกณทัญญะ ได้บรรลุธรรมเนื่องจากการได้รับฟังเทศนาธัมมจักกัปปวัตรสูตร แสดงว่าท่านพระอัญญาโกณทัญญะ ย่อมได้ ญาณ ๓ อันเกี่ยวกับอริยสัจด้วยเป็นอย่างน้อย เนื่องจากเนื้อหาของธัมมจักกัปปวัตนสูตรนั้น เกี่ยวข้องด้วยเรื่องอริยสัจ ๔ เป็นส่วนใหญ่

พระธรรมเทศนาอีกบทหนึ่ง ได้แก่ อนัตตลักขณะสูตร ซึ่งทรงเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ฤาษีทั้ง ๕ อันทำให้เหล่าปัญจวัคคีย์ ได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุธรรมเกิดญาณทัสสนะ บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคลกันทั้ง ๕ องค์

พระธรรมเทศนาอนัตตลักขณะสูตร มีความว่า

ภิกษุทั้งหลาย รูป คือ ร่างกาย เวทนา คือ ความรู้สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญา คือ ความจำ สังขาร คือ สภาพที่เกิดกับใจ ปรุงใจให้ดีบ้าง ชั่วบ้าง และวิญญาณ คือ ใจ ขันธ์ ๕ นี้เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน ถ้าขันธ์ทั้ง ๕ นี้จักได้เป็นตนแล้ว ขันธ์ ๕ นี้ ก็ไม่พึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน ถ้าขันธ์ทั้ง ๕ นี้จักได้เป็นตนแล้ว ขันธ์ ๕ นี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อความลำบาก และผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของ ก็จะพึงปรารถนาได้ในขันธ์ ๕ นี้ ตามใจหวังว่า "เจ้าเป็นอย่างนี้เถิด อย่างเป็นอย่างนั้นเลย" เหตุใด ขันธ์ ๕ นี้ไม่ใช่ตน เหตุนั้นขันธ์ ๕ นี้จึงเป็นไปเพื่อความลำบาก และผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของ ย่อมปรารถนา ไม่ได้ในขันธ์ ๕ นี้ตามใจหวังว่า "จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนี้เลย

พระองค์ทรงแสดงขันธ์ ๕ ว่า เป็นอนัตตา ทรงสอนภิกษุปัญจวัคคีย์ให้พิจารณาแยกกาย ใจ อันนี้ออกเป็นขันธ์ ๕ เป็นทางวิปัสสนาอย่างนี้แล้ว ตรัสถามความเห็นของท่านทั้ง ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านสำคัญความนั้นเป็นไฉน ขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือสุขเล่า"

"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นตนของเรา"

"ไม่อย่างนั้น พระเจ้าข้า"

ต่อไป พระองค์ทรงตรัสสอนสาวกทั้ง ๕ ให้ ละความถือมั่นในขันธ์ ๕ นั้นต่อพระธรรมเทศนาข้างต้นว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ล่วงไปแล้วก็ดี ยังไม่มีมาก็ดี เกิดขึ้นจำเพาะบัดนี้ก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี งามก็ดี ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็เป็นแต่สักว่า รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้วอย่างไร ดังนี้ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตนของเรา

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ครั้นเบื่อหน่ายก็ปราศจากความกำหนัด รักใคร่ เพราะปราศจากความกำหนัด รักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่าพ้นแล้ว อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่าความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้ประพฤติจบแล้วกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อเป็นไปอย่างนี้มิได้มี

เมื่อพระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาอนัตตลักขณะสูตรอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน สำเร็จพระอรหันต์ เป็นพระอริยสงฆ์องค์พระอรหันต์บังเกิดขึ้นในโลก ๕ องค์ ด้วยกัน ด้วยประการฉะนี้

๓.๓.๓ ญาณกับการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา

ถ้าปราศจากผู้สำเร็จญาณแล้ว การสืบทอดของพระพุทธศาสนาย่อมเป็นไปได้ยาก เนื่องจากการประพฤติปฏิบัติอันถูกต้องตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาจะเลอะเลือนสูญหายไป เมื่อไม่มีผู้ปฏิบัติชอบ ผู้สำเร็จญาณย่อมไม่เกิด

ลำพังคำสอน และพิธีกรรมของศาสนาย่อมไม่ช่วยให้ศาสนาดำรงอยู่ได้ตลอดไป ถ้าปราศจากการประพฤติปฏิบัติอันถูกต้องของบรรพชิต และอุบาสกอุบาสิกา และแนวทางการปฏิบัติอันถูกต้อง ก็ได้แก่การอบรมจิตตาม แนวทางการปฏิบัติในแบบสติปัฏฐาน ๔ อันมี กาย เวทนา จิต ธรรม เพราะแนวทางนี้เป็นทาง สายเอก สายเดียว ที่จะทำให้บุคคลบรรลุถึงคำสอนสูงสุดคือนิพพาน อันเป็นความหลุดพ้นจากสังสารวัฏทั้งปวง

ในการประพฤติปฏิบัติอบรมจิตในแนวทางสติปัฏฐาน ๔ นี้ บุคคลเมื่อปฏิบัติถูกต้อง จะเกิดความรู้แจ้ง หรือ ญาณ ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่นำพาให้บุคคลเหล่านั้น ข้ามพ้นความเป็นปุถุชนสู่อริยบุคคลได้

ฉะนั้นเพื่อให้พระพุทธศาสนามีการสืบทอดให้ยาวนานสืบไป จึงควรส่งเสริมการศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในแนวสติปัฏฐาน ๔ ให้กว้างขวาง การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ จะก่อให้เกิดผู้สำเร็จญาณในขั้นต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นต่อ ๆ ไป การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาจึงจะอยู่รุ่งเรืองชั่วลูกชั่วหลานของเรา

บทที่ ๔
วิเคราะห์เปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก
กับพุทธปรัชญาเถรวาท

๔.๑ ด้านความหมาย ลักษณะ และองค์ประกอบ

ความหมาย

ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก แต่ละสำนักเป็นการรู้แจ้งอาตมันซึ่งอาจใช้ชื่อต่างกัน เช่น ชีวาตมัน ปุรุษะ อัตตา เป็นต้น เพื่อให้อาตมันเป็นอิสระหลุดพ้นจากสังสารวัฏ โดยการที่อัตมันไปรวมกับพรหมัน หรือมีลักษณะเช่นเดียวกันพรหมัน ซึ่งปรัชญาอินเดียหลายสำนักถือว่าพรหมันเป็นสิ่งสูงสุด เนื่องจากปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักนี้ก็ต้องการหาหนทางที่จะให้รู้แจ้งถึงการพ้นทุกข์ ทำลายกิเลส ด้วยทฤษฎีความรู้ต่าง ๆ เชื่อว่า อวิชชา เป็นมูลรากของทุกข์ทั้งปวง การกำจัดอวิชชาจึงเป็นประเด็นสำคัญมากประเด็นหนึ่ง

ญาณในปรัชญาอินเดียส่วนใหญ่นับถือและให้ความสำคัญกับพระเวท โดย เวท แปลว่า ความรู้ พระเวทจึงเป็นคลังแห่งความรู้ของมนุษย์และให้แนวความคิดทางปรัชญาไว้มาก จึงมีการศึกษาพระเวทอย่างจริงจัง ญาณส่วนหนึ่งจึงเป็นการรู้แจ้งพระเวท การเข้าถึงอันติมะสัจจะด้วยญาณพิเศษจัดเป็นพื้นฐานของพระเวท เพราะถือว่าพระเวทสะท้อนให้เห็นอันติมะสัจจะอันนิรันดร ความเชื่อเรื่องอาตมันและพรหมันก็เกิดขึ้นในพระเวท ตลอดถึงหลักกรรม คนเราจะต้องได้รับผลของกรรม พระเวทได้กล่าวถึงหลักกรรมไว้หลายแง่มุม

ญาณในสำนักนยายะ ญาณสูงสุดนอกจากเป็นการรู้แจ้งโมกษะแล้ว ยังมุ่งแสวงหาความจริง โดยใช้หลักเหตุและผลเป็นสำคัญ ซึ่งมีส่วนคล้ายกับพุทธปรัชญาเถรวาทที่ว่ากรรมทุกอย่างต้องมีเหตุปัจจัย จะเกิดขึ้นเองไม่ได้

ญาณในปรัชญาไวเศษิกะ เกี่ยวกับการเข้าใจพระเวท ทำตามคัมภีร์พระเวทถือว่าเป็นกุศล และเป็นทางไปสู่ความดับทุกข์ทั้งมวล ในทางตรงกันข้ามปฏิเสธพระเวท คือ บาปและอกุศล อีกแง่หนึ่งคือ การทำลายอวิทยา อวิทยาเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์และเป็นสาเหตุให้ชีวาตมันทำกรรม การทำลายอวิทยาได้ ชีวาตมันก็หลุดพ้น เข้าถึงโมกษะ

ญาณในปรัชญาสางขยะ คือ รู้การแยกปุรุษะออกจากประกฤติได้อย่างเด็ดขาด ทำให้ปุรุษะมีความบริสุทธิ์ดังเดิม ก็ด้วยการทำลายอวิทยา แล้วจะเกิดวิเวกญาณ ญาณนี้จะทำลายชาติภพได้

ญาณในปรัชญาโยคะ ก็เช่นเดียวกับสำนักสางขยะ คือเพื่อทำให้ปุรุษะเป็นอิสระและทำให้ปุรุษะหรือชีวาตมันได้รวมกับปรมาตมันหรือพระเจ้า

ญาณในปรัชญามีมางสาและปรัชญาเวทานตะ ก็เช่นกัน เพื่อทำให้ชีวาตมันบริสุทธิ์เป็นอิสระ และไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน

ส่วนญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง การรู้แจ้งในความจริงของชีวิตหรือที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การเข้าถึงความจริงของสรรพสิ่งอันมีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง ทนอยู่ไม่ได้ อนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน รู้การเกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป ของรูปและนาม สามารถทำลายอวิชชาอันเป็นรากเหง้าของตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อความไม่รู้หมดไป ก็จะสามารถหยุดวงจรการเกิด ดับภพ ดับชาติ สามารถเข้าสู่นิพพาน

ความหมายของญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาทมีส่วนคล้ายกันในเรื่องการทำลายอวิชชา เพื่อดับทุกข์ ทำลายภพ ทำลายชาติ แต่เรื่องอัตตา ชีวาตมัน ในการรู้แจ้งยังเข้าใจต่างกันบ้าง ปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก เข้าใจว่าอัตตาหรือชีวาตมันเป็นอมตะเป็นตัวตน แต่พุทธปรัชญาเถรวาทเข้าใจว่าอัตตานั้นไม่เที่ยงและเป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตน แท้จริงแล้วเป็นความว่าง ที่บุคคลเข้าไปยึดมั่นถือมั่นจึงเกิดเป็นตัวตนขึ้น

ลักษณะของญาณ

แม้ว่าปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีกำเนิดอยู่ในอินเดีย แต่ลักษณะของญาณของทั้งสองปรัชญามีส่วนแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดคือ ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก มีลักษณะเป็นเทวนิยมจัดเนื่องจากให้ความสำคัญกับพรหม พรหมัน หรือ พระเจ้า อย่างมาก แม้กระทั่งการเกิดญาณบางครั้งต้องอาศัยความกรุณาจากพระเจ้าด้วย ญาณของเขาจึงเป็นญาณที่รู้แจ้งในอันติมะสัจจะ หรือก็คือพรหมนั่นเอง และจนถึงปัจจุบันชาวฮินดูก็ยังคงให้ความเคารพนับถือและบูชาพระเจ้า เทพเจ้าต่าง ๆ ของเขา

ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาท ญาณมีลักษณะเป็นอเทวนิยม เนื่องจากเชื่อว่าพุทธินั้นมีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน พุทธิ ก็คือ ความรู้แจ้ง จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติที่ถูกต้อง พระเจ้าไม่อาจดลบันดาลได้ พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา พระองค์ก็มาจากมนุษย์ธรรมดา แต่

ด้วยการบำเพ็ญสมาธิ และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา แล้วได้บรรลุญาณ ตรัสรู้ด้วยปัญญาของพระองค์เอง แล้วจึงเทศนาสั่งสอนเหล่าสาวกให้รู้ตาม

ลักษณะของญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาทที่เหมือนกัน คือ การยอมรับความจริงเรื่องทุกข์เหมือน ๆ กัน อวิชชา หรืออวิทยา เป็นมูลรากสำคัญของความทุกข์ที่ทำให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก เป็นการรู้แจ้งอันติมะสัจจะนั้นก็คือพรหมันอันเป็นอมตะ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการรู้สัจธรรมของสรรพสิ่งว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธรรมทุกอย่างไหลมาแต่เหตุ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และก็ดับไป

องค์ประกอบของญาณ

องค์ประกอบของญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก น่าจะได้แก่ โยคะ อันหมายถึงเอกภาพ หรือการที่จิตเข้าถึงความสมดุลกับอันติมะสัจจะ โยคีผู้เห็นความสำคัญของจิตจึงกำจัดกิเลสของตนบรรลุความสงบ แม้ในท่ามกลางความหนาวความร้อน ความสุขและความทุกข์ โยคีผู้เห็นแจ้งตนด้วยตนย่อมชื่นชมอยู่กับตนที่บรรลุความสุขอันประณีต ที่พึงบรรลุได้ด้วยเหตุผลเหมือนประสาทสัมผัส ดำรงอยู่ในสัจจะที่ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า ไม่หวั่นไหวเพราะความทุกข์ ไม่ว่าจะปรากฏยิ่งใหญ่สักเพียงไร โยคีย่อมดำรงอยู่ในปรัชญาแห่งเหตุและผล เป็นผู้ไม่หวั่นไหวเพราะภาวะขัดแย้งใดๆ จัดว่าเข้าถึงฐานะหรือญาณสูงสุดแห่งพรหม เป็นสถานะที่ไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป

องค์ประกอบของญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก อาศัยหลัก ๓ ประการเหล่านี้ คือ ชฺญาณโยคะ กรรมโยคะ และภักติโยคะ

ชฺญาณโยคะ ได้แก่ วิธีการแสวงหาความรู้ ต้องเอาชนะพลังแห่งอินทรีย์ประสาทด้วยความอดทน เว้นสิ่งฟุ่มเฟือย อยู่เหนือตัณหา

กรรมโยคะ ได้แก่ การเข้าถึงอันติมะสัจจะด้วยการปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้อง

ภักติโยคะ ได้แก่ การมีใจแน่วแน่อยู่กับพระผู้เป็นเจ้า หรือการมอบใจไว้กับสิ่งสูงสุดของตน

องค์ประกอบของญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ องค์ธรรมต่าง ๆ เช่น

สติปัฏฐาน ๔ เป็นการปฏิบัติการอบรมทางจิต ให้รู้เห็นตามความเป็นจริง

วิสุทธิ ๗ เป็นความหมดจด ความสะอาด แห่ง ศีล สมาธิ ปัญญา

สัมมัปปธาน ๔ เป็นองค์ธรรมเรื่องความเพียร

อิทธิบาท ๔ เป็นองค์ธรรมให้ถึงความสำเร็จ

โพชฌงค์ ๗ เป็นองค์ธรรมเครื่องตรัสรู้อริยสัจสี่ เป็นส่วนที่ให้เกิดความรู้

สรุปว่าองค์ประกอบของญาณทั้งในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาท มีส่วนคล้ายกันอยู่มากในด้านการปฏิบัติ และการแสวงหาความรู้เพื่อทำให้เกิดญาณ มีอย่างเดียว คือในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ต้องพึ่งพิงอาศัยความกรุณาหรือภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า

๔.๒ ด้านการทำญาณให้เกิดขึ้น

การทำญาณให้เกิดขึ้นของปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก คือ การปฏิบัติในโยคะ ๘ ประการ อันได้แก่

๑. **ยมะ** ได้แก่ การควบคุมความประพฤติทางกาย เช่น

อหิงสา	เว้นจากการฆ่าสัตว์
อัสเตยะ	เว้นจากการลักขโมย
พรหมจริยะ	ประพฤติพรหมจรรย์
สัตยะ	เว้นจากการพูดเท็จ
อปริครหะ	ไม่โลภ

๒. **นิยมะ** ได้แก่ การฝึกฝนตนเอง เช่น

เสาจะ	การรักษาความสะอาด
สันโตษะ	ความสันโดษ
ตบะ	ความเพียร
สวาธยายะ	การศึกษาเล่าเรียน
อิศวรประณิธานะ	การภักดีต่อพระเจ้า

๓. **อาสนะ** ได้แก่ การบริหารท่วงท่าของร่างกาย

๔. **ปราณายามะ** ได้แก่ การฝึกหัดการหายใจ

๕. **ปรัตยาหาระ** ได้แก่ การควบคุมอินทรีย์ทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๖. **ธารณะ** ได้แก่ การผูกจิตไว้กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ความจดจ่อ

๗. **ธยานะ** ได้แก่ จิตนิ่งอยู่กับอารมณ์หนึ่ง ภาวนา

๘. **สมาธิ** ได้แก่ การหลอมรวมระหว่างจิตกับอารมณ์นั้น

การปฏิบัติโยคะทั้ง ๘ ประการ มีโยคาสนะเป็นแกนกลาง นำไปสู่ปราณายามะ ปรัตยาหาระ ธารณะ ธยานะ และสมาธิ สำหรับโยคีแล้ว สมาธิภาวนาที่สมบูรณ์จะนำไปสู่ญาณ (ชฺญาณ) และความตระหนักรู้หรือปัญญา

ทั้ง ๖ สำนักให้ความสำคัญกับการปฏิบัติอัษฏางค์โยคะอย่างเคร่งครัด จะทำให้เข้าถึงญาณได้

ในพุทธปรัชญาเถรวาท การเดินตามมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่

สัมมาทิฏฐิ	-	เห็นชอบ
สัมมาสังกัปปะ	-	คิดชอบ
สัมมาวาจา	-	พูดชอบ
สัมมากัมมันตะ	-	การงานชอบ
สัมมาอาชีวะ	-	เลี้ยงชีพชอบ
สัมมาวายามะ	-	เพียรชอบ
สัมมาสติ	-	ระลึกชอบ
สัมมาสมาธิ	-	ตั้งใจมั่นชอบ

อันเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้เข้าถึงญาณ โดยนำไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจังด้วยการเจริญสติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีการเดินจงกรมและนั่งสมาธิ

สำหรับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท การทำให้ญาณเกิดขึ้นก็โดยการฝึกจิต ญาณที่เกิดขึ้น เรียกว่า วิปัสสนาญาณ โดย วิปัสสนาญาณ เกิดขึ้นจากการปฏิบัติที่เรียกว่า “วิปัสสนากรรมฐาน” คือการเข้าถึงความจริงแท้โดยการกำหนดสติพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นวิถีทางแห่งการแยก “สัจจะ” ออกจาก “มายา” เกิดปัญญาที่เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ขันธ์ ๕ โพชฌงค์ ๗ ฯลฯ ตามหลักแห่งสติปัฏฐาน ๔ และเป็นทางนี้ทางเดียวเท่านั้น ซึ่งเป็นกระบวนการทางวิชาที่ค้นหาความจริงที่มีอยู่โดยธรรมชาติผ่านเครื่องมือคือ กาย ใจ ที่แยกเป็น อายตนะหรือทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนเกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติของอายตนะที่ถ่องแท้ตามที่เป็นจริงหรือตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็น (ตถตา) โดยเน้นลงไปที่การรู้เห็นอย่างแจ่มแจ้งในรูปและนาม โดยความเป็นพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตา, จนถอดถอนความเห็นผิด จำผิด เข้าใจผิดออกไปเสียได้ สามารถทำลายภูเขาแห่งทิฏฐิและม่านแห่งอวิชชาที่เป็นเกราะกำบังปัญญาจักษุที่ทำให้มนุษย์มืดมน ลุ่มหลงอยู่กับสิ่งมายา ทำให้มองเห็นเพียงปรากฏการณ์ของสิ่งทั้งหลายไม่สามารถเข้าถึงภาวะของความจริงที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านั้นได้

วิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากการบำเพ็ญจิตภาวนาด้วยโยนิโสมนสิการตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือเรียกว่าข้อปฏิบัติ ๓ ประการ ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นหลักควบคุมพฤติกรรมภายนอกอันเป็นไปทางกายที่เรียกว่า ศีล ข้อปฏิบัติเพื่อพัฒนาฝึกฝนในภายใน คือสมาธิ

และอาศัยความเห็นที่ถูกที่ตรงเป็นคลองดำเนินให้เกิดความรู้ที่เรียกว่า ปัญญาที่พัฒนาขึ้นไปตามลำดับจนบรรลุถึงมรรคปัญญาในที่สุดจนเข้าถึงมรรค ผล นิพพาน

ข้อปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสสอนไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ๑ เพื่อระงับความโศก ๑ เพื่อระงับความคร่ำครวญ ๑ เพื่อดับทุกข์ ๑ เพื่อดับโทมนัส ๑ เพื่อบรรลุอริยมรรค ๑ เพื่อเห็นแจ้งพระนิพพาน ๑ ทางเดียวนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔" ได้แก่

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การเอาสติเข้าไปตั้งติดตามดูกาย

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การเอาสติเข้าไปตั้งติดตามดูเวทนาทั้งหลาย

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การเอาสติเข้าไปตั้งติดตามดูจิต (ความคิด)

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การเอาสติเข้าไปตั้งติดตามดูธรรม (อารมณ์)[๑]

ในสติปัฏฐาน ๔ นั้น มีแนวปฏิบัติอย่างไร จึงจะเกิดความรู้ที่เรียกว่า "วิปัสสนาญาณ" มีพระพุทธดำรัสไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในกายานุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบผ่องใสโดยชอบในกายานุปัสสนานั้นแล้ว ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะ[๒] ในกายอื่นภายนอก

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในเวทนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในเวทนานุปัสสนานั้นแล้ว ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในเวทนาอื่นภายนอก

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในจิตตานุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในจิตตานุปัสสนานั้นแล้วก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในจิตอื่นภายนอก

---

[๑] พระมหาบุญเลิศ ธมฺทสฺสี, "**มีทางนี้-ทางเดียวเท่านั้น**", <http://www.mcu.ac.th/site/major/coll_module.php?Data_type=12>, ๒๕๔๘.

[๒] คำว่า "ญาณทัสสนะ" ในที่นี้หมายถึงความรู้และความเห็นตามความเป็นจริง อาจเรียกว่ามรรคญาณ ผลญาณ สัพพัญญุตญาณ ปัจจเวกขณญาณ หรือวิปัสสนาญาณ ก็ได้ (ที.สี.อ. ๒๓๔/๑๙๘).

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใส โดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้นแล้ว ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในธรรมอื่นภายนอก[๓]

การทำญาณให้เกิดขึ้น พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพระเจ้า ส่วนการปฏิบัติในด้านศีล สมาธิ ทั้งปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาท มีคล้าย ๆ กัน เพียงแต่การปฏิบัติด้านภาวนา เพื่อให้เกิดปัญญา เข้าถึงญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท มีการเจริญสติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ หรือเรียกว่าวิปัสสนาภาวนา โดยมีขั้นตอนที่ละเอียดกว่า และเป็นแบบแผนกว่า

๔.๓ ด้านประโยชน์ของญาณ

ทั้งญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาท มุ่งประโยชน์สูงสุดเหมือนกัน คือ บรรลุความหลุดพ้น สู่ภาวะโมกษะ ไกลวัลยะ หรือนิพพาน ไม่กลับมาเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป

ถึงอย่างไรก็ตามประโยชน์ของญาณในระดับต้น ๆ ก็คล้าย ๆ กัน เช่น การฝึกโยคาสนะ ทำให้เกิดการพัฒนาสุขภาพทั้งทางกายและใจ จิตใจเยือกเย็นสงบเป็นสมาธิ สามารถปฏิบัติภารกิจประจำวัน และทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ โยคะทำให้สามารถลดความเครียดในชีวิต โยคะสามารถนำไปพัฒนาทรัพยากรบุคคล เป็นต้น

และประโยชน์ของญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทก็เช่นกัน ทำให้บุคคลมีการพัฒนาทางด้านจิตใจ ศีลธรรม และความประพฤติ เป็นประการแรก ๆ

จากที่ได้ศึกษาวิจัยเปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักกับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถทำเป็นตาราง ได้ดังนี้

---

[๓] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๒-๒๒๓.

ตารางที่ ๒ สรุปเปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักกับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

ลำดับที่	หัวข้อ	ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก	ญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท
๑.	- ความหมาย	- การรู้แจ้งอาตมันซึ่งอาจใช้ชื่อต่างกัน เช่น ชีวาตมัน ปุรุษะ อัตตา เป็นต้น	- การรู้แจ้งในความจริงของชีวิตหรือที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
	- ลักษณะ	- เป็นเทวนิยมจัดเนื่องจากให้ความสำคัญกับพรหม พรหมัน หรือ พระเจ้าอย่างมาก	- เป็นอเทวนิยม เนื่องจากเชื่อว่าพุทธินั้นมีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน พุทธิ คือความรู้แจ้ง จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติที่ถูกต้อง
	- องค์ประกอบของญาณ	- ชฺญาณโยคะ กรรมโยคะ และภักติโยคะ	- สติปัฏฐาน ๔ วิสุทธิ ๗ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗
๒.	ด้านการทำญาณให้เกิดขึ้น	การปฏิบัติโยคะ ๘ ได้แก่ ยมะ นิยมะ อาสนะหรือโยคาสนะ ปราณายามะ ปรัตยาหาระ ธารณะ ธยานะ สมาธิ	มรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
๓.	ด้านประโยชน์ของญาณ	บรรลุความหลุดพ้น สู่ภาวะโมกษะ ไกลวัลยะ	บรรลุความหลุดพ้น วิมุตติ หรือนิพพาน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากที่ได้ศึกษาวิจัยเปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักกับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยตั้งวัตถุประสงค์การวิจัย ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก (๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท และ (๓) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักกับพุทธปรัชญาเถรวาท ทำให้สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้ คือ

ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก ซึ่งประกอบด้วย สำนักปรัชญานยายะ สำนักปรัชญาไวเศษิกะ สำนักปรัชญาสางขยะ สำนักปรัชญาโยคะ สำนักปรัชญามีมางสา และสำนักปรัชญาเวทานตะ ต่างให้ความหมายของญาณว่า คือ ความรู้ หรือความหยั่งรู้ มีลักษณะหยั่งรู้ถึงความจริงว่าชีวาตมันของตน เป็นสภาวะที่เป็นอมตะ มีความสำคัญเหนือสิ่งใด ๆ การทำญาณให้เกิดขึ้นได้ด้วยการปฏิบัติตามอัษฎางค์โยคะ หรือโยคะ ๘ ประการโดยเคร่งครัด ได้แก่ (๑) ยมะ ได้แก่ การสำรวม ระวัง กาย วาจา และใจ อย่างเคร่งครัด โดยยมะแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน มีอหิงสา การไม่เบียดเบียนหรือประทุษร้ายต่อมนุษย์และสัตว์ทุกชนิด เป็นต้น (๒) นิยมะ ได้แก่ การฝึกฝนอบรมตนเองให้มีความสะอาดบริสุทธิ์ทั้งภายนอกและภายใน ด้วยคุณธรรม เช่น เสาจะ การทำกายและใจให้สะอาดบริสุทธิ์ (๓) อาสนะ หรือโยคาสนะ เป็นการฝึกร่างกายให้อยู่ในท่าที่เหมาะสม หรือท่าบริหารร่างกาย เช่น ปัทมาสนะ (ท่าดอกบัว) เป็นต้น (๔) ปราณายามะ ได้แก่ การกำหนดและควบคุมลมหายใจเข้าออก (๕) ปรัตยาหาระ ได้แก่ การควบคุมประสาทสัมผัสที่ไปกระทบอารมณ์ภายนอก (๖) ธารณะ ได้แก่ การกำหนดจิตให้จดจ่อแน่วแน่อยู่กับอารมณ์ของสมาธิ (หรืออารมณ์ของจิต) อารมณ์ของสมาธิที่จิตจะไปจดจ่ออยู่นั้น (๗) ธยานะ ได้แก่ การที่จิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือจุดใดจุดหนึ่ง และ (๘) สมาธิ ได้แก่ การที่จิตรวมตัวอยู่กับอารมณ์ของจิตอย่างกลมกลืน และดื่มด่ำในอารมณ์ของสมาธิอย่างเต็มที่ ส่วนประโยชน์ของญาณ คือ ทำให้รู้ถึงจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้น หรือโมกษะ

ญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง ความรู้แจ้ง เรียกว่า วิปัสสนาบ้าง ปัญญาบ้าง วิชชาบ้าง มีลักษณะรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อันนำไปสู่ญาณ ๓ ได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ การทำญาณให้เกิดขึ้นด้วยการดำเนินตาม

มัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมีองค์ ๘ และการปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานหรือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ส่วนประโยชน์ของญาณ คือ ทำให้ไปถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ข้ามพ้นการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ หรือนิพพาน

การเปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่ามีทั้งความเหมือนและความต่าง

ในด้านความหมาย ลักษณะ และองค์ประกอบ มีความเหมือนคือ ญาณคือการรู้แจ้งเพื่อทำลายอวิชชา เพื่อดับทุกข์ ทำลายภพ ชาติ และตัดวงจรสังสารวัฏ ไม่ต้องมาเวียนเกิดเวียนตายอีก ส่วนความต่าง ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก การรู้แจ้ง ได้แก่ การเข้าใจชีวาตมัน หรืออัตตา หรือปุรุษะ รู้การทำชีวาตมัน หรือปุรุษะให้อิสระ เข้าถึงความจริงสูงสุดที่เรียกว่า พรหมันหรือปรมาตมัน ปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก เข้าใจว่าอัตตาเป็นอมตะ แล้วเมื่อพ้นทุกข์จะเป็นสุขนิรันดร์ในโมกษะ แต่ญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นการรู้แจ้งในความจริงของชีวิตที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เข้าถึงญาณของพระอริย ๓ อย่าง ได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ เมื่อเข้าใจดังนี้จะรู้ว่าสรรพสิ่ง รวมทั้งรูปนาม มีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกสิ่งมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป

ญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก มีลักษณะเป็นเทวนิยม ให้ความสำคัญและเชื่อในความมีอยู่ของพระเจ้าว่าเป็นสิ่งสูงสุด ส่วนญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทมีลักษณะเป็นอเทวนิยม เชื่อว่าพุทธิหรือภาวะแห่งการรู้แจ้ง มีอยู่แล้วในมนุษย์ทุกคน ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติที่ถูกต้องและพากเพียร จริงจังเท่านั้น เขาก็จะเกิดญาณขึ้นได้ โดยไม่ต้องอาศัยพระเจ้าช่วยดลบันดาล

ด้านองค์ประกอบของญาณ ทั้งในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาท คล้ายกันอยู่มากในด้านการปฏิบัติและการแสวงหาความรู้ เพื่อทำให้เกิดญาณ มีอย่างเดียวคือในพุทธปรัชญาเถรวาท ไม่ต้องพึ่งพิงอาศัยความกรุณาหรือภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า

ด้านการทำญาณให้เกิดขึ้น ปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก ถือหลักปฏิบัติอัษฏางค์โยคะ หรือโยคะ ๘ ประการ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทดำเนินตามมรรคมีองค์ ๘ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หรือวิปัสสนากรรมฐาน โดยมีการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ตามดูกาย เวทนา จิต และธรรม

ปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก ยังไม่มีการปฏิบัติในแบบวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งทางพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าเป็นหลักปฏิบัติสู่การเกิดญาณหรือวิปัสสนาญาณ อันนำไปสู่ญาณในอริยสัจ ๔ ได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ

สำหรับปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก การบำเพ็ญตนตามโยคะ ๘ ประการ เมื่อถึงขั้นสมาธิแล้ว เป็นความเชื่อของเขาว่าจะทำให้เกิดญาณขึ้นได้

ด้านประโยชน์ของญาณทั้งปรัชญาอินเดีย ๖ สำนัก และพุทธปรัชญาเถรวาทมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ข้ามพ้นการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เข้าสู่ โมกษะ หรือนิพพาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการเปรียบเทียบญาณในปรัชญาอินเดีย ๖ สำนักกับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ เนื่องจากเป็นการเปรียบเทียบเรื่องญาณซึ่งเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้ง ยากแก่การเข้าถึง เข้าใจให้ถ่องแท้ ต้องอาศัยเวลาและการปฏิบัติอย่างจริงจังเป็นเครื่องพิสูจน์ จึงเห็นความเหมือนหรือคล้ายคลึงแต่ไม่ลงกันเสียทีเดียว และความแตกต่างของญาณ ซึ่งถือว่าเป็นองค์ความรู้ในงานชิ้นนี้ ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะ ๒ ประเด็น คือ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อมุ่งสู่การปฏิบัติโดยชี้ให้เห็นประโยชน์ คุณค่าของญาณ ถึงแม้จะเป็นนามธรรม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรทำการศึกษาวิจัยในประเด็นดังนี้

๑) การเปรียบเทียบญาณในปรัชญาตะวันตกกับญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกรณีศึกษาที่เจาะจง

๒) ญาณที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ในปรัชญาตะวันตกกับญาณที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓) ควรมีการศึกษาญาณในสาขาวิชาอื่นๆ เช่น ญาณเพื่อสังคม ญาณกับโลกวิทยาการสมัยใหม่ เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. **ภาษาไทย** :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) **หนังสือ** :

กีรติ บุญเจือ. **แก่นปรัชญาปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

_________. **ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่.** กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา. ๒๕๑๔.

จำนง คันธิก. **พุทธปรัชญาในพระอภิธรรมปิฎก.** กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

จำลอง ดิษยวณิช. **วิปัสสนากรรมฐานและเชาวน์อารมณ์.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๙.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์. **ญาณวิทยา.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๙.

_________. **ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.

บุญมี แท่นแก้ว. **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้).** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

_________. **ปรัชญาฝ่ายบุรพทิศ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **วิปัสสนาญาณโสภณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๗.

ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนาภาวนา ว่าด้วย วิธีปฏิบัติวิปัสสนาตรวจรู้ผลด้วยตนเอง**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

บี เค เอส ไอเยนการ์. **ประทีปแห่งชีวิต**. แปลโดย ธีรเดช อุทัยวิทยารัตน์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมล คีมทอง, ๒๕๕๑.

ประยงค์ แสนบุราณ. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

พระพุทธโฆสะ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภ มหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์ ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค**. พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปล จากฉบับภาษาอังกฤษ ของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาไสว ญาณวิโร. **คู่มือพระวิปัสสนาจารย์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๔๙.

พระราชปริยัติ (สฤษดิ์ สิริธโร). **การพัฒนาจิตเจริญปัญญาตามแนวสติปัฏฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร). **วิมุตติรัตนมาลี**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๐.

พระศรีวรญาณ (บุญชิต ญาณสํวโร). **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาดอ) รจนา. **ธัมมจักกัปปวัตรสูตร**. คันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจทาน. กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาดอ) รจนา. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจทาน. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วน ซีเอไอ เซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๘.

__________. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจทาน. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วน ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.

พุทธทาสภิกขุ. **อริยสัจจ์สำหรับคนสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑.

ฟื้น ดอกบัว. **ปวงปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๕.

ภัททันตะอาสภมหาเถระ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ. **วิปัสสนาทีปนีฎีกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๘.

_________. **แว่นธรรมปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ทางปรัชญาอังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๓.

วศิน อินทสระ. **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๙.

_________. **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๔๔.

_________. **สัจจะอันประเสริฐ**. กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมผาสุก, ๒๕๓๗.

วีระพงษ์ ไกรวิทย์. **โยคะกับการพัฒนามนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘.

สติสจันทร์ ชัตเตอร์จี. **แพร่งชีวิต**. แปลโดย สนั่น ไชยานุกูล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๒.

สถิต วงศ์สวรรค์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๔๐.

สมภาร พรมทา. **พุทธปรัชญาจากพระสูตร**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุจิตรา รณรื่น. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษราพิพัฒน์, ๒๕๓๙.

สุนัย ครองยุทธ. **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๓๔.

สุนทร ณ รังษี. **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

อัคร ศุภเศรษฐ. **อริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยธรรมสากล, ๒๕๔๙.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **คู่มืออภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖.

_________. **ปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๒๔.

Osho. Intuition **ปัญญาญาณ**. ประพันธ์ ผาสุกยืด ผู้แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๙.

(๒) วิทยานิพนธ์

พระประชิต ธมฺมวโร (ผาตากแดด). มโนทัศน์เรื่องญาณในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท **วิทยานิพนธ์ศาสนาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ). การศึกษาวิเคราะห์เรื่องญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหามานพ กวิวํโส (นักการเรียน). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหายงยุทธ กนฺตาโภ (เสริมจันทร์). การเปรียบเทียบเชิงวิเคราะห์อัชฌัตติกญาณนิยมของ ออง รี แบร์กซอง กับวิปัสสนาญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาระวี ติกฺขปญฺโญ (ไกรยะพันธ์). การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาวิรัตน์ อภิธมฺโม (เฆ้พวง). การศึกษาวิเคราะห์พรมแดนความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทและเดวิด ฮิวม์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

(๓) บทความ :

ไพรินทร์ กะทิพรมราช. “พุทธปรัชญาเถรวาทกับปัญหาเรื่องความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอก”. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๙).

วิทย์ วิศทเวทย์. “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา”. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๘.

ลักษณ์วัต เจริญพงศ์. “ความรู้ในพุทธปรัชญา”. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. (พฤษภาคม-ธันวาคม ๒๕๔๑).

________. “ทัศนะทางอภิปรัชญาในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๐).

(๔) เอกสารอื่น ๆ :

พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์. **สัมมนาปัญหาญาณวิทยา.** มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

(๕) อินเทอร์เนต :

wikipedia. “common sense”. <http ://en.wikipedia.org/wiki/commonsense>.

Answers.com. <http ://www.answers.com/topic/intution>.

๒. ภาษาอังกฤษ

Frank, Thilly . **A History of philosophy.** New Delhi : Mehra Offset Press, 1993.

Pandita, Sayadaw U. **In This Very Life.** Panditarama : Yangon Myanmar, 2001.

Rosenthal, M. and Yudin, P. **A Dictionary of Philosophy.** Moscow : Academic Press, 1967.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	:	นางสาวอำภาวรรณ ตันสุวรรณโสภณ
เกิด	:	วันอังคารที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๑
ที่อยู่	:	๑๓๖-๘ ถนนมเหสักข์ แขวงสุริยวงศ์ เขตบางรัก กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐
การศึกษา	:	จบมัธยมปลายจาก รร. เตรียมอุดมศึกษา พญาไท
		มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ภาควิชาคหกรรม ๑ ปี
		วิชาเลขานุการ Stamford College, Singapore
		การดูพลอย ดูเพชร จาก สถาบัน AIGS กรุงเทพฯ
		ปริญญาตรี คณะมนุษยศาสตร์ วิชาเอกภาษาอังกฤษ, วิชาโทปรัชญา
		มหาวิทยาลัยรามคำแหง
การทำงาน	:	เลขานุการ ผู้ทำบัญชี ชิปปิ้ง บริษัทบุญจันทร์เทรดดิ้ง จำกัด
		รองผู้จัดการ บริษัทแทสจิวเวลรี่ จำกัด
ปัจจุบัน	:	เจ้าของกิจการ บริษัท คีนี่ จำกัด (ร้านขนมคินี)